

ACADEMIA
DE ȘTIINȚE
SOCIALE
ȘI POLITICE
A REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ISTORIA ROMÂNIEI

PUTEREA DE STAT ÎN ROMÂNIA ÎNTRE 23 AUGUST 1944 -
6 MARTIE 1945

ION ȘT. OPREA

DIN LUPTA SOCIALISTĂ PENTRU AFIRMAREA FEMEII LA SFÎRȘITUL
SECOLULUI TRECUT

GEORGETA TUDORAN

POLITICA INTERNĂ ȘI EXTERNĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN PERIOADA
TREI DEZENII ALE SECOLULUI AL XVII-LEA (II)

CONSTANTIN REZACHEVICI

INSTITUȚIA AȘIEI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ (SECOLUL XVI - ÎNCEPUTUL
JUMĂTĂTE A SECOLULUI AL XIX-LEA)

IOLANDA ARICI

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

CONFERINȚA COLONIALĂ DE LA BERLIN (1884-1885)

AUREL FILIMON, ELENA ȘTEFĂNESCU

DOCUMENTAR
CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

CAPITOLUL ROMÂNESC AL
ȘI ISTORIA DE ISTORIE

2

TOMUL 38 **1985**

FEBRUARIE

www.dacoromanica.ro
EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR (*membri*).

În țară revistele se pot procura prin poștă pe bază de abonamente. Prețul unul abonament este de 180 lei.

Cititorii din străinătate se pot abona prin „ROMPRESFILATELIA” Departamentul Export-Import presă, P.O. Box 12-201. Telex 10.376 prsf r — București, Calea Griviței Nr. 64—66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Aparc de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor nr. 1,
71247 București, tel. 5173.41
www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 38, Nr. 2

februarie 1985

S U M A R

ISTORIA ROMÂNIEI

ION ȘT. OPREA, Puterea de stat în România între 23 August 1944—6 Martie 1945.	115
GEORGETA TUDORAN, Din lupta socialistă pentru afirmarea femeii la sfârșitul secolului trecut	128
CONSTANTIN REZACHEVICI, Politica internă și externă a Țărilor române în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea (II)	145
IOLANDA MICU, Instituția agiei în Țara Românească (secolul XVI — prima jumătate a secolului al XIX-lea).	160

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

AUREL FILIMON, ELENA FĂINĂ, Conferința colonială de la Berlin (1884—1885).	179
--	-----

DOCUMENTAR

NICOLAE ISAR, Două publicații din timpul revoluției de la 1848.	196
---	-----

CRONICA VIETȚII ȘTIINȚIFICE

Simpozionul dedicat împlinirii a 150 de ani de la înființarea Muzeului Național de Antichități—Institutul de arheologie (<i>Alexandra Ștefan</i>); Simpozion omagial consacrat centenarului nașterii dr. Petru Groza (1884 — 1984) (<i>Gh. I. Ioniță</i>); Al patrulea colocviu româno-englez de istorie (<i>Florin Constantiniu</i>).	207
--	-----

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

VICTOR V. GRECU, <i>Revoluția, Unirea, Independența în Transilvania</i> , Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, 213 p. (<i>Aurel Cernea</i>)	211
* * * <i>N. Iorga și marea răscoală fărâncască din 1907</i> . Mărturii documentare, volum întocmit și îngrijit, studiu introductiv și note de Nicolae Liu, Edit. Junimea, Iași, 1984, 300 p. (<i>Mircea Iosa</i>)	212
ANDREI PIPPIDI, <i>Tradiția politică bizantină în țăările române în secolele XVI—XVIII</i> , Edit. Academiei R.S.R., București, 1983, 274 p. (<i>Bogdan Murgescu</i>).	213
VASILJE Dj. KRESTIĆ, <i>Istoriја srpske štampe v Ungarskoј. 1791—1914</i> , (Istoria presei sîrbești din Ungaria. 1791—1914), Novi Sad, 1980, 506 p. (<i>Miodrag Milin</i>).	216
JUAN PEREZ DE LA RIVA, <i>La isla de Cuba en el siglo XIX vista por los extranjeros</i> , Editorial de Ciencias sociales, La Habana, 1981, VIII + 265 p. (<i>Ovidiu Bozgan</i>)	220
JACQUES DUPĂQUIER, <i>Pour la démographie historique</i> . Préface de Pierre Chaunu, Presses Universitaires de France, Paris, 1984, 260 p. (<i>Louis Roman</i>).	222

REVISTA DE ISTORIE

TOME 38, N° 2

Février 1985

S O M M A I R E

L'HISTOIRE DE ROUMANIE

ION ŞT. OPREA, Le pouvoir d'Etat en Roumanie entre le 23 Août 1944 — le 6 mars 1945	115
GEORGETA TUDORAN, Aspects de la lutte socialiste pour l'affirmation de la femme à la fin du siècle passé	128
CONSTANTIN REZACHEVICI, La politique intérieure et extérieure des Pays Roumains pendant les trois premières décennies du XVII ^e siècle (II)	145
IOLANDA MICU, L'institution de l'„Agia” en Valachie (XVI ^e siècle — première moitié du XIX ^e)	160

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

AUREL FILIMON, ELENA FĂINĂ, La conférence coloniale de Berlin (1884 — 1885).	179
--	-----

DOCUMENTAIRE

NICOLAE ISAR, Deux publications datant de la révolution de 1848.	196
--	-----

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

Symposium dédié au 150 ^e anniversaire de la création du Musée National d'Antiquités — l'Institut d'archéologie (<i>Alexandra Ştefan</i>) ; Symposium omagial consacré au centenaire du dr. Petru Groza (1884 — 1984) (<i>Gh. I. Ioniţă</i>) ; Le IV ^e colloque roumano-anglais d'histoire (<i>Florin Constantiniu</i>) ;	207
--	-----

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

VICTOR V. GRECU, <i>Revoluţia, Unirea, Independenţa în Transilvania</i> (La Révolution, l'Union, l'Indépendance en Transylvanie), Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1984, 213 p. (<i>Aurel Cernea</i>)	211
* * * <i>N. Iorga şi marea răscoală ţărănească din 1907</i> (N. Iorga et la grande révolte paysanne de 1907). Témoignages documentaires. Volume paru par les soins de Nicolae Liu, étude introductive et notes du même auteur, Editions Junimea, Jassy, 1984, 300 p. (<i>Mircea Iosa</i>)	212

- ANDREI PIPPIDI, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII* (La tradition politique byzantine dans les pays roumains aux XVIe—XVIIIe siècles), Editions de l'Académie de la R.S. de Roumanie, București, 1983, 274 p. (Bogdan Murgescu) 213
- VASILIJE Dj. KRESTIĆ, *Istorija srpske stampe v Ungarskoj. 1791—1914*. (L'histoire de la presse serbe de Hongrie. 1791—1914), Novi Sad, 1980 506 p. (Miodrag Milin). 216
- JUAN PEREZ DE LA RIVA, *La isla de Cuba en el siglo XIX vista por los extranjeros*, Editorial de Ciencias sociales, 1981, VIII + 265 p. (Ovidiu Bozgan). 220
- JACQUES DUPÂQUIER, *Pour la démographie historique*. Préface de Pierre Chaunu, Presses Universitaires de France. Paris. 1984, 260 p. (Louis Roman). 222

PUTEREA DE STAT ÎN ROMÂNIA ÎNTRE 23 AUGUST 1944—6 MARTIE 1945

DE

ION ȘT. OPREA

Actul istoric de la 23 August 1944, de importanță capitală în procesul devenirii istorice a poporului român a deschis țării calea unei evoluții noi, esențial democratice și progresiste, a constituit temelia de granit a înfăptuirii năzuințelor oamenilor muncii, „a inaugurat epoca unor profunde transformări revoluționare, democratice în societatea românească, a cuceririi puterii de către clasa muncitoare, în alianță cu țărănimea și masele largi populare”¹.

Între obiectivele revoluției de eliberare socială și națională anti-fascistă și antiimperialistă, al cărui început a fost marcat de insurecția din august 1944 înfăptuită de cele mai înaintate forțe ale societății românești conduse de Partidul Comunist, la loc de frunte s-a situat restabilirea drepturilor și libertăților democratice, a independenței și suveranității țării, grav lezate de quasi ocupația Germaniei naziste. După șase ani de dictatură (1938—1944) în care democrația burgheză a fost tot mai restrinsă și în final lichidată, în răstimpul cît la conducerea statului român s-a aflat gen. I. Antonescu, insurecția victorioasă a readus în prim plan acele forțe politice pentru care, democrația — despre care, este drept, fiecare aveau alte concepții — constituia o valoare de cea mai mare însemnătate în desfășurarea unei vieți de stat și politice normale. „Regimurile dictatoriale de pînă acum, violentînd în mod permanent voința țării, au pus în primejdie, prin întreaga lor politică nefastă, însăși existența României ca stat”, se arăta în Declarația guvernului instaurat în ziua de 23 august 1944. În continuare, poziția guvernului față de problemele vitale ale țării era exprimată cu claritate: „Astăzi, dictatura a fost înlăturată. Poporul reîntră în drepturile lui. Regimul politic pe care îl vom înfăptui, va fi un regim democratic, în care libertățile publice și drepturile cetățenești vor fi garantate și respectate”².

Expunînd obiectivele urmărite cu consecvență de Partidul Comunist Român, Declarația C.C. al P.C.R. din 23 august scotea în evidență, între altele, că militează pentru „un regim de drepturi și libertăți publice”, și

¹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilaterale dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Edit. politică, București, 1975, p. 52.

² „Monitorul oficial”, partea I-a, nr. 197 bis, 24 august 1944.

că Partidul Comunist, „partid al clasei muncitoare, reprezintă însă interesele întregii colectivități românești, deopotrivă ale muncitorimii și țărănimii, ale intelectualității și ale tuturor păturilor orășenești, ale întregului popor român, în lupta sa de eliberare națională, în lupta sa pentru câștigarea drepturilor cetățenești și democratice”. Totodată, se arăta că Partidul Comunist împreună cu Partidele Național-Țărănesc, Național-Liberal și Social-Democrat „au constituit un Bloc Democratic, bazat pe Frontul Unic Muncitoresc, încheiat între Partidul Comunist și Partidul Social-Democrat”³.

Deși forțele politice care înfăptuiseră actul de la 23 august 1944 se pronunțau fără excepție pentru un regim democratic, constituțional, existau deosebiri esențiale între modul cum el era conceput. Dacă Partidul Comunist, clasa muncitoare, celelalte forțe pe care le conduceau, influențau și reprezentau comuniștii, se pronunțau și militau în favoarea plenitudinii drepturilor și libertăților cetățenești, concepție ce viza marea masă a poporului, urmind a fi asigurate printr-o largă democratizare a statului, ceea ce presupunea epurarea aparatului de stat, a vieții economice, politice și spirituale de elementele vechiului regim, eliminarea din viața politică a responsabililor pentru acțiunea nefastă a dictaturii antonesciene, forțele burgheze, clasele exploatoare în general, promovau o politică de revenire la democrația burgheză existentă înaintea regimurilor dictatoriale; ei militau pentru a-și conserva puterea, pentru menținerea vechii orînduiri și a unui stat care să le apere interesele de clasă.

Activitatea practică a guvernului de după 23 august 1944, cabinet ce avea ca principal obiectiv — stabilit de comun acord de partidele componente ale Blocului Național Democrat — „lichidarea războiului și restabilirea libertăților publice”, cum se spunea în epocă, s-a înscris pe o linie ce urmărea să confere statului român atributele unui stat democratic. În exterior, politica democratică a României s-a manifestat în lupta împotriva armatelor naziste și horthyste pînă la eliberarea întregului teritoriu al țării și la victoria finală asupra Germaniei hitleriste, în îndeplinirea grelelor condiții ale armistițiului, prin restabilirea, în măsura posibilităților oferite de momentul istoric, a relațiilor normale cu unele țări din blocul antihitlerist.

Pe plan intern, încă de la primele măsuri luate, se observă orientarea democratică. Cele două decrete-legi — amnistia infrațiunilor politice⁴ și desființarea lagărelor de concentrare⁵ — constituie acte cu efecte adînci, menite să ușureze și să grăbească unirea tuturor forțelor în lupta pentru salvarea poporului român, să pună capăt necurmatelor abuzuri ale regimurilor excepționale și să creeze o situație normală celor ce fuseseră privați de libertate pentru concepțiile lor politice sau datorită nesupunerii la actele samavolnice ale vechilor autorități. Preocuparea pentru democratizarea vieții interne și a statului se manifestă pregnant din primele luări de poziție ale Partidului Comunist, care se angaja „să întărească acțiunea guvernului prin mobilizarea tuturor organizațiilor sale și a între-

³ „România liberă”, nr. 11 din 24 august 1944.

⁴ „România liberă”, nr. 11 din 24 august 1944 și „Universul”, nr. 234 din 25 august 1944.

⁵ „Universul”, nr. 234 din 25 august 1944.

gului popor român”⁶, în vederea îndepărtării din administrația publică și din întreprinderi a exponenților dictaturii îndepărtate de la putere. De asemenea, ea iese în evidență și din luările de poziție ale partidelor din Blocul Național Democrat în problema cadrului constituțional ce urma a fi dat țării după răsturnarea guvernului dictatorial, în condițiile când nu era posibilă convocarea unei Adunări Constituante. Astfel, „România liberă”, exprimând poziția Partidului Comunist Român, afirma că B.N.D. „vrea să dea o nouă constituție care să asigure drepturile cetățenești”⁷, iar ziarul „Dreptatea”, în numele Partidului Național-Țărănesc, făcea cunoscută preocuparea guvernului „să dea țării o nouă constituție”⁸; baza acesteia, menționau cele două ziare, o vor constitui principiile constituțiilor de la 1866 și 1923.

Consensus existent între forțele politice din B.N.D. a permis elaborarea și promulgarea Decretului-lege nr. 1626 din 31 august 1944⁹, semnat în baza Jurnalului Consiliului de Miniștri nr. 570 din 30 august 1944. *Act constituțional cu caracter tranzitoriu*, Decretul-lege nr. 1626 restabilea drepturile și libertățile cetățenești cuprinse în constituțiile din 1866 și 1923 și prevedea că „puterile statului se vor exercita după regulile așezate în Constituția din 29 martie 1923”. Cu privire la Reprezentanța națională se statua că aceasta urma a fi organizată, iar pînă atunci puterea legislativă era exercitată de rege la propunerea Consiliului de Miniștri. Prin dispozițiile cuprinse au fost abrogate decretule-legi din perioada dictaturii regale și a dictaturii antonesciene contrarii prevederilor constituționale repuse în vigoare, la legislația ultimei perioade făcîndu-se și referiri exprese în art. V al decretului nr. 1626.

Procesul revoluționar în curs de desfășurare, efervescența ce se manifesta în rîndul clasei muncitoare și țărănimii, al maselor populare în general, *obiectivele pentru care luptau, depășeau însă prevederile Decretului-lege nr. 1626*. Partidul Comunist Român, care acceptase formula noului cadru constituțional ca singura posibilă pentru organizarea și exercitarea puterii în condițiile de după răsturnarea lui I. Antonescu, se pronunța cu fermitate pentru adoptarea unei constituții *menite să consacre realizările și să constituie cadrul statal pentru desfășurarea revoluției democrat-populare*. Răspunzînd imperativelor momentului, P.C.R. chema poporul la luptă neobosită pentru eliberarea întregului teritoriu al țării, împotriva armatei naziste, pînă la victoria finală, la făurirea în țară a unui regim de libertăți democratice, la îndeplinirea cu rigurozitate a exigențelor impuse prin armistițiul de la 12 septembrie 1944, la o politică de prietenie și colaborare cu țările democratice. Proiectul de platformă-program a Frontului Național Democrat, elaborat de C.C. al P.C.R. și propus tuturor forțelor democratice conținea apelul la stabilirea unui „regim de reală democrație parlamentară” și enumera principalele măsuri ce urmau a fi luate pentru a se instaura în țară un climat democratic, pentru a putea fi trași la răspundere cei vinovați de atragerea și participarea României la războiul

⁶ „România liberă” din 30 august 1944.

⁷ Ibidem.

⁸ „Dreptatea” din 2 septembrie 1944. Expresia „să dea țării o nouă constituție” trebuie înțeleasă ca fiind vorba despre un nou cadru constituțional ce urma să fie instituit după abrogarea expresă a decretelor din septembrie 1940.

⁹ „Monitorul Oficial”, partea I-a, nr. 202 din 2 septembrie 1944.

din răsărit, pentru înfăptuirea unei complete egalități a tuturor cetățenilor țării și rezolvarea problemelor refacerii economiei naționale, condițiilor de viață ale muncitorilor și adoptarea unei largi reforme agrare. Pe linia reconstruirii statului român, proiectul jalona contururile viitoarei vieți de stat : „O nouă constituție va trebui să stabilească principiile vieții de stat ale țării, pe baza orînduirii democratice parlamentare, în conformitate cu interesele poporului român”¹⁰; totodată se făceau și propuneri concrete privind principiile alegerii viitoarei Adunări constituante care urma să se facă prin vot universal, egal, direct și secret cu reprezentanță proporțională, iar dreptul de vot trebuia să-l aibă toți cetățenii țării, civili și militari, de ambele sexe, de la vârsta de 18 ani.

Obiectivele cuprinse în Proiectul de platformă al F.N.D., care vizau preluarea puterii politice și crearea unei adevărate democrații parlamentare pe baza consultării populare prin sufragiul universal, demonstrează — eo ipso — că P.C.R. era singurul partid politic ce dorea un stat cu adevărat democratic în folosul celor mulți și exploatați. În contrast, „partidele istorice” (P.N.L. și P.N.T.) se limitau a susține vechile rînduiri constituționale repuse în vigoare; obiectivul lor principal era revenirea, în esență, la rînduiri anterioare instaurării dictaturii regale. Cele două formațiuni se pronunțau și acționau pentru evitarea reformelor radicale, considerate ca „inoportune în perioada ducerii războiului antihitlerist și pregătirii păcii”¹¹.

Ca urmare a discuțiilor purtate între delegații comitetelor centrale s-a ajuns, la 2 octombrie 1944, la o înțelegere între P.C.R. și P.S.D., proiectul de platformă devenind un Program comun de acțiune al Frontului Unic Muncitoresc propus celorlalte organizații democratice. În perioada care a urmat s-au organizat numeroase adunări ale oamenilor muncii — muncitori, țărani, intelectuali — mitinguri, manifestații la care s-a scos în evidență importanța prevederilor proiectului pentru refacerea economică și înnoirea democratică a țării.

Aplicînd strategia închegării unor largi alianțe, P.C.R. a unit strîns forțele real interesate în democratizarea țării, în înfăptuirea unor reforme social-politice și economice — inclusiv pe planul legislativ și al aplicării dreptului. Inițiind crearea F.N.D., comuniștii propuneau celorlalte partide, grupări și organizații politice o nouă și cuprinzătoare platformă ale cărei obiective politice corespundeau direcțiilor principale ale dezvoltării și conducerii revoluționare a societății românești. Faptul că la platformă au aderat, imediat după publicarea ei în presă, masele largi de oameni ai muncii, partidele și organizațiile cu adevărat democratice, progresiste, făcînd și unele propuneri de completare și îmbunătățire, a însemnat, practic, crearea unei baze sociale largi pentru programul național de reconstrucție economică, politică și socială a societății și statului român. Propunerile partidului au consolidat unitatea de acțiune, au devenit programul comun al forțelor politice înaintate ale poporului român în lupta pentru putere.

Exprimînd gîndurile unei largi categorii de cetățeni, președintele Frontului Plugarilor, dr. Petru Groza, afirma : „Interesele permanente

¹⁰ „Scinteia”, nr. 6 din 26 septembrie 1944.

¹¹ 6 Martie 1945. *Masle populare — forța hotărîtoare în instaurarea puterii revoluționare-democratice a muncitorilor și țărănilor*, Ediț. politică, București, 1982, p. 69—70.

ale poporului român, interesele demnității naționale și ale securității cer un guvern care să acționeze pe platforma programatică a Frontului Național-Democratic, platformă care nu poate fi refuzată de nici un democrat de bună credință”¹².

Pe baza adeziunii forțelor politice la proiectul elaborat de P.C.R. s-a constituit, la 12 octombrie 1944, Consiliul național a F.N.D., organ de coordonare alcătuit din reprezentanții partidelor și organizațiilor politice și obștești componente. Frontul reprezenta o largă coaliție de forțe unite în jurul unei Platforme-program în vederea cuceririi puterii în stat, a înlăturării transformărilor de ordin economic și social-politic care interesau marea majoritate a poporului*.

Procesul revoluționar în curs de desfășurare a condus în mod obiectiv la separarea forțelor politice care pînă atunci colaboraseră la conducerea țării. „Partidele istorice” și monarhia considerau sfârșit rolul maselor populare odată cu înlăturarea actului de la 23 august, viitorul țării urmînd, după opinia lor, să se desfășoare în cadrele ușor ajustate ale vechiului regim burghez. În contrast, forțele revoluționare, masele populare vedeau în insurecție punctul de plecare al cursului lor ascendent spre preluarea puterii politice și construirea unei noi societăți, cea socialistă. În urma refuzului P.N.Ț. și P.N.L. de a colabora cu forțele politice din cadrul F.N.D. s-a ajuns la încetarea existenței Blocului Național Democrat creat de cele patru partide în principal cu misiunea de a înlături insurecția. Ca urmare, acțiunea pentru puterea politică s-a impus pe primul plan în confruntarea dintre forțele revoluționare și cei ce doreau conservarea vechii orînduiri în societatea românească. Lupta s-a dus împotriva încercărilor liderilor P.N.Ț. și P.N.L. de a folosi puterea de stat pentru a stăvili avîntul revoluționar, prefacerile democratice cerute de mase. Bazîndu-se pe pozițiile pe care le dețineau în guvern și în diferite verigi ale aparatului de stat, reprezentanții claselor exploatare se împotriveau forțelor care militau pentru înlăturarea unor noi prefaceri ce depășeau aria dezideratelor antifasciste și vizau însăși structura economică și social-politică a orînduirii existente.

Valul luptelor revoluționare ** din a doua jumătate a lunii octombrie 1944 a avut drept rezultat căderea primului guvern prezidat de generalul Constantin Sănătescu și numirea unui nou cabinet, avînd în frunte același prim ministru, la 4 noiembrie 1944. În acest guvern, forțele unite în cadrul F.N.D. au cîștigat noi poziții, au avut o participare sensibil înlăturată, deținînd, pe lîngă vicepreședinția consiliului și o treime din portofoliile ministeriale. Din punctul de vedere al compoziției politice, cabinetul repre-

¹² Petru Groza, *Reconstrucția României*, București, 1946, p. 12.

* În F.N.D. au intrat, în afară de cele două partide muncitorești — P.C.R. și P.S.D. — Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, MADOSZ, sindicatelor, P.N.Ț. — Anton Alexandrescu, Partidul național-popular, P.N.L. — Gheorghe Tătărescu (vezi „Scinteia”, nr. 16, din 6 octombrie 1944).

** Tratarea în amănunt a acestei probleme, pînă la instaurarea guvernului Groza, în lucrările: *România în anii revoluției democrat-populare. 1944—1947*, Edit. politică, București, 1971, p. 51—72, 86—127 și *6 Martie 1945. Masele populare — forța hotărîtoare în instaurarea puterii revoluționare-democratice a muncitorilor și țăranilor*, p. 84—90, 115—195, 218—261; vezi și *Istoria României între anii 1918—1981*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1981, p. 245—252.

zenta coaliția forțelor grupate în Frontul Național Democrat, avînd la bază partidele din Frontul Unic Muncitoresc, cu cele două partide „istorice” — P.N.L. și P.N.T. Guvernul era, deci, o arenă a luptei pentru adîncirea prefacerilor democratice, revoluționare și, în același timp, prin poziția fermă a miniștrilor F.N.D., erau sporite posibilitățile de îngrădire a rolului forțelor conservatoare în viața de stat.

În aceste condiții, cînd se cerea cu insistență instaurarea unui guvern emanație a F.N.D., care să renunțe la „combinațiile de culise și politicianismul mărunt”, și să promoveze „politica intereselor poporului”¹³, Partidul Comunist a îmbinat lupta forțelor democratice din guvern cu cea a muncitorilor, țăranilor și intelectualilor, a organizațiilor grupate în F.N.D. pentru a impune transformările necesare unei reale democratizări a exercitării puterii de stat, a vieții publice în România. Astfel au putut fi smulse din miinile claselor exploataatoare noi poziții în aparatul de stat (au fost instalați prefecți, pretori, primari democrați) și s-au dejuceat încercările de a folosi aparatul represiv împotriva maselor populare. La sfîrșitul lunii noiembrie 1944, în 30 de județe — din 58 — fuseseră instalați prefecți cu vederi democratice, iar în februarie 1945 în 52 de județe prefecturile erau sub controlul reprezentanților F.N.D. În acest scurt timp raportul forțelor sociale și politice se schimbă tot mai hotărît în favoarea democrației, forțele conservatoare sînt tot mai mult izolate în viața politică, împinse pe un plan secundar în exercitarea puterii de stat. Miniștrii din guvern care voiau stăvilirea metodelor revoluționare erau tot mai vizibil izolați și puși în imposibilitatea „de a apela la organele locale ale puterii de stat... masele populare preluau și exercitau realmente tot mai mult și mai categoric puterea în stat”¹⁴. Înseși reprezentanții „partidelor istorice”, în ședința Consiliului de miniștri din 13 noiembrie 1944, își exprimau consternarea pentru faptul că lupta muncitorilor „a trecut de la probleme materiale la probleme de conducere”¹⁵.

Forțele revoluționare au urmărit cu consecvență cucerirea puterii pe plan teritorial; fiecare primărie sau prefectură democratică constituia un teritoriu smuls de sub controlul autorității conservatoare și marca extinderea ariei în care masele revoluționare exercitau puterea de stat, îngusta sfera de exercitare a puterii de către forțele burgheze punînd bazele făuririi, în mod treptat, a aparatului de stat nou, democratic. Schimbarea petrecută în orientarea organelor locale reliefează *natura democratică și populară a transformărilor care se petreceau pe tărîmul puterii de stat și caracterul revoluționar al noii puteri* care se construia.

În noul guvern, prezidat de generalul Nicolae Rădescu, format la 6 decembrie 1944, forțele democratice și-au păstrat pozițiile cucerite și chiar le-au consolidat prin înlocuirea fostului ministru de interne, N. Penescu, împotriva căruia fusese îndreptat atacul principal al maselor populare, iar în procesul de guvernare s-au făcut unii pași în vederea studierii modului de înfăptuire a reformei agrare, s-a continuat epurarea aparatului de stat, cîștiguri importante pentru democratizarea țării.

¹³ „Scintea”, din 4 octombrie 1944, art. *Ce fel de guvern vrem*.

¹⁴ M. Fătu, *Un vot decisiv (decembrie '46)*, București, 1972, p. 14.

¹⁵ Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 13 noiembrie 1944, Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8478.

Deși guvernele care s-au succedat, sub presiunea evenimentelor, a modificării raportului de forțe în defavoarea cercurilor conservative, au adoptat măsuri ce răspundeau cererilor poporului — decretul privind purificarea administrației publice (din 19 septembrie 1944), decretul pentru urmărirea și pedepsirea criminalilor și profitorilor de război și pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de dezastrul țării (din 20 ianuarie 1945), Statutul naționalităților conlocuitoare (din 6 februarie 1945), legiferarea organizării mișcării sindicale (20 ianuarie 1945), acțiuni pentru curățirea aparatului de stat, constituirea Comisiei pentru studierea reformei agrare — prin felul cum acestea erau puse în practică era clar că se încerca amânarea elaborării și promulgării legii pentru reforma agrară, tergiversarea democratizării aparatului de stat etc. În asemenea împrejurări, devenise evident că guvernele de coaliție, în care P.N.L. și P.N.Ț. dețineau poziții preponderente, nu puteau, este adevărat că cei mai mulți miniștri ce apărau interese contrarii celor populare nici nu voiau, să rezolve problemele sociale și politice prezente cu care era confruntată țara.

Partidul Comunist Român a ținut seama de faptul că politica miniștrilor conservatori din guvernul Rădescu și a liderilor P.N.Ț. și P.N.L. ducea la izolarea lor de mase și făcea posibilă, impunea chiar, instaurarea unui guvern F.N.D., cu atât mai mult cu cât, în acea vreme, partidul obținea succese incontestabile în mobilizarea și organizarea forțelor proletariatului și ale principalului său aliat — țărănimea, în lupta pentru cuceriri revoluționare. La începutul anului 1945 s-a încheiat activitatea de organizare a sindicatelor unite, acțiune care a arătat ridicarea tot mai hotărâtă a clasei muncitoare ca forță conducătoare a poporului român, lucru ce a ieșit pregnant în evidență la Congresul general liber al sindicatelor unite din România, desfășurat la București între 26 și 30 ianuarie 1945. Dezbaterile congresului au subliniat că lupta pentru democratizare și împlinirea reformei agrare, pentru refacerea sectorului economic, pentru rezolvarea celorlalte mari probleme ale țării nu s-a încheiat și că soluționarea lor cu succes depinde în primul rînd de instaurarea unei puteri cu adevărat democratice, revoluționare¹⁶. Principalul rezultat al Congresului a fost consolidarea Frontului Unic Muncitoresc, întărirea rolului conducător al proletariatului în frunte cu P.C.R. în lupta împotriva vechilor rînduiri sociale.

Un mare rol în întărirea alianței muncitorești-țărănești l-a avut Frontul Plugarilor ale cărui organizații au devenit conducătorii recunoscuți ai maselor țărănești, lucru confirmat de conferințele organizațiilor locale pentru alegerea organelor conducătoare ale Frontului, care se desfășurau în acel timp.

Posturile pe care le dețineau reprezentanții F.N.D. în guvern, în perioada pînă la 6 martie 1945, nu însemnau o simplă participare la un guvern burghez, ci poziții cucerite în lupta pentru puterea populară, iar schimbarea prefectilor, a pretorilor și primarilor, înlocuirea lor cu elemente

¹⁶ Vezi : *Dezbaterile primului Congres general liber al sindicatelor unite din România*, București, 1945, p. 147.

democratice reprezenta lărgirea continuă a bazei noii puteri populare în formare ¹⁷.

Urmare a politicii promovate de guvern, situația politică din țară impunea forțelor democratice noi acțiuni pentru cucerirea puterii de stat. Unei asemenea necesități i-a răspuns elaborarea de către Partidul Comunist a *Programului de guvernare al Frontului Național Democrat*, publicat la 29 ianuarie 1945 *, program ce cuprindea, pe lângă obiective din Platforma-program a F.N.D. care-și păstrau valabilitatea, soluții noi pentru problemele apărute, ca, de exemplu, realizarea imediată a reformei agrare (Programul de guvernare preciza și categoriile de proprietari ce urmau a fi expropriați) și altele. Pe planul puterii în stat, în Program se arăta: „Experiența făcută cu guvernele de coaliție de pînă acum arată clar că țara și poporul român au nevoie de un guvern cu adevărat democrat, ieșit din concentrarea într-un singur front — F.N.D. — a tuturor forțelor democratice, legate temeinic pe baza unui program unitar de guvernare a țării ale cărei probleme vitale să fie imediat soluționate” ¹⁸.

Totodată, documentul conținea și angajamentul viitorului guvern F.N.D. de a democratiza armata, de a asigura grabnica reîntoarcere a prizonierilor de război aflați în U.R.S.S., de a aresta și judeca criminalii de război. În legătură cu partea de nord a Transilvaniei, în care fuseseră introdusă administrația militară sovietică, Programul de guvernare al F.N.D. exprima convingerea că o politică cu adevărat democratică va asigura reîncadrarea ei efectivă între fruntariile statului român.

Chemînd țaranii la îndeplinirea neîntîrziată a reformei agrare, fără să se mai aștepte adoptarea unei legi în acest sens, P.C.R. substituia puterii de stat, în esență conservatoare, elanul revoluționar al maselor muncitoare, canaliza energiile descătuse spre rezolvarea unei probleme fundamentale a societății românești. Totodată, începerea soluționării chestiunii agrare, ajutorul concret dat țăranilor de către muncitori în acest act vital pentru lumea satelor, întăreau alianța muncitorească-țărănească, forța de bază ce urma să dea bătălia hotărîtoare pentru cucerirea puterii în stat, sporea gradul de credibilitate a comunistilor în sinul întregului popor, întărea rolul conducător al Partidului comunist în acțiunea de transformare revoluționar-democratică a societății. Un imbold deosebit a dat luptei maselor țărănești pentru îndeplinirea reformei agrare de jos Apelul Frontului Plugarilor din februarie 1945 ¹⁹. În preajma instaurării guvernului F.N.D. de la 6 martie 1945 reforma agrară era în desfășurare, cabinetului dr. Petru Groza revenindu-i misiunea de a o continua, legifera și desăvîrși, în conformitate cu programul F.N.D. Pe un alt plan, prin îndeplinirea exproprierii pămîntului și împărțirea lui țăranilor, conform Programului de guvernare al F.N.D., era torpilată însăși baza economică a moșierimii, cea mai reacționară componentă a societății din România acelor ani.

¹⁷ Ioan Ceterchi, *Republica Populară Română — STAT SOCIALIST*, Edit. politică București, 1962, p. 25.

* Programul a fost adoptat din inițiativa P.C.R., de Consiliul Național al F.N.D. la 24 ianuarie 1945 și publicat în „Scînteia” din 29 ianuarie 1945; vezi pe larg: *6 Martie 1945*, p. 212—218.

¹⁸ „Scînteia”, nr. 123, din 29 ianuarie 1945.

¹⁹ Arhiva Institutului de studii istorice, T-XXIX-16, inventar 1947

Documentul-program constituia expresia efortului și capacității Partidului Comunist de a reexamina critic propriile lozinci tactice elaborate în faza inițială a procesului revoluționar, de a renunța la acele prevederi programatice ce nu erau încă istoricește reclamate și în concordanță cu caracterul etapei revoluționare sau cu caracteristicile concrete ale României, de a adopta o conduită tactică menită a înlătura orice obstacol din calea antrenării tuturor forțelor înaintate, progresiste ale națiunii care, fără deosebire de apartenență politică, socială, națională, religioasă, erau interesate și capabile, fiecare cu motivația proprie, să depună eforturi în slujba progresului țării, să contribuie la înlăturarea programului formulat de forțele democratice.

Pe baza unui program de guvernare clar, sub conducerea P.C.R., s-a dezvoltat procesul revoluționar, s-a declanșat lupta pentru cucerirea puterii politice. În cursul lunii februarie 1945 o intensă eferescență politică a cuprins întregul popor. Însuși primul ministru, gen. N. Rădescu, la ședința de consiliu din 16 februarie 1945, recunoștea că „De câteva zile, în special mișcarea în capitalele de județ s-a accentuat. În privința primarilor același lucru. Iar, în ceea ce privește agitația la țară pe tema reformei agrare, lucrurile au devenit de o gravitate excepțională”²⁰. Mii de muncitori, țărani, intelectuali au participat la marile demonstrații de la sfârșitul lunii ce au culminat cu impunătoarele manifestații din ziua de 24. La chemarea P.C.R. și a celorlalte organizații democratice, în toată țara, mase imense au cerut, în ciuda încercărilor de provocare ale reacțiunii, demisia gen. Rădescu și formarea unui guvern F.N.D.

Împletirea luptei pentru înlăturarea pe cale revoluționară a reformei agrare cu cea pentru a smulge din mîna cercurilor conservatoare ultimile poziții pe care le mai dețineau în aparatul de stat a constituit un factor important, care le-a pus în imposibilitatea de a mai exercita conducerea. P.C.R. a reunit, în lupta pentru dobîndirea puterii politice, principalele forțe ale națiunii, realizînd o largă concentrare, ceea ce a permis amplificarea spiritului revoluționar, creîndu-se condiții pentru înlăturarea rapidă de la putere a acestor cercuri. Pe de altă parte, menținînd gărzile patriotice de luptă în stare de a interveni oricînd era nevoie, partidul și-a pregătit și posibilitatea de ripostă necesară în situația cînd forțele reacționare ar fi fost în măsură să apeleze la violență pentru a-și conserva pozițiile. Nu s-a ajuns la o înfruntare de forță și un rol de prim ordin l-a avut atitudinea armatei care, prin eroismul manifestat pe frontul luptei antihitleriste, susținea prefacerile revoluționare din țară; pe plan intern, ea nu a putut fi atrasă în acțiuni de reprimare a luptei maselor, situîndu-se de partea poporului, a democrației.

Cercurile conservatoare au încercat să creeze, în acele zile, o diversivitate cu implicații internaționale dar raporturile existente atunci între marile puteri membre al coaliției antihitleriste, nu au favorizat cursul dorit de reacțiunea internă din România. Datorită eșecurilor suferite, atît în interior cît și pe plan extern, gen. N. Rădescu a fost obligat să demisioneze, la 28 februarie 1945. După tergiversări, datorate tot unor „sondaje” în și din exterior, regele Mihai I s-a văzut obligat să numească în fruntea

²⁰ Arhiva Președinției Consiliului de miniștri, dos. 303, f. 2.

statului, la 6 martie 1945, guvernul F.N.D. Rezultatul luptei împotriva cercurilor ce se opuneau procesului revoluționar înnoitor a fost victoria forțelor populare și formarea guvernului revoluționar-democratic, actul de naștere al noului regim. Împotriva puterii claselor exploatare s-au ridicat, așa cum se aprecia la Congresul al VII-lea al P.C.R. (Congresul II P.M.R.) „forțe ce constituiau elementele noii puteri democrat-populare: Frontul național-democrat, care reunea partidele și grupările democratice sub conducerea partidului nostru și care cucerise unele poziții în guvern și în aparatul de stat; gărzile patriotice înarmate; comitetele sindicale din întreprinderi; masele muncitoare stăpîne pe stradă, din uzine și fabrici; comitetele țărănești, care izgoneau pe moșieri și înfăptuiau reforma agrară”²¹.

Instaurarea guvernului dr. P. Groza a fost urmarea directă a voinței și acțiunii maselor ce a prevalat față de năzuința conservatoare a „factorului constituțional”. Victoria istorică de la 6 Martie — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — a fost rezultatul luptelor revoluționare ale maselor largi populare, desfășurate sub conducerea Partidului Comunist Român, pentru lichidarea vechii puteri burghezo-moșierești și făurirea unei noi orînduiri sociale. Astfel, constituirea guvernului Groza nu a reprezentat o simplă schimbare de guvern ci o schimbare a însuși regimului politic din țara noastră: instaurarea puterii revoluționar-democratice a muncitorilor și țăranilor. Odată cu formarea guvernului Groza, România a pășit pe calea unor profunde transformări revoluționar-democratice, care au cuprins întreaga viață economică și socială. Guvernul, investit sub presiunea directă a valului luptelor revoluționare, și-a asumat misiunea înfăptuirii unor profunde transformări social-politice în societatea românească. Preluarea guvernării de către cabinetul F.N.D. s-a constituit într-o *schimbare revoluționară a conținutului puterii de stat în România*, fiind primul guvern revoluționar-democratic din istoria țării noastre, guvern cu un pronunțat caracter muncitoresc-țărănesc, expresie a colaborării largi a forțelor ce se pronunțau pentru adînci și revoluționare transformări sociale și politice în care rolul precumpănitor l-au avut reprezentanții maselor muncitoare, partidele și organizațiile muncitorești-țărănești deținînd poziții majoritare și hotărîtoare*.

Odată cu asumarea puterii politice în societate, Partidul Comunist Român a trecut cu hotărîre la soluționarea în spiritul marxism-leninismului, a problemei naționale asigurînd deplina egalitate în drepturi a tuturor cetățenilor țării, condiții egale de afirmare în toate domeniile, ceea ce a dus la întărirea continuă a prieteniei și frăției dintre toți fiii patriei, fără deosebire de naționalitate²².

²¹ *Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român*, Edit. de stat pentru literatură politică, București, 1956, p. 34.

* Din cei 18 miniștri ai guvernului condus de dr. Petru Groza, 4 reprezentau Partidul Comunist, 3 erau reprezentanți ai P.S.D., 3 ai Frontului Plugarilor, 1 al Uniunii Patriotice, 1 al Confederației Generale a Muncii, 1 al Uniunii Preoților Democrați, 3 al Partidului Național-Liberal (Tătărescu), 1 al Partidului Național-Țărănesc (gruparea Anton Alexandrescu) și un militar.

²² Gh. I. Ioniță, *Un eminent om de stat și patriot înflăcărat* (100 de ani de la nașterea dr. Petru Groza) în „Scînteia”, an LIV, nr. 13-154, din 7 decembrie 1984.

Procesul revoluționar ce s-a dezvoltat de la 23 august 1944 la 6 martie 1945, a dus la transformarea treptată a statului român din exponent al claselor exploatoare în instrumentul poporului pentru realizarea sarcinilor legate de refacerea economiei naționale, ridicate de legiferarea și desăvârșirea reformei agrare, de înfăptuirea unor reforme structurale cu caracter revoluționar-democratic, instrumentul principal al asigurării independenței și suveranității României, în condiții specifice determinate de menținerea, pentru o vreme, a formei de stat monarhice și a existenței mai multor partide politice.

După 6 martie 1945, lupta pentru îndeplinirea sarcinilor revoluției a căpătat un cadru și mijloace de stat pentru desfășurarea sa. *Făurirea regimului democrat-popular s-a caracterizat prin lupta revoluționară a maselor conduse de partid înarmate cu instrumentele, metodele și mijloacele proprii puterii de stat.* Statul, devenit instrumentul principal de înfăptuire a prefacerilor revoluționare, a organizat cu succes acțiunile de natură economică și socială cu caracter anticapitalist.

Venirea la putere a unui guvern în care clasa muncitoare avea rolul conducător și rezolvarea, în esență, la acea dată, a problemei puterii de stat democrat-populare, au făcut ca, în continuare, principalul conținut al acțiunilor revoluționar-democratice în vederea accentuării și accelerării procesului revoluționar să-și găsească cadrul de desfășurare, în primul rând, în organizarea de stat a țării, manifestându-se prin puterea populară, prin participarea hotărâtoare a clasei muncitoare și țărănimii la conducerea de stat; un element fundamental în viața statului român în acel timp, l-a constituit exercitarea cu succes în cadrul său a rolului conducător al clasei muncitoare în frunte cu Partidul Comunist Român, urmare firească a exercitării istorice a acestui rol în decursul îndelungatei activități a mișcării revoluționare din țara noastră, timp în care clasa muncitoare, partidul comunist, și-au dovedit capacitatea să conducă în mod consecvent revoluționari pe toți cei ce ne muncesc, în lupta împotriva exploatării, pentru independență și suveranitate națională.

Rod al luptei neobosite a partidului pentru mobilizarea imensului rezervor de forță revoluționară reprezentat de masele țărănești, alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare s-a afirmat de la bun început ca o alianță în cadrul căreia rolul conducător aparține clasei muncitoare și este apărat și asigurat ca o cheazășie a tuturor succeselor și care se exprima în faptul că muncitorimea condusă de Partidul Comunist Român a fost forța ce a elaborat linia activității de stat, și i-a aparținut inițiativa acțiunilor și măsurilor revoluționare, tot ea era aceea care asigura, prin rolul său organizator și mobilizator, succesul acestor acțiuni și măsuri.

Participarea la guvern a reprezentanților unor cercuri ale burgheziei trebuie privită ca un rezultat concret al raporturilor de forțe între clasele sociale din România, iar posibilitatea colaborării la actul de guvernare a fracțiunii burgheze condusă de Gh. Tătărescu se întemeia pe contradicțiile existente între diferite grupări în sinul claselor exploatoare. Deși nelipsită de contradicții, colaborarea forțelor revoluționare cu gruparea Gh. Tătărescu a cunoscut o evoluție în general pozitivă atita timp cît pe primul plan se situau obiectivele luptei antifasciste, pentru reface-

rea țării, realizarea reformei agrare, recuștigarea independenței naționale. Pe măsură ce forțele revoluționare înfăptuiau transformări social-politice care depășeau cadrul general-democratic, partea burgheziei reprezentată în guvern „a început să-și piardă interesul pentru colaborarea cu comuniștii și celelalte forțe democratice. Prin pozițiile opuse transformărilor cerute de mersul obiectiv al societății în noua etapă revoluționară spre care se îndrepta, burghezia liberală devenea tot mai mult o frână în calea progresului social”²³. Această componentă a guvernului instaurat la 6 martie nu altera cu nimic caracterul revoluționar-democratic al regimului; mai mult, pe măsură ce procesul revoluționar se dezvoltă, iar prin diferitele măsuri anticapitaliste puterea economică a burgheziei era îngărdită și baza obiectivă a colaborării se îngusta ajungându-se la situația de a-i elimina din guvern pe acești ultimi reprezentanți ai burgheziei, la 6 noiembrie 1947.

Partidul Comunist Român antrena masele largi de oameni ai muncii la înfăptuirea programului, acțiunilor și măsurilor revoluționare. „Forța maselor muncitoare, care dețineau controlul politic în centrele industriale, în orașe și sate, preponderența în guvern a elementului muncitoresc-țărănesc au asigurat stabilitatea și consolidarea regimului revoluționar-democratic”²⁴.

În momentul instaurării guvernului revoluționar-democrat pozițiile economice principale se aflau în mâinile claselor exploatatoare, iar o bună parte din industria petrolieră, din comerț și bănci erau în mâinile capitaliștilor străini. Multe mijloace de producție distruse în urma ocupației hitleriste și a războiului nu fuseseră refăcute sau înlocuite, fapt ce greva puterea economică a țării, în primul rând nivelul producției industriale. În agricultură începe să se facă simțită seceta, care va pusti recoltele din 1945 și 1946; la situația gravă din economie se adăugau grelele cerințe impuse de obligațiile internaționale, specula și actele de sabotaj practicate de cercurile reacționare. Toate acestea făceau ca *sectorul economic să devină terenul principal al luptei pentru consolidarea și dezvoltarea regimului instaurat la 6 martie*. P.C.R., celelalte forțe politice din Frontul Național Democrat au acționat prin intermediul guvernului care le reprezenta pentru refacerea economică și democratizarea țării. În întreaga perioadă de după 6 martie 1945 partidul a folosit continuu statul, puterea pe care o cucerise, ca mijloc de realizare a obiectivelor pe care le avea de atins.

LE POUVOIR D'ETAT EN ROUMANIE ENTRE LE 23 AOÛT 1944 — LE 6 MARS 1945

RÉSUMÉ

Parmi les objectifs de la révolution de libération sociale et nationale antifasciste et antiimpérialiste, une place de choix a occupé le rétablissement des droits et libertés démocratiques, de l'indépendance et de la souveraineté d'Etat, gravement lésées par la quasi occupation de l'Allemagne

²³ M. Neagu, *Democrația și partidele politice. Partidul Comunist Român, promotorul dezvoltării democrației socialiste în România*, în „Anale de istorie”, nr. 1/1971, p. 72.

²⁴ Gh. Zaharia, M. Voiculescu, *Dezvoltarea continuă a democrației — obiectiv major al activității teoretice și practice a Partidului Comunist Român*, în „Anale de istorie”, nr. 4/1975, p. 31.

nazie. Au bout de six ans de dictature (1938—1944), l'insurrection victorieuse a ramené au premier plan les forces politiques pour lesquelles la démocratie constituait une valeur de la plus haute portée dans le déroulement d'une vie d'Etat et politique normale.

Mais le processus révolutionnaire en voie de déroulement, les objectifs pour lesquels luttaient les masses populaires dirigées par le Parti Communiste Roumain dépassaient le cadre accepté par le groupe bourgeois du Bloc National Démocrate. Ces conditions et le refus des partis „historiques” de collaborer sur les bases d'une nouvelle plateforme, ont imposé que l'organisme nouvellement créé, le Front National Démocrate, vise en premier lieu la prise du pouvoir politique en vue de la création d'un Etat véritablement démocratique, capable d'empêcher le retour à l'ancien état de choses de la Roumanie d'avant-guerre.

Les forces révolutionnaires ont poursuivi dans un esprit de suite la conquête du pouvoir sur le plan territorial par l'instauration de maires et préfets démocrates, rétrécissant ainsi la sphère d'exercice du pouvoir par la bourgeoisie, jetant les bases de la constitution, progressive, de l'appareil d'Etat nouveau, démocratique. Lançant aux paysans l'appel à l'accomplissement rapide de la réforme agraire, le P.C.R. substituait au pouvoir d'Etat, en essence conservatrice, l'élan révolutionnaire des masses laborieuses, canalisait les énergies libérées vers la solution d'un problème fondamental de la société roumaine. Le résultat de la lutte contre les cercles qui s'opposaient aux processus révolutionnaires rénovateurs a été constitué par la victoire des forces populaires et la formation du gouvernement révolutionnaire démocrate, l'acte de naissance d'un nouveau régime.

DIN LUPTA SOCIALISTĂ PENTRU AFIRMAREA FEMEII LA SFÎRȘITUL SECOLULUI TRECUT

DE

GEORGETA TUDORAN

Printre problemele majore care au stat în atenția mișcării socialiste din țara noastră de-a lungul anilor, încă de la apariția sa, s-a aflat și cea privind impunerea unor drepturi pentru femei, atragerea lor în cadrul luptei sociale, odată cu creșterea rîndurilor femeilor muncitoare angajate în industria producătoare a României. Căci, fără să le fie recunoscute oficial calitățile, prin existența lor numeroasă, prin forța și capacitatea lor de muncă nu numai productivă ci și organizatorică, familială, maternă, femeile s-au afirmat de fapt, în momentele istorice cele mai grele, ca parte integrantă, reală, a țării, a întregului popor¹. Dacă vom trece în revistă doar activitatea femeilor din timpul războiului pentru independența deplină a țării, din anii 1877—1878, ne-ar apare cu claritate solidaritatea și competența lor practică în organizarea acțiunilor pentru sprijinirea acestei acțiuni majore. În acei ani în toate colțurile țării, în toate localitățile, din cele mai îndepărtate pînă la cele mai apropiate de front, se alcătuiseră comitete de femei. Și făceau toate acestea, după cum menționa Elena Dumitrescu Severeanu din București — din „dorința de a alina, pe cît ne permit slabele noastre mijloace, suferințele de care au încă mare necesitate oștenii noștri răniți și bolnavi din acest teribil, dară glorios război...”². Și nu puteau socialiștii din țara noastră să nu înțeleagă rolul ce revenea femeilor, în cadrul luptei pe care o organizau ei pentru realizarea țelului final, în care credeau cu convingere, societatea socialistă. Așa se explică faptul că, în februarie 1879 încă în prospectul de program pe care îl alcătuiseră membrii cercurilor socialiste, întruniți la București, trecuseră, pe lângă alte sarcini ce le reveneau la rubrica simbolică „Socialismul în România” și problema „Emanciparea femeii”³. Acțiunea revoluționară a socialiștilor avea să evolueze, în anii următori, marcînd trepte superioare. Căci, așa cum arătau ei, „odată realizată independența națională, s-a eliberat terenul pentru noi, socialiștii revoluționari care știm că emanciparea muncitorilor nu poate fi decît opera muncitorilor înșiși”, că

¹ Vezi pe larg Elena Georgescu, Titu Georgescu, *Mișcarea democratică și revoluționară a femeilor din România*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1975.

² „România liberă” din 20 ianuarie 1878.

³ Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1879—1892, Edit. politică, București, 1973, p. 16.

nici o altă forță străină nu putea elibera „poporul muncitor de sub jugul capitalului”⁴. De la 1 ianuarie 1878, apărea la București, de două ori pe săptămână, gazeta „Femeia română”, preocupându-se nu numai de literatură, ci și de problemele practice ale femeilor⁵. La această publicație se referea proeminentul socialist, Constantin Dobrogeanu-Gherea, într-o scrisoare a sa din 1879, atunci când cerea femeilor să sprijine revista „căci ea devine tot mai bună iar cu un mic sprijin poate să se transforme chiar într-o revistă foarte bună”⁶. Și nu putea fi socotită de către socialiști, „o revistă foarte bună” decât atunci când le înțelegea și susținea conținutul ideilor lor. Căci nu întâmplător, în tipografia ziarului „Femeia română” își publica socialistul V. G. Manicea chemarea către studenții organizați, prin care îi îndemna să intre în mijlocul maselor muncitoare „nu ca membri ai puterii exploatare”, ci ca amicii maselor largi ale poporului, „ca protectorii lui, ca povățuitorii lui, ca tovarășii lui de luptă”⁷.

Locul și modul de abordare a problemei luptei pentru emanciparea femeii de către socialiștii din țara noastră se desprinde și din primele programe formulate în acei ani. Dacă în anul 1879 își propuneau în proiectul lor de program, problema emancipării femeii, în anul 1880, în „Credo al socialiștilor”, ea era inclusă printre măsurile pe care urmau să le aplice în practică socialiștii din țara noastră, prin partidul lor politic, în vederea realizării societății viitoare. „Fericirea deplină a tuturor și fiecăruia, aici, pe pământ este scopul nostru general... Această fericire nu poate fi realizată decât sub condițiuni de libertate, egalitate, fraternitate și justiție între oameni”, se arăta în acest program, pentru ca la punctele 12 și 13 să se menționeze, relativ la rolul femeii, că numai „egalitatea economică va emancipa femeia de sub jugul bărbatului”, și numai această egalitate „va da familiei acea bază care trebuie să fie unica bază a familiei omenești: simpatiile și iubirea reciprocă între bărbat și femeie”⁸. Tot așa, în programul elaborat de dr. Russel, în 1880, *Un studiu psihiatric urmat de câteva comentarii asupra ideilor sănătoase*, gruparea socialistă își propunea să lupte pentru asigurarea unor mijloace de existență, de către clasele dominante, „tuturor oamenilor... de ambe sexe”. Și, ținând seama de condițiile grele ale vieții femeilor în societatea de atunci, ei își propuneau să continue acțiunea pentru „Emanciparea femeii” pentru crearea unor condiții favorabile formării și dezvoltării familiilor bazate pe „egalitate economică, politică, socială”⁹.

Problema familiei începuse să fie tot mai des abordată de socialiști, ca răspuns la acuzațiile ce li se aduceau de către reprezentanții partidelor politice ale burgheziei, care susțineau că prin impunerea problemei emancipării femeii, ei ar fi determinat destrămarea familiei, femeia fiind socotită inaptă să-și desfășoare viața la același nivel cu bărbatul. „Distrugearea familiei este una din învinuirile obișnuite ce ni se fac”, — menționa Dobrogeanu-Gherea, demonstrând justetea logică a acțiunilor socialiste

⁴ „L'Égalité” (Paris) din 7 aprilie 1880.

⁵ „România liberă” din 9 februarie 1878.

⁶ „Documente... 1879—1892, p. 38—39.

⁷ Idem, p. 102.

⁸ Idem, p. 77.

⁹ Arh. I.S.I.S.P., fond XV, dos 1, 88.

pe această linie. Mersul înainte, logic al societății, nu putea să nu ducă la destrămarea claselor exploatatoare și, dispărînd „toate neegalitățile politice și economice, femeia va fi și ea liberă și egală cu bărbatul”. În programul său, *Ce vor socialiștii români*, Dobrogeanu-Gherea analiza cu maturitate această evoluție a vieții femeii, a rolului său în mersul înainte al societății. Căci, arăta el, în „societatea socialistă, familia se va schimba negreșit foarte tare, cum s-a schimbat și în celelalte faze prin care a trecut omîenirea”, ținînd seama de bazele materiale specifice ale societății. Numai că „legătura familiei socialiste”, în împrejurările sociale noi, va fi „unica legătură firească și morală, dar totodată și singura cu putință într-o societate în care femeia și bărbatul vor fi deopotrivă”. Era prezentat cu luciditate, procesul firesc al evoluției istorice a societății noastre, al progresului general al țării, față de care socialiștilor le revenea misiunea de căpetenie. Iată de ce programul analiza superioritatea familiei socialiste, căci numai în aceasta „vor crește și se vor dezvolta generațiile cele mai noi, membrii societății egalitare”¹⁰. De aceea, în „partea politică” a programului între problemele pentru a căror rezolvare își propunea să acționeze partidul socialist al muncitorilor, continua să figureze, „Egalitatea femeii”¹¹. Aceasta se înscria printre sarcinile ce le reveneau socialiștilor din țara noastră, conform programului lor, de a lupta în mijlocul poporului, pentru emanciparea poporului socotînd — pe bună dreptate — că „orice pas făcut de popor înainte pentru emancipare” însemna de fapt mersul sigur către împlinirea idealului lor final.

Cîtă importanță au acordat socialiștii problemei luptei pentru obținerea unor drepturi egale ale femeilor cu bărbații, în viața socială, se desprinde și din modul în care această chestiune era prezentată de ei, în timpul procesului fraților Nădejde, din anul 1881, înaintea juriului universitar din Iași, acuzați pentru activitatea lor revoluționară. Ei răspundeau, printre alte probleme pentru care erau învinuiți, și problemei modului cum era tratată familia și în mod deosebit femeia, în cadrul societății burgheze. „Nu va fi tot așa în societatea socialistă”, — menționau ei, cînd orice muncitor, așa precum se prevedea în programul partidului, va trăi din munca sa, „va putea forma o familie adevărată, o familie bazată pe iubirea sinceră și durabilă între el și o femeie”. Și — se întrebau ei — puteau fi acuzați dacă aveau în vedere idealul unei societăți „bazată pe solidaritate, dacă voim să asigurăm tuturor copiilor, fără deosebire, condițiuni favorabile de dezvoltare”¹². Și aceste condiții nu puteau fi asigurate copiilor, în cadrul societății, decît acordîndu-le femeilor toate drepturile de care aveau nevoie, în viața politică, socială, în familie chiar.

Întrucît șocoteau că locul lor, al socialiștilor, era „în partida muncitorilor socialiști, singura partidă a viitorului”, se declarau hotărîți să lupte, că aceasta „trebuie să fie o luptă omenească pentru trai, după cum este în Europa întregă”¹³. Printre problemele politice majore ce se cereau rezolvate — după cum menționa gazeta „Socialistul” din Turnu Severin, —

¹⁰ Documente... 1879—1892, p. 319—320, 371.

¹¹ Idem.

¹² *Socialismul înaintea justiției. Procesul fraților Nădejde... în zilele de 2 și 5 iunie*, Iași, Tipo-Litografia „Buciumul român”, 1881, p. 8—9.

¹³ „Socialistul” din 24 martie 1881.

nu lipsea și aceea privind „egalitatea femeii”¹⁴, pentru care proletariatul era chemat să-și strângă rindurile. Și proletariatul era chemat la această luptă unită, mai ales în cadrul activității politice pe care o desfășura partidul muncitorilor. „Știm că grea e lupta ce începem, dar cu ochiul pironit la ținta ce urmărim să pășim frățeste, mină în mină”¹⁵ se arăta în „Manifestul Partidei muncitorilor”, lansat la Iași, în anul 1888 cu prilejul campaniei electorale din luna ianuarie. Și cererea privind egalitatea femeii se afla din nou printre drepturile pe care și le propuneau socialiștii să le impună, prin lupta lor politică. Chiar și în manifestul elaborat de „Comitetul electoral al Partidei socialiste române”, în timpul campaniei din martie 1891, printre problemele practice, după cum menționau ei, care trebuiau să fie rezolvate chiar și în cadrul statului burghez existent, se afla și „egalitatea condițiilor politice și juridice ale femeilor cu bărbații”. Iar în cadrul măsurilor pentru „Proteguirea muncii!”, nu lipsește nici cererea privind „regulamentarea muncii femeilor”¹⁶.

Pe aceeași linie se înscrie și activitatea pe care Cercul de studii sociale din București o desfășura, pentru clarificarea și popularizarea ideilor teoretice ale socialismului. Printre conferințele ținute, în ultima lună a anului 1884, se afla și aceea privind familia, rolul femeii în susținerea și consolidarea acesteia, a lui Emil A. Frunzescu, în sala din strada Franzelari, unde „ascultătorii sînt din ce în ce mai numeroși”¹⁷, după cum relata presa vremii. Și tot la Cercul de studii sociale din București își programase Constantin Mille conferința „Femeia și socialismul”, în anul 1885. Chiar dacă nu a putut să o susțină, din motive obiective, ideea în sine, de a aborda această problemă în fața unei săli de muncitori, constituie o mărturie grăitoare a importanței pe care o acordau socialiștii din țara noastră acestei chestiuni arzătoare, a atragerii femeii în lupta socialistă¹⁸.

Un rol important în popularizarea modului de gîndire al socialiștilor în problema poziției pe care trebuia să o obțină pentru femeile din țara noastră, precum și a formei deosebit de corecte a organizării familiei, i-a revenit presei socialiste. Pe prim plan se afla de fapt, problema modului cum înțelegeau socialiștii, sensul și conținutul real al familiei, explicații care se impuneau, în acei ani, ca urmare a acuzațiilor pe care burghezia le aducea socialismului. Abordînd trei dintre aceste învinuiri, gazeta „Drepturile omului” publica articolul intitulat expresiv: *Familia, proprietatea, religiuinea*. Prima problemă era deci familia, față de care se arăta că „socialiștii nu vor desființarea familiei, ci purificarea ei...”. În societatea viitoare, organizată pe baze socialiste, ei urmăreau „să aducă familia adevărată, bazată pe iubire, stimă, libertatea ambilor soți”¹⁹.

Un loc deosebit în această acțiune l-au ocupat chiar femeile, prin pana reprezentantelor lor care au așternut pe hîrtie ideile socialiste în care credeau și pentru care militau cu căldură, mai ales ținînd seama de impor-

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ „Muncitorul” din 21 ianuarie 1888.

¹⁶ „Munca” din 10 martie 1891.

¹⁷ „Revista socială” nr. 7 din noiembrie—decembrie 1884, p. 284. „Românul” din 18 decembrie 1884.

¹⁸ „Drepturile omului” din 27 februarie 1885.

¹⁹ „Drepturile omului” din 1 iulie 1885.

tanța luptei pe care o desfășurau pentru obținerea drepturilor lor, economice, politice, sociale. Numai în anul 1879, Sofia Nădejde, această remarcabilă personalitate socialistă din acei ani, a publicat în gazeta „Besarabia”, în 9 numere consecutiv, începînd chiar cu numărul 1, o suită de articole sub titlul „Momente din istoria femeii”, în care făcea bilanțul istoric al evoluției rolului și locului său în dezvoltarea socială a omenirii, susținînd astfel, științific, drepturile ce li se cuveneau acestei mase a poporului în viața socială, politică, economică, în rînd cu bărbații²⁰.

În susținerea și clarificarea acestor idei, un loc deosebit l-a ocupat gazeta „Contemporanul” în a cărei redacție, încă din primii ani ai apariției, s-a aflat și reprezentanta femeilor, Sofia Nădejde. Încă din primul număr, ea se adresa tovarășelor sale, în articolul intitulat „Către femei”, prin care dezvăluia rolul și locul limitat ce le era acordat de către clasele sociale dominante, tuturor femeilor. Pe această linie se înscrie chemarea ce se desprinde din aceste rînduri, adresată femeilor de orice categorie socială, la o acțiune comună, care să impună, mai întîi, recunoașterea calităților lor obiective, a rolului lor în viața socială și practică a societății, făcînd abstracție de deosebirile lor de clasă²¹. În acest sens, se cuvin menționate relatările gazetei în legătură cu întîlnirea corpurilor didactice care a avut loc între 31 martie—1 aprilie 1887, în care s-a adus în discuție și problema drepturilor ce li se cuveneau femeilor în vederea însușirii organizate a culturii și învățămîntului superior. Redacția gazetei pleda nu numai pentru recunoașterea unor drepturi ale femeilor în acest sens, ci și pentru acordarea dreptului la învățătură reprezentanților proletariatului în general, fără deosebire de sex²².

De altfel, Sofia Nădejde menționa cît era de necesară educația științifică și a bărbaților, pentru a putea înțelege și aceștia în mod real, locul ce le revenea femeilor în societate. „Atunci numai femeia va fi în adevăr emancipată cînd bărbații vor fi educați așa fel că vor privi pe femeie, ca om, egală lor, putînd avea aceleași calități... ca și ei”. Dar, de această dată, în articolul său „Emanciparea femeii”, scotea în evidență necesitatea pătrunderii în conștiința femeilor nu numai a necesității impunerii drepturilor ce li se cuveneau ci și a înțelegerii cu luciditate misiunea istorică majoră ce le revenea, în cadrul întregului popor. Femeile emancipate, eliberate de prejudecățile de atunci trebuiau să înțeleagă — după opinia sa — „că ele, ca și bărbații, avînd și bucurîndu-se de aceleași drepturi, sînt datoare a lucra pentru fericirea întregii societăți, pentru acest înalt ideal al omenirii”.²³ De data aceasta, se desprinde din paginile gazetei, modul socialist de a aborda problema, nu numai în privința obținerii dreptului femeilor la emancipare ci și a organizării acțiunilor acestora în cadrul general al luptei de clasă, pentru progresul și dezvoltarea generală a țării, în cadrul societății socialiste viitoare. Gazeta „Dacia viitoare”, care apărea în acei ani la Paris, nu putea să nu abordeze, în paginile sale, probleme majore ale gîndirii socialiștilor români. Chiar în numărul 2, publica articolul „O

²⁰ *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I-a 1865—1900, Edit. politică, București, 1964, p. 49.

²¹ *Idem*, p. 106.

²² „Contemporanul”, an. V, sem. II, p. 380—385.

²³ *Idem*, an. I, p. 370.

dezmințire potrivitilor emancipării femeilor”, în care se referea, în acest sens, la un articol din revista franceză „Nouvelle Revue”. Și nu putea să nu menționeze că în țara noastră două gazete pledaseră, pînă atunci, pentru emanciparea femeii, gazeta „Femeia română” și „Contemporanul”, menționind, în mod deosebit, articolele Sofiei Nădejde, care fiind „de multă valoare, a întrebunțat cele mai științifice argumente”²⁴. În acei ani, revista „Femeia română” care avea în redacție și o femeie intelectuală ca concepții democratice, d-na Flechtenmacher, se alătura acțiunii pe care o desfășura gazeta socialistă „Contemporanul”, pentru impunerea recunoașterii drepturilor femeilor. Redacția gazetei „Dacia viitoare”, credea nu numai în înfăptuirea unei țări unite, dar era convinsă și de succesul care va fi obținut în problema emancipării femeii. În articolul intitulat „Chestiunea femeilor”, se arăta chiar că numai în „o societate adevărat socialistă, femeia va fi economicște deplin emancipată...”²⁵. Socialiștii din redacția gazetei credeau cu convingere în viitorul fericit al omenirii, viitorul socialist, pe care îl socoteau „veacul de aur”.

În anii următori, problema a continuat să fie abordată în paginile presei socialiste, femeile fiind chemate să-și stringă rindurile pentru a-și obține îmbunătățirea vieții sociale, economice și politice. În gazeta „Școala nouă”, care apărea la Roman, în anul 1889, — (printre redactorii aflându-se Panait Mușoiu, Raicu Ionescu-Rion, Ion Catina, Garabet Ibrăileanu, deși foarte tinăr pe atunci și alții) — s-au publicat mai multe articole referitoare la obținerea egalității femeii cu bărbatul, la organizarea corectă a familiei. „Femeile deștepte-să cerce a se mișca dacă nu voiesc să le înghită de tot vâlul completei sărăcii...”²⁶ își incheia Panait Mușoiu unul din articolele sale, în semn de chemare adresată femeilor la organizare.

Ceea ce se remarcă în mod deosebit în acei ani, este cuvîntul scris al Sofiei Nădejde, în sprijinul acțiunilor socialiste pentru obținerea drepturilor femeii, în recunoașterea acestor drepturi egale, chiar în cadrul partidului proletariatului, în atragerea și mobilizarea tovarășelor ei în această luptă. Căci ea era convinsă că a sosit vremea cînd și în țara noastră a sosit timpul cînd se găseau „femei cu gînduri sănătoase care să vadă relele sociale, să judece, să cumpănească care sînt adevăratele leacuri”²⁷. Și femeile nu trebuiau să uite că au de dus o luptă dublă, nu numai pentru drepturile lor economice ci și pentru apărarea demnității lor de om. După cum sublinia în articolul său, „Femeia și socialismul”, publicat de gazeta „Drepturile omului” „femeile, nelipsindu-le nici inteligența, nici sentimentul, vor da contingent însemnat partidei socialiste”. Pentru aceasta chema femeile la luptă, le mobiliza să se alătore socialiștilor, pentru că așa cum muncitorii își puteau obține singuri drepturile, „și femeile trebuie singure să lucreze pentru dreptul lor”²⁸. Tot în vederea clarificării și stabilirii liniei de activitate a femeilor socialiste se înscrie și articolul „Rolul femeii în mișcarea socială”. Cu multă convingere susținea importanța atragerii

²⁴ „Dacia viitoare”, 1883, nr. 2, p. 24—27.

²⁵ Idem, nr. 3, p. 34—35.

²⁶ „Școala nouă” din 1—15 noiembrie 1889.

²⁷ „Drepturile omului” din 5 februarie 1885.

²⁸ Ibidem.

lor în activitatea socială, dezaprobind pe cei care încă mai pledau pentru menținerea femeilor în afara acțiunii politice, socotind-o „crimă, fiindcă — arăta ea — am răpi mișcării sociale jumătate din membrii ei ; o nedreptate, pentru că nu le-am lăsa slobozenia de a putea și ele să lucreze pentru îmbunătățirea atît a stării lor directe ca femei, cît și a aceleia a muncitorilor . . . ”. Iată de ce ar fi fost nedrept ca femeile să nu intre în rindurile bărbaților, desfășurindu-și activitatea în toate domeniile, căci femeia „are rost în mișcarea socială de azi ca orice membru din societate”²⁹. Era o lucidă recunoaștere a locului și rolului ce-i revenea femeii în procesul complex de dezvoltare al societății, de alcătuire a societății viitoare. Pentru că aceasta — menționa Sofia Nădejde — se va realiza prin munca și lupta atît a femeilor cît și a bărbaților³⁰.

Și femeile încep să-și facă tot mai frecvent numele cunoscut, prin poziția pe care o luau față de unele probleme majore ale mișcării socialiste. Aceasta se desprinde, mai ales, din paginile presei socialiste. Astfel, gazeta „Viitorul”, care a apărut la Turnu-Severin, în anul 1887, avea, printre colaboratorii săi și o femeie, care, prin cuvîntul său, susținea și ideea drepturilor pentru femei, cît și modul matur de înțelegerea ideilor socialiste, credința sinceră în victoria lor. Numai în articolul polemic, „Către redacția Bukarester Tageblatt”, Elisa Badiu răspundea acuzațiilor pe care această gazetă în limba germană, o aducea proletariatului și mișcării socialiste, susținînd importanța și dreptatea pe care o au în lupta lor. Masele muncitoare de la orașe și de la sate trăiesc greu, pentru că acei „ce fac averi și clădesc palate prin munca lui (a proletariatului — G.T.) au grijă să nu le dea mai mult decît să nu moară de foame”. — Dar — se întreba ea — „cine v-au ridicat școli unde să învățați . . . Cine v-au ridicat pe spatele lor puternice, ca să fiți mari și tari, dacă nu această populațiune proletară de muncitori ?”³¹. Ideile socialiste care sînt atît de răspindite între muncitori, în rindurile tineretului studios, erau împărtășite cu căldură — arăta Elisa Badiu — pentru că tind „să scoboare din cer dreptatea în inima omenească”³². Tot atît de fermă s-a dovedit a fi Luiza Dunăreanu, care scria în gazeta „Socialistul” din anul 1888, ca membră în „Partida socialistă”. Referindu-se la răscoala țăranilor din acel an, ea condamna autoritățile guvernamentale care nu țineau seama nici de drepturile pe care le acordau poporului muncitor de la sate, legile existente. „Legea nu există, sau de există, este o minciună” — arăta ea într-un articol al său. „Bunul plac, voința personală a slujbașilor ține loc de lege, de drepturi, de datorii, de toate. . . ”³³. De aceea, referindu-se la lupta țăranilor, arăta că „dreptul de a se revolta este un drept natural al celor împiași”. Atunci cînd le sînt atacate drepturile, oamenii se pot ridica, în apărare „și ca și un om, poate să fie și un norod întreg”. Dar, după părerea sa, țînînd seama de modul în care au fost reprimare ridicările la luptă ale țăranilor, „noi socialiștii trebuie să ne împotrivim tuturor mijloacelor violente”. Dar, aceasta nu poate împiedica desfășurarea luptei socialiste, pentru demas-

²⁹ „Drepturile omului” din 21 februarie 1885.

³⁰ Ibidem.

³¹ „Viitorul” din ianuarie 1887.

³² Ibidem.

³³ „Socialistul”, din 24 martie 1885.

care guvernului, a nerespectării legilor țării. „Este adevărul cel mai exact — menționa Luiza Dunăreanu — că guvernul nostru de azi este un guvern necinstit, că nu se supune legilor”³⁴. Era o manifestare fățișă a convingerilor sale socialiste, a activității sale în cadrul partidului, ca reprezentantă a femeilor.

În gazeta „Munca” a fost tradusă și publicată, în mai multe numere, din 1893, studiul „Femeia și socialismul” de A. Bebel. Și tot de el cartea: *La femme dans le passé, présent et avenir*, era anunțată, că se găsea la librăria clubului muncitorilor. Sofia Nădejde colaborând și la această revistă — sublinia ideea că muncitorimea trebuia să fie „ca o armată organizată disciplinată și care să meargă cu deplină conștiință către țelul dorit: către dezrobirea muncitorimii”³⁵. Și pentru aceasta să atragă și femeile. În articolul său, „Rolul femeii în mișcarea socială” ea trecea în revistă succesul mișcării de organizare a proletariatului, subliniind că era de necesar „ca în armata proletară să fie înțelegeră deplină și frăție”, cu femeile muncitoare, că „izbînzile muncitorilor vor fi, desigur, mult mai mari cînd vor fi eiștigate și prin sprijinul femeilor”. Și, cu sensibilitatea specifică a femeilor, ea scotea în evidență că aceste noi succese pot asigura nu numai viitorul muncitorilor ci „și al copiilor lor”³⁶. Prezența sa era semnalată chiar și în paginile gazetei „Evenimentul literar”, militînd, ca femeie socialistă, pentru lărgirea și popularizarea culturii românești, așa cum menționa ea, țînînd seama de recomandările lui Văcărescu care zicea că „las ție moștenire limba românească și a nației mărire”³⁷. În ce privește gazeta „Lumea nouă, științifică și literară”, Sofia Nădejde se afla printre colaboratorii părții social-științifice al gazetei, ocupîndu-se de abordarea problemei egalității femeii cu bărbatul, precum și cu unele aspecte ale evoluției bolilor, în funcție de clasele sociale.

Popularitatea de care începuse să se bucure ideea luptei pentru antrenarea femeilor în rîndurile proletariatului, pentru desfășurarea unei acțiuni comune, începuse să se remarcă în activitatea practică. Atunci cînd erau trecute în revistă, în mod obiectiv, condițiile grele de muncă ale muncitorilor, printre aceștia începuseră să fie frecvent trecute și femeile. „Vinzători și vinzătoare de la magazine”, se intitula un articol prin care această categorie de muncitori era chemată să se organizeze, stringînd în rîndurile lor femeile. Căci, în această „clasă de muncitori intră oameni de toată mina, bărbați și femei...” — menționa autorul — subliniind condițiile deosebit de grele ale femeilor care erau întotdeauna plătite mai puțin decît muncitorii. „Deci, să nu piarză un minut și să se unească într-o societate mare a breslei”³⁸. Și atunci cînd s-a constituit Societatea muncitorilor comerciali, „în unire cu întreg partidul muncitorilor, din care declară că fac parte”, în statutul său se prevedea să fie primiți între membri, „orice salariat (bărbat ori femeie)...”³⁹. Tot așa, analizîndu-se condițiile grele de lucru ale muncitorilor croitori, aceștia erau chemați să se organizeze,

³⁴ Idem.

³⁵ „Munca” din 31 iulie 1894.

³⁶ Idem, din 7 august 1894.

³⁷ „Evenimentul literar” din 24 octombrie 1894.

³⁸ „Dezrobirea” din 26 martie 1888.

³⁹ Idem din 26 martie 1888.

„... lucrătorii și lucrătoarele trebuie să alcătuiască o puternică asociațiune...”⁴⁰. Muncitorii și muncitoarele erau mobilizați ca astfel să opună rezistență exploatării patronilor, pentru obținerea unei vieți mai bune. Muncitorii din Arad au înaintat chiar un memoriu Camerei deputaților în care erau incluse revendicări și în privința femeilor: „Interzicerea muncii femeilor în acele ramuri industriale care exercită o influență nocivă asupra organismului femeilor; — Interzicerea muncii de noapte pentru muncitorii, femei și bărbați, în vîrstă de sub 18 ani”. Cereau toate acestea pentru că „muncitorii au datoria să privească muncitoarele ca tovarășe de muncă cu drepturi egale și să ridice la rang de valabilitate și în ce privește femeile muncitoare principiul de bază: la muncă egală salariu egal”. De aceea, ținînd seama de necesitatea organizării unitare a muncitorilor, cereau „libertatea deplină de asociere și întrunire”⁴¹.

Socialiștii din întreaga țară își continuau acțiunea de a aplica în practică prevederile programului lor. Căci, așa cum sublinia gazeta „Socialistul”, în articolul intitulat simbolic *Locul nostru*, mișcarea revoluționară a proletariatului trebuia să se desfășoare pe tărîmul politic și economic în vederea realizării revendicărilor lor dintre care nu lipsea „egalitatea femeii”⁴².

În cadrul acestei lupte unite femeile din toată țara se sprijineau, se încurajau și se mobilizau reciproc. La Botoșani, în noiembrie 1891 s-au pus bazele „Clubului muncitorilor”. În numărul membrilor „deja de peste 75, toți tineri de inimă”, erau înscrise și femei. Căci „femeile la care am apelat s-au grăbit să răspundă la apelul nostru”, ele reprezintă „elita culturală și inteligentă a societății noastre și care... depun atîta activitate și energie pentru prosperarea clubului încît uimesc pe tovarășii lor”⁴³. Actul lor a fost salutat și de tovarășele din Transilvania. O femeie din această parte a țării a trimis chiar redacției gazetei socialiste din acest oraș, o scrisoare, care a și fost publicată: „Iată ce primim de la o curajoasă tovarășă de luptă din Ardeal”, menționa redacția ziarului „Proletarul”. „Această prietenă” le aprobă și admiră actul de organizare, îndemnîndu-le la luptă „în rîndurile luptătorilor pentru libertate”⁴⁴. De asemenea, cu prilejul zilei de 1 Mai, socialiștii din Transilvania se adresau atît muncitorilor cît și muncitoarelor din toată țara, chemîndu-le la manifestația organizată. „Muncitori și muncitoare! Să vă aduceți aminte de ziua de 1 Mai 1893, sărbătoarea muncitorilor de pretutindeni”⁴⁵, se arăta în manifestul lansat cu acest prilej.

Tot așa, manifestul lansat de clubul muncitorilor din Botoșani, cu prilejul zilei de 1 Mai 1892, intitulat sugestiv, *Partida muncitorilor*, se adresa tuturor celor care munceau „cu mintea ori cu brațele și care produc lucruri de folos”, chemîndu-i la sărbătoarea muncii. Căci — se arăta în manifest „a venit vremea să ne dăm mîna, muncitorii și muncitoarele de orice neam și breaslă...”. Manifestul se adresa întregului proletariat din

⁴⁰ „Drepturile omului” din 15 decembrie 1888.

⁴¹ Arh. I.S.I.S.P., cota M.M., microfilm 264.

⁴² „Socialistul” din 24 martie 1888.

⁴³ „Munca” din 8 decembrie 1891.

⁴⁴ „Proletarul” (Botoșani) din 1(13) martie 1892.

⁴⁵ „A munka őrë” din 22 aprilie 1893.

orașe, nu numai lucrătorilor ei și lucrătoarelor, încheindu-se cu chemarea : „Muncitori și muncitoare de toate breslele și de orice neam, veniți cu toții !”⁴⁶.

Atragerea femeilor în frontul comun al proletariatului era subliniată și de gazeta „Democrația socială”, în același an, cu prilejul aceleiași manifestații muncitorești. De data aceasta chiar o femeie, Sofia Nădejde, care își desfășura cu o deosebită energie activitatea socialistă, îndemna muncitorii să cheme chiar ei femeile în rindurile lor, convingându-le că în întreaga acțiune pe care o organizau ei în vederea obținerii emancipării economice și politice erau interesate direct și femeile muncitoare. Muncitorii — arăta autoarea articolului „Femeile proletare”, nu puteau să nu țină seama că numai având alături soțiile și mamele care înțelegeau conținutul luptei proletare, „numai atuncea veți fi liberi în lucrarea voastră”⁴⁷. De aceea, relatea gazeta, socialistii susțineau necesitatea alcătuirii unei familii sănătoase. „Noi, care aspirăm la familia întemeiată pe dragoste, fără calcule meschine...” — arătau ei, „noi nu putem idealiza familia de azi, care gonește sentimentul cel mai natural”⁴⁸.

La Galați, cu prilejul constituirii Clubului muncitorilor, femeile au fost, de asemenea, prezente și la marea adunare muncitorească organizată cu acest prilej, o manifestare „cordială, frățească”, pe care nu o vor putea uita „muncitorii și muncitoarele gălățene”⁴⁹. În Manifestul electoral lansat de partidul socialist, în acest oraș, în cadrul companiei politice din același an, adresat mării mase a poporului, proletariatul era chemat să se unească sub „steagul emancipării politice și economice, steagul democrației socialiste”. Pentru aceasta — se arăta în manifest — deputații socialiști vor pleda și pentru „reglementarea muncii femeilor”, în cadrul cerinței majore, „Proteguirea muncii”⁵⁰. Această poziție a socialiștilor din țara noastră față de sprijinirea și antrenarea femeilor în cadrul luptei sociale, a înscris pagini importante în istoria luptei pentru emanciparea femeilor din țara noastră.

În perioada pregătirilor ce se organizau pentru convocarea congresului partidului, din anul 1893, reprezentanții socialiști de seamă din țara noastră au acordat atenția cuvenită acestei importante probleme sociale. Ei își înscriau activitatea în cadrul luptei generale a proletariatului ce se desfășura pe plan internațional, în cadrul întâlnirilor socialiste. Astfel la Congresul internațional care a avut loc la Bruxelles, în august 1891, s-a cerut socialiștilor din toate țările să-și intensifice lupta pentru „abrogarea tuturor legilor care pun femeia în afară de dreptul comun și public...”. Femeile care munceau, erau incluse în rindurile proletariatului, [pentru ele trebuiau să se ceară drepturi în țările în care clasa muncitoare nu avea încă dreptul de vot. Congresul chema masele muncitoare din aceste țări „să lupte prin toate mijloacele posibile pentru a putea obține acest drept de vot”⁵¹, pentru că astfel le puteau reveni drepturile politice și femeilor.

⁴⁶ Arh. I.S.I.S.P., cota M.M., 1892, doc. 4.

⁴⁷ „Democrația socială” din 19 aprilie 1892.

⁴⁸ Idem din 13 septembrie 1892.

⁴⁹ „Munca” din 5 ianuarie 1892.

⁵⁰ Idem din 2 februarie 1892.

⁵¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, Edit. politică, București, 1969, p. 153—154.

În Proiectul de program al partidului, publicat în decembrie 1892, ce urma să fie prezentat la lucrările congresului din anul 1893, printre problemele pe care și le propuneau spre realizare, la punctul 5 se afla „Egalizarea condițiilor juridice și politice ale femeilor cu ale bărbaților”. De asemenea, drepturile femeii erau trecute și în cadrul măsurilor ce se cereau impuse, prin acest program pentru îmbunătățirea vieții muncitorilor: „4. Repaus complet de duminică pentru orice ramură de muncă în comerț, industrie, agricultură. Inspekția sanitară a condițiilor în care se face munca. Reglementarea muncii femeilor”⁵². Și nu întâmplător, în timpul dezbaterilor care au avut loc în presa socialistă, pentru îmbunătățirea programului partidului, s-a aflat și problema drepturilor femeii. În cadrul măsurilor pentru protejarea muncitorilor industriali și agricoli se cerea, adăugarea la articolul 4, a impunerii unor asigurări pentru femei atât în perioada sarcinilor cât și după naștere, pentru creșterea copilului. De asemenea, în condițiile muncii grele, orele de lucru ale femeilor să fie reduse⁵³, pentru a nu le afecta sănătatea, atât de necesară creșterii copiilor.

Deși nu participase la lucrările congresului partidului din anul 1893, Sofia Nădejde semna prima, telegrama de salut expediată lucrărilor acestui forum, împreună cu Silvia, din partea socialistilor ieșeni. Din Piatra Neamț, Eliza Marcovici, tot printr-o telegramă⁵⁴, dorea izbîndă congresului socialist. Tot Eliza Marcovici salutase congresele următoare ale partidului din anii 1894 și 1895, prin telegramele sale.

În acea perioadă, între broșurile socialiste răspîndite printre muncitori se afla și traducerea de către Sofia Nădejde a lucrării *Chestia lucrătoarelor*, de Klara Zetkin⁵⁵. Era o manifestare fățișă a progresului pe care îl înregistrau ideile socialiste în rîndul femeilor. În articolul semnat Fr. Victoria, se menționa că „socialismul a hotărît destul de bine rolul nostru”, al femeilor, că lor le revenea misiunea de a prelua lupta socialistă cu hotărîre: „Conștiente de dreaptatea ce reiese din cerințele programului nostru, să facem o propagandă neobosită pentru răspîndirea ideilor socialiste”. Prin activitatea lor, femeile din România trebuiau să dovedească că au înțeles, „apropierea ceasului în care, odată cu dezrobirea muncitorimii din întreaga lume, va suna și ceasul dezrobirii femeilor și ridicarea noastră la același nivel moral și material cu bărbații”, că femeile din România pășesc înainte, chiar și în fața greutăților pe care le întîmpină femeia socialistă. Pentru aceasta ele erau chemate să lupte în întreaga societate „alături cu muncitorimea, pentru dezrobirea ei din jugul capitalist!”⁵⁶.

În cadrul dezbaterilor care s-au desfășurat în jurul problemelor majore ale partidului, la congresul al II-lea, problema luptei socialiste a femeilor a ocupat un loc deosebit. În cuvîntul său, Constantin Mille subliniind rolul important ce-l are femeia în întreaga viață a țării, scotea în evidență, misiunea deosebită ce-i revenea femeii muncitoare, femeilor din clasa socială oprimată. Dacă s-ar fi cerut numai drepturi politice pre-

⁵² *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1893—1900*, Edit. politică București, 1969, p. 20—21.

⁵³ „Munca” din 27 decembrie 1892.

⁵⁴ Idem, din 11 aprilie 1893.

⁵⁵ Idem, din 10 octombrie 1893.

⁵⁶ „Munca” din 18 octombrie 1893.

cum votul universal, de ele ar beneficia femeile din clasa burgheză — relata Mille — „nicidecum cele proletare”. Iată de ce partidul proletariatului își propunea să ceară și să impună problema drepturilor politice, a celor economice, și în general, problema drepturilor femeilor lucrătoare. În privința femeilor muncitoare, congresul să hotărască ca să fie atrase „în mișcarea socialistă, așa ca, solidare cu lucrătorii să poată opune rezistență exploatării capitaliste”. După opinia sa, socialistii aveau obligația să ceară „și o lege pentru ocrotirea muncii femeilor”, căci munca lor în timpul sarcinii ar putea avea urmări nefaste asupra copiilor ce se vor naște, „constituind astfel un pericol pentru națiune”. În urma discuțiilor care au urmat congresul a votat o moțiune în care, analizând condițiile grele, lipsite de drepturi, ale vieții femeilor, se sublinia că era datorია întregii societăți de a recunoaște nu numai rolul ce-l are ci și drepturile ce li se cuvin. De aceea, congresul socialist declara că va lupta : „1. pentru absoluta egalitate între bărbat și femeie în ceea ce privește exercitarea tuturor profesiunilor fie liberale, fie manuale, precum și în privința instrucțiunii; 2) pentru egalitatea drepturilor politice și civile dintre femei și bărbați; 3) pentru principiul *la muncă egală salariu egal*; 4) pentru alcătuirea de legi protectoare a muncii femeii în ateliere și fabrici”⁵⁷. Femeile, la rîndul lor, înțeleseseră noua misiune ce le revenea în cadrul activității pe care urmau s-o desfășoare în rîndurile partidului socialist, ele fiind „conștiente de dreptatea ce reiese din cerințele programului nostru să facem o propagandă neobosită pentru răspîndirea ideilor socialiste”. Această activitate socialistă a femeilor îmbrăca forme superioare, în fiecare an ce trecea, zugrăvind, prin cuvîntul lor, etapele superioare ale conștiinței lor socialiste. „Acum a sosit momentul în care să arătăm că nici noi, femeile din România, nu ne dăm înapoi în fața greutăților morale ce se pun în calea oricărei femei socialiste!” — subliniau ele în gazeta „Munca”. — „Acum e vremea să arătăm că... noi, sub înflăcărătorea suflare a socialismului, ne-am înțeles rolul nostru în societate, și minate în lupta sfîntă a dezrobirii, cu neștrămutată dorință de a învinge, vom lupta alături cu muncitorimea pentru dezrobirea ei de sub jugul capitalist”⁵⁸.

Această formă de manifestare a solidarității, în lupta muncitorilor și muncitoarelor, se desprinde și din manifestul lansat, în cursul aceluiași an, pentru mobilizarea la luptă a creditorilor. Chemarea era adresată „Către toți lucrătorii și lucrătorele... Colegi și colege, frați și surori”, prin care, mobilizîndu-i la o întrunire muncitorească îi îndemna să se organizeze și să lupte pentru viitorul lor⁵⁹. În darea de seamă pe care societatea acestei bresle de lucrători din București, „Dezrobirea”, o făcea, în anul 1897, se scotea în evidență că „societatea numără și o mulțime de membre”, lucrătorele fiind astfel organizate în societate de bresle, făcînd din societatea „Dezrobirea”, „o organizație din cele mai solide și mai puternice, o organizație model”⁶⁰.

Formele locale de organizare a femeilor, alături de bărbați, în cadrul organizațiilor politice, au marcat procesul de ascensiune al conștiinței lor

⁵⁷ *Documente... 1893—1900*, p. 238—239.

⁵⁸ „Munca”, din 17 octombrie 1893.

⁵⁹ Arh. I.S.I.S.P., Cota M.M., 1894, doc. 2.

⁶⁰ „Lumca nouă” din 21 februarie 1897.

sociale, de adoptare a formei unei organizări centrale. Astfel, în anul 1893, luase ființă Societatea femeilor din București, „Ajutorul”, organizație socialistă, ce se desprinsese, în mare parte, din vechea societate a femeilor, „Salvatorul”. Organizația reușise să strângă de la cele 96 de membre, un fond material propriu de peste două mii de lei. Declarându-se, de la început ca fiind afiliată la partidul proletariatului, organizația „Ajutorul” contribuia chiar, cu sume importante, la fondul general al partidului. Cu prilejul demonstrației muncitorești organizată de 1 Mai, în același an, societatea „Ajutorul”, a femeilor organizate, se afla între primele coloane, chiar dacă, și în rîndurile muncitorilor organizați croitori, se aflau femei. Între cei „cel puțin 18.000 de oameni” nu lipsea Sofia Nădejde dintre fruntașii socialiști precum și „un numeros grup de studențe și studenți universitari”⁶¹ după cum relatează presa vremii.

La congresul al IV-lea al partidului, din anul 1897, societatea femeilor, reprezentată de trei delegate, își avea prezentată activitatea în raportul întocmit de Consiliul general al partidului, completată chiar, prin cuvîntul lor, de reprezentantele femeilor. Chiar în cuvîntul său, rostit la încheierea congresului, Sofia Nădejde, în numele femeilor, sublinia cît era de majoră hotărîrea „de a lupta cu bărbăție pentru aducerea la îndeplinire a hotărîrilor acestui congres, care a încheiat dragostea frățească între toți membrii Partidului social-democrat din România”⁶². Ea îndemna la intensificarea acțiunilor pentru popularizarea ideilor socialiste în rîndurile întregului proletariat, în vederea realizării unei lumi noi în societatea românească. Era o afirmare directă a rolului ce și-l asumau femeile, în cadrul direct al luptei partidului de clasă al proletariatului.

Femeile de alăturau, în același timp, luptei directe a clasei muncitoare pentru obținerea unor drepturi economice. Astfel, în timpul grevei minerilor din Banat, de la Reșița și Secul, în cadrul numeroaselor întruniri organizate, nu au lipsit nici femeile. La una din acestea, cînd delegația greviștilor s-a prezentat direcției pentru a impune respectarea drepturilor lor, peste 5.000 de oameni au ocupat piața orașului. „După cum ne informează corespondentul nostru — relatează presa vremii — femeile nu s-au îndepărtat din fața biroului. . .” (inginerului șef — G.T.) „reclamînd cu voce dîrză, pîine. . .”⁶³, în pofida măsurilor polițienești luate împotriva participanților la manifestația greviștilor. Era justificată afirmația pe care o făceau socialiștii din țara noastră, atunci cînd afirmau că „Astăzi, ideile noastre au pătruns în toate unghiurile țării. . .”⁶⁴, în rîndurile tuturor muncitorilor. În timpul grevei lucrătorilor croitori, din iulie 1898, apele societății lucrătorilor din acest domeniu adresat muncitorilor, era intitulat sugestiv: „Lucrători și lucrătoare”, societatea fiind alcătuită din muncitori și muncitoare de croitorie, de ambele sexe. De asemenea, în timpul grevei de la tipografia Miron Costin, din Iași, presa semnala „atitudinea hotărîtă și demnă a muncitorilor și muncitoarelor greviste”. Pentru aceasta, apelul lansat de socialiști pentru ajutorarea greviștilor

⁶¹ „Lumea nouă” din 22 aprilie 1893.

⁶² Documente. . . 1893—1900, p. 506, 517, 480.

⁶³ „Népszava” din 14 iunie 1895.

⁶⁴ „Lumea nouă” din 17 august 1895.

sublinia cît era de necesar ca „muncitorii și muncitoarele să nu îndure mizeria amară, lipsa bucătăii de piine”⁶⁵ și să se ridice la luptă.

Pe linia impunerii și recunoașterii drepturilor pentru femei, se înscrie și activitatea Cercului de Propagandă al Studenților Social-Democrați care, în cadrul programului expunerilor pe care le inițiau, își trecuseră și problema luptei femeilor. Astfel, în cursul anului 1897, printre conferințele inițiate figura și cea privind *Evoluția stării femeii*, a lui D. Marinescu⁶⁶. Și nu numai bărbații expuneau aceste idei în cuvîntările sau expunerile lor. Astfel, articolul *Libertatea femeii*, semnat de o femeie, Cecilia, pune din nou în atenție problema continuării mobilizării femeilor spre organizare, alături de muncitori. Femeile — constata autoarea — „câtă să aibă mai multă solidaritate între ele și în același timp, să intre în marea luptă revoluționară” și le îndemna să continue acțiunea căci „numai așa vor dobîndi libertatea”⁶⁷.

De asemenea, tinerele femei din rîndurile intelectualilor, adeptele ideilor socialiste, își susțineau cu curaj opiniile. În manifestul de protest, semnat de un grup de studenți, împotriva oricărei manifestări a urei de rasă, se afla și Alexandrina Teodoru, alături de atîția fruntași socialiști ca : I. Nădejde, C. Z. Buzdugan, Șt. Petică, P. Zosin, T. V. Ficșinescu și alții. Ea își alătura semnătura sub lozincile : „Jos dușmănia între popoare ! Trăiască înfrățirea popoarelor” !⁶⁸

În raportul anual întocmit de Comitetul executiv al Clubului muncitorilor din București se menționa că în fiecare sîmbătă s-au ținut numeroase conferințe. Și, dintre cele ca *Evoluția socialismului*, *Rațiunea de a fi a socialismului*, *Muncitorii și socialismul*, *Idealul tinerimii* și numeroase altele, nu au lipsit nici expunerile pentru femei : *Rolul femeii în revoluția franceză*, *Muncitoarele din România*⁶⁹ și altele.

Printre aceste conferințe un loc deosebit îl ocupă cea prezentată în primăvara anului 1898, în Aula Universității din Iași, de T. V. Ficșinescu. Prin exemple și analize clare, el prezenta stadiul dezvoltării concepțiilor privind locul și rolul femeii în viața socială din etapa istorică respectivă. Pentru recunoașterea și respectarea femeilor, Ficșinescu cerea includerea în cadrul drepturilor pe care le cereau socialiștii guvernului : „Școli să cerem și pentru femei, școli complete, care pe unele să le înzestreze cu diferite meserii iar pe celelalte să le deschidă calea către științele înalte, ori să le prepare pentru restul serviciilor sociale”. Cereea aceasta, combătînd concepțiile vechi, depășite de mersul istoriei, după care femeilor le revenea în societate, doar un singur loc, și acela în familie. Și dacă proletariatul era revoltat, pe bună dreptate, de inegalitățile pe care le îndură din partea claselor dominante, el nu trebuia să omită din planul său de luptă sarcina ce-i revenea pentru sprijinirea acțiunilor femeilor. Atunci cînd luptau pentru ca „cuvîntul fiecărui cetățean să fie deopotrivă ascultat în conducerea treburilor publice, — menționa el — să nu uităm însă că sub fiecare

⁶⁵ Idem din 7 octombrie 1897.

⁶⁶ Idem din 7 martie 1897.

⁶⁷ „Munca excepțională” din 25 februarie 1896.

⁶⁸ „Jos Vandalii” din 28 noiembrie 1897.

⁶⁹ Documente... 1893—1900, p. 790.

acoperămînt, în bordeiul săracului, ca și în palatul bogatului. . . este femeia, pe care trebuie s-o dezrobim”⁷⁰. Modul de înțelegere și aprobare a acestei linii față de drepturile femeii se desprinde și din faptul că presa socialistă a publicat în întregime conferința, în trei numere consecutive, sub titlul simbolic *Emanciparea femeii*.

În ultimii ani ai secolului trecut, acțiunea de atragere a femeilor în lupta socială a îmbrăcat forme superioare. Aceasta se desprinde și din frecvențele articole, studii și chemări la acțiune prezente în paginile publicațiilor socialiste. *Către femei, Către prietene, Socialismul și femeia, Femeile noastre, Femeile la 1 Mai*, sint doar cîteva din documentele vremii ce dezvăluie reala extindere pe care o căpătase problema femeilor în gîndirea și practica partidului proletariatului din țara noastră. De aceea, femeile erau chemate „să vină alături de proletariatul bărbătesc, spre a duce împreună lupta pentru dezrobirea lor”. Și pentru aceasta trebuiau să studieze socialismul care „explică legitimitatea cerinței lor. . .”⁷¹.

În articolul semnat de Maria Luca, în gazeta „Lumea nouă”, se menționa pe bună dreptate — cît de necesar era ca femeia să se alăture luptei proletariatului. Căci — menționa ea — femeia, „alcătuiind mai mult din jumătatea omenirii, e nedrept a nu vorbi de ea, vorbind despre organizarea muncitorimii”. Și pentru aceasta, autoarea menționa rolul important ce l-au avut de îndeplinit femeile „în desfășurarea marilor evenimente, marilor revoluții”⁷². Pe această linie se înscriu apoi articolele în care erau analizate și prezentate mișcările revoluționare ce aveau loc în diferitele țări ale lumii, ca Germania, Rusia, Anglia și altele, pentru impunerea și obținerea drepturilor politice și economice pentru femei. Căci tot pe această linie se înscrie și articolul *Mișcarea feministă în Elveția*⁷³. „Ei bine, muncitorii din România ar trebui să lucreze, să ajungă acolo unde au ajuns frații lor din alte țări”, se arăta în articolul *Rolul femeii în lupta noastră*⁷⁴. Femeile erau chemate să înțeleagă necesitatea acțiunilor lor energice pentru recunoașterea drepturilor ce li se cuvin căci — arătau socialistii — ele „vor vedea că trebuie să ducă o luptă și încă nu mică, pentru a ajunge la adevărata poziție ce ar trebui să aibă în lume”⁷⁵. Și femeia avea nu numai capacitatea dar și locul necesar în viața socială, pentru cultivarea și impunerea punctelor de vedere lucide ale partidului socialist. Și făceau aceasta atunci cînd își creșteau chiar proprii lor copii, cultivîndu-le „ura contra nedreptății, contra războiului”, pentru modul, „de a-ți apăra țara”, formînd o nouă generație „. . . a sute de mii de oameni creșcuți în chipul arătat de noi”⁷⁶. Iată de ce reprezentanții partidului socialist își propuneau, în anul 1900, „să nu mai nesocotim rolul ce femeia joacă în mișcarea muncitorilor”⁷⁷ pentru că femeia — după cum declarau ei — „într-un mod natural, este primul și cel mai important educator al omenirii”. În articolul *Cuvînt înainte*, semnat Victoria, era menționată,

⁷⁰ „Lumea nouă” din 15 aprilie, 16 aprilie, 17 aprilie 1898.

⁷¹ Idem din 24 octombrie 1899.

⁷² „Lumea nouă” din 31 octombrie 1899.

⁷³ Idem din 18 iunie 1900.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Idem din 7 noiembrie 1899.

⁷⁶ Idem din 14 noiembrie 1899.

⁷⁷ Idem din 14 mai 1900.

de asemenea, datorită „femeii socialiste”. Femeia era astfel inclusă în cadrul luptei socialiste, alături de bărbați, pentru înfăptuirea țelului final al socialismului. Pentru că — menționa autoarea — „Victoria clasei muncitoare nu se va putea săvârși, pînă cînd jumătatea de sex feminin a omenirii” va fi neîndreptățită de clasele dominante. „Cînd majoritatea femeilor vor fi cîștigate cauzei socialiste, atunci și numai atunci, clasa muncitoare va fi desăvîrșit învingătoare”⁷⁸.

Înseși femeile erau convinse că dintre toate doctrinele politice, de-a lungul anilor, socialismul a fost singura care le-a tratat ca egale bărbatului, în toate domeniile activității lor. „E dar evident că, femeile, luptînd pentru emanciparea lor, vor îmbrățișa socialismul și numai socialismul”⁷⁹.

Acest proces cu amplul său caracter politic, ideologic, organizatoric chiar, invederează evoluția mișcării sociale a femeilor din țara noastră, în spiritul mișcării muncitorești ale cărei principii și idealuri au vitalizat-o, oferindu-i o mare forță de exprimare și afirmare. Potrivit cerințelor luptei sociale din viața practică a țării, în fiecare etapă istorică, mișcarea maselor de femei a continuat să se dezvolte, îmbrăcînd forme superioare, ce au atins, în zilele noastre, etapele actuale de recunoaștere și afirmare a acestei însemnate categorii a populației țării noastre, în viața politică și în activitatea practică a socialismului.

Pe bună dreptate, menționa secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, referindu-se la etapele dezvoltării istorice a țării noastre, că femeile s-au afirmat în toate momentele istorice în cadrul luptei politice a partidului, pentru înlăturarea orînduirii exploatare, pentru ridicarea patriei pe trepte superioare. „Pe baza acestor profunde schimbări revoluționare, femeile joacă astăzi în România un rol hotărîtor în întreaga viață economică și socială, în conducerea statului, reprezintă o forță remarcabilă a progresului, a asigurării prosperității patriei”⁸⁰ — menționa tovarășul Nicolae Ceaușescu în mesajul adresat Conferinței Mondiale a Anului Internațional al Femeii care a avut loc la Ciudad de Mexico, în iunie 1975. Pe aceeași linie a luptei conștiente și perseverente s-a înscris activitatea organizațiilor de femei din etapa următoare, alături și în cadrul partidului de clasă al proletariatului din țara noastră de la începutul secolului al XX-lea.

ASPECTS DE LA LUTTE SOCIALISTE POUR L’AFFIRMATION DE LA FEMME À LA FIN DU SIÈCLE PASSÉ

RÉSUMÉ

Le problème touchant la lutte pour l’émancipation sociale et politique des femmes a figuré constamment parmi les préoccupations majeures du parti de classe du prolétariat de Roumanie. Les femmes travailleuses ont inscrit leur activité dans le cadre de ces actions, autant par leurs organisations politiques ou professionnelles, que par la participation directe à

⁷⁸ „Lumea nouă” din 16 iulie 1900.

⁷⁹ Idem, din 7 noiembrie 1899.

⁸⁰ Nicolae Ceaușescu: *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 10, Editura politică, București, 1974, p. 257.

la lutte de cette large catégorie de peuple roumain. La place et la manière d'aborder le problème touchant la lutte pour l'émancipation de la femme par les socialistes de Roumanie se détachent dès les premiers programmes élaborés pendant les années de début de l'activité socialiste, dans le programme du P.S.D.O.R. adopté au cours du Congrès de 1893, des débats des congrès du parti qui ont eu lieu jusqu'en 1905. Autant dans les exposés présentés dans le cadre du Cercle d'étude sociales de Bucarest, que dans les articles insérés dans de nombreuses gazettes socialistes, on mentionnait la nécessité d'attirer les femmes à la lutte politique du parti aux côtés du prolétariat, d'imposer aux autorités de l'Etat l'adoption de mesures pour la reconnaissance et l'octroi aux femmes de droits égaux à ceux, des hommes. Une place particulière dans cette action a été occupée par les femmes elles mêmes, soit par les articles qu'elles ont publiés dans la presse ouvrière, où elles militaient chaleureusement à l'appui des idées socialistes, soit par leur participation directe autant à la lutte du parti du prolétariat qu'à l'attraction et à l'organisation politique de leurs camarades de travail. Par leur participation aux actions directes, de classe, du prolétariat, les femmes de Roumanie ont apporté une contribution marquante à la réalisation d'une société nouvelle, la société socialiste.

POLITICA INTERNĂ ȘI EXTERNĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE ÎN PRIMELE TREI DECENII ALE SECOLULUI AL XVII-LEA

(II)*

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

3. AUTORITATEA PRINCIARĂ ÎN TRANSILVANIA. PARTICIPAREA LUI GABRIEL BETHLEN LA RĂZBOIUL DE 30 DE ANI

ÎNLĂTURAREA STĂPÎNIRII IMPERIALE ȘI ÎNTĂRIREA LEGĂTURILOR POLITICE ALE TRANSILVANIEI CU CELELALTE ȚĂRI ROMÂNE

În primele trei decenii ale veacului al XVII-lea, principatul autonom al Transilvaniei cunoaște o perioadă de intensă afirmare pe plan european, în strinsă legătură cu istoria celorlalte două țări române. Situată în zona de conflict între imperiile otoman și habsburgic impune participarea sa la marile înfruntări care au loc în timpul războiului Ligii creștine (1592/1593—1606), iar legăturile sale cu țările protestante, ostile blocului habsburgic, îl antrenează în Războiul de 30 de ani, consolidându-i autonomia.

După șovăielnică stăpînire a lui Sigismund Báthory, în conflict cu Gh. Basta, comandantul imperial al țării (1601—1602), încheiată în iulie 1602 prin cedarea către împărat a principatului și retragerea definitivă a lui Sigismund în Boemia, în Transilvania se instaurează aspra stăpînire imperială (1602—1605). Sub conducerea lui Basta, guvernator, comisar suprem și comandant militar al țării și a comisarilor imperiali, se instituie o fiscalitate excesivă, condiționată de necesitățile de plată ale oștilor de mercenari; cheltuielile totale de război ale imperialilor ridicându-se în perioada 1593—1606 la 16 milioane galbeni, din care dieta imperială aprobase doar 1,3—1,6 milioane. Pentru ducerea războiului, imperialii au apelat la resursele teritoriilor ocupate, Basta impunând orașele și nobilimea transilvană la despăgubiri, răscumpărări, împrumuturi și confiscări silite, în condițiile în care țara era bîntuită de jafurile oștilor de mercenari, foamete și o cumplită epidemie de ciumă, însoțitori firești ai războaielor îndelungate. La aceasta se adăugau măsurile organizatorice preconizate de Rudolf al II-lea, susținute de Basta, care urmărea transformarea principatului Transilvaniei într-o provincie a Casei de Austria, și încercările de catolicizare forțată a țării.

* Continuarea capitolului din *Istoria României*, vol. V (Secolul XVII), publicat în „Revista de istorie”, nr. 1, 1985, p. 5—29.

„Revista de istorie”, tom 38, nr. 2, p. 145—159, 1985.

Caracterul abuziv al stăpînirii imperiale de la începutul secolului al XVII-lea a imprimat o netă orientare spre Poartă și spre celelalte două țări române a principilor Transilvaniei din primele trei decenii ale veacului, Imperiul otoman garantînd statutul autonom al principatului și sarcini economice și militare cu mult mai ușoare. Sintetizînd o vastă experiență politică, Gabriel Bethlen afirma limpede în testamentul politic din 1629 care i se atribuie : „dacă Transilvania vrea să rămînă în pace și liniște, oricine va fi principe, atunci țara să nu se lepede niciodată de Poarta otomană. Deoarece ajutorul german și orice alt ajutor străin este prea departe și, pînă ar sosi acestea la vremuri de nevoie, țara ar trebui să piară, mai ales dacă Moldova și Țara Românească n-ar ține cu ea, de aceea, nici un principe n-ar trebui să intre în încurcătură în chip ușuratic cu aceste două țări sau să dea vreo pricină de dezbinare, căci aceste țări sînt ochii și bucătăria împăratului turc”⁵⁷. Alianța cu Poarta avea în vedere păstrarea autonomiei principatului față de pretențiile habsburgice, altfel, cronicarul contemporan Ibrahim Pecevi subliniind că Bethlen „nu era pentru sprijinirea și ajutorarea musulmanilor, ci avea grijă numai de propria sa fericire”⁵⁸.

Încercarea neizbutită a lui Moise Székely (mai-iulie 1603) cu ajutor otoman, în schimbul căruia oferea cetățile Lipova și Ineu, de a înlătura stăpînirea imperială din Transilvania a avut loc în condiții externe nefavorabile. Moise, exponent al nobilimii filoturce, nu dispunea de o bază internă trainică, iar pretențiile sale ca domnitorul Radu Șerban să părăsească Țara Românească au provocat riposta hotărîtă a acestuia; după înfrîngerea și moartea lui Moise Székely în bătălia de lângă Brașov (7/17 iulie 1603), la care au participat și trupe ale beilerbeiului de Timișoara, urmașul lui Mihai Viteazul rămînînd adevăratul stăpîn al Transilvaniei în intervalul iulie-septembrie 1603.

O nouă încercare de înlăturare a stăpînirii imperiale a avut loc în 1604, sub conducerea lui Ștefan Bocskay, unchiul lui Sigismund Báthory. Ca și înaintașul său, acesta a fost inițial un partizan credincios al imperiilor, dar nemulțumit de politica acestora a ridicat în octombrie 1604 steagul luptei antiimperiale. Spre deosebire de Moise Székely, Bocskay n-a adus în Transilvania unități prădalnice turco-tătare, succesele sale militare datorîndu-se trupelor de haiduci, de a căror organizare în ținuturile de lângă Tisa s-a preocupat în mod deosebit, priceperii cu care a știut să atragă de partea sa pe secui, unele orașe și nobilimea. Acționînd abil între turci și imperiali, de la care a cucerit dincolo de hotarul Transilvaniei Satu Mare, Tokajul, Ujvárul etc., el a obținut recunoașterea ca principe al Transilvaniei (1604—1606) mai întîi din partea Porții care în iunie 1605 l-a declarat „crai maghiar și stăpîn al Ardealului”, marele vizir și comandant suprem al oștirii otomane, Lala Mehmed pașa oferindu-i ulterior coroana și titlul de „rege al Ungariei de Mijloc” pe cîmpia Rakos de lângă Pesta (10/20 noiembrie 1605), odată cu iertarea plății haraciului timp de zece ani, apoi și din partea împăratului Rudolf al II-lea, prin tratatul de la Viena, încheiat la 13/23 iunie 1606. Prin acest tratat care recunoștea lui Bocskay domnia în Transilvania, împreună cu Satu Mare, Tokajul,

⁵⁷ G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665*, București, 1965, p. 66.

⁵⁸ *Cronici turcești privind țările române*, I, București, 1966, p. 520.

comitatele Bereg și Ugocea, stăpînirea imperială era înlăturată din Transilvania pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea, principatul păstrîndu-și mai departe autonomia sub suzeranitatea Porții. În cadrul tratatului de la Viena, Bocskay a susținut clauza privind încheierea păcii între turci și imperiali, pace pe douăzeci de ani semnată la Zsitvatorok pe Dunăre, lângă Komárom (1/11 noiembrie 1606), care punea astfel capăt îndelungatului război început în 1592/1593, restabilind cu puține excepții *statu quo*-ul teritorial de la începutul conflictului. Rolul Țării Românești (Radu Șerban a încheiat pace cu Poarta la sfîrșitul lui 1604 și începutul lui 1605) și al Transilvaniei a fost astfel determinant, cronica lui Mehmed bin Mehmed menționînd: „*Cînd <ardelenii> s-au supus padișahului nostru, acesta (Matias de Habsburg, fratele lui Rudolf al II-lea, conducătorul efectiv al politicii imperiale — n.a.) neavînd încotro a cerut pace*”⁵⁹.

Prin pacea de la Zsitvatorok. Imperiul otoman măcinat de contradicții și războaie interne și de luptele cu statul persan, reluate în 1603, a făcut însă unele concesii politice, renunțînd la haraciul plătit de Austria și recunoscînd titlul de „împărat roman”, în dauna pretențiilor sale de suzeranitate universală. Mai bine de jumătate de veac, tratatul de la Zsitvatorok, reînnoit de cîteva ori în următoarele decenii, a stat la baza păcii turco-imperiale, care a durat pînă în 1663, producînd astfel o schimbare a orientării frontului otoman. De acum, Poarta își îndreaptă atenția asupra rivalității cu Polonia, care a izbucnit în cele din urmă în forme violente în 1617, urmînd unei perioade de pace de peste opt decenii, începută în 1533. Pacea turco-imperială înlocuind așadar pe cea turco-polonă, consecințele politico-militare s-au vădit de la începutul deceniului al doilea al secolului al XVII-lea, nu numai referitor la implicarea tot mai pronunțată a Moldovei în sfera conflictului turco-polon, ci și în ceea ce privește Țara Românească, lipsită de acum înainte de un ajutor imperial eficient în cazul unei eventuale acțiuni antiotomane, dar mai ales în privința Transilvaniei. Deși neinteresată direct în stăpînirea acesteia din urmă, Polonia catolică căuțînd mereu să atragă pe Habsburgi în conflictul său cu Poarta, și sprijinind pe nobilii nemulțumiți și pretendenții la scaunul princiar, a constituit, mai cu seamă în vremea lui Gabriel Bethlen, o amenințare serioasă pentru principii calvini ai Transilvaniei.

Dacă Ștefan Bocskay, totodată rege al Ungariei, a petrecut puțin timp în Transilvania, guvernatorii numiți de el aici, Ladislau Gyulafi și apoi Sigismund Rákóczi, au dus o politică de apropiere față de celelalte țări române în spiritul tratatului la nivel de egalitate încheiat la Tirgoviște la 26 iulie/5 august 1605 de reprezentanții lui Bocskay cu Radu Șerban. Îndeosebi Sigismund Rákóczi a sprijinit inițiativele lui Radu Șerban, domnul Țării Românești, pentru reglementarea problemelor de hotar, în 1606, cerînd „*ca după aceasta între cele două țări să rămîină pace trainică desăvîrșită și liniștită*”⁶⁰.

Scurtă vreme însă după moartea lui Ieremia Movilă în Moldova, la 19/29 decembrie 1606 muri și Ștefan Bocskay, otrăvit se pare de cancelarul M. Káthay, la îndemnul foarte probabil al imperialilor, care astfel

⁵⁹ *Ibidem*, p. 435.

⁶⁰ A. Veress, *Documente*, VII, p. 273—274.

scăpau de obligația prevăzută în tratatul de la Viena din același an, de a-i ceda „părțile ungurești”, cu atât mai mult cu cât Bocskay nu avea urmași. Situația s-a complicat prin faptul că stările transilvane n-au recunoscut drept principe pe Valentin Drugeth de Homonna, comite de Zemplén și Maramureș, indicat de Bocskay prin testament ca urmaș al său în scaun, deși acesta avea aprobarea Porții. Prevăzând o nouă epocă de lupte pentru domnie între diverși candidați între care se remarcă ambițiosul Gabriel Báthory, în vîrstă de 16—17 ani, dieta de la Cluj alege în grabă, la 1/11 februarie 1607, ca principe al Transilvaniei pe fostul guvernator, bătrînul Sigismund Rákóczi (1607—1608), recunoscut curînd atît de turci, cît și de imperiali.

Deși acesta a continuat politica de echilibru atît pe plan intern cît și extern, reînnoind tratatul lui Bocskay cu Radu Șerban, domnia sa a luat curînd sfîrșit, odată cu răscoala haiducilor de la hotarul de apus, în toamna anului 1607, de care a profitat Gabriel Báthory, susținut de influentul G. Bethlen. Atrăgîndu-i pe haiduci de partea sa, tînărul pretendent a izbutit să-l determine pe Sigismund Rákóczi, prin convenția de la Cluj, din februarie 1608, să-i cedeze principatul Transilvaniei, în schimbul a două cetăți din Ungaria Superioară. La începutul lunii următoare, după abdicarea solemnă a lui Rákóczi, dieta alege ca principe pe Gabriel Báthory de Somlîo (1608—1613).

! Noul principe, sprijinit de marele vizir Kuyucu Murad, un timp recunoscut (10/20 august 1608) și susținut și de imperiali, prezenta la scară sporită defectele înaintașului său în scaun, Sigismund Báthory; relatări externe diverse din secolul al XVII-lea numindu-l: „*Craiuul cel Nebun*”, „*ciuma Transilvaniei*”, „*tiran*”, „*Sardanapa*”, „*om afurisit, nebun și plin de deșartă mîndrie*”, „*hiară*”⁶¹ etc. Pe plan intern a încercat să sporească autoritatea princiară cu mijloace însă total nepotrivite, lovînd în nobilimea de țară, înlocuită în demnități cu cea venită din Ungaria, în frunte cu I. Imreffy, principalul său sfătuitoar, însuși Gabriel Bethlen fiind nevoit în 1612 să se refugieze la turci, desființînd în decembrie 1610 Universitatea săsească prin ocuparea abuzivă însoțită de nemăsurate jafuri a Sibiului, transformat în reședință a sa. Ca atare, în Transilvania încă din 1610 s-a creat o stare generală de nemulțumire împotriva principelui, în climatul căreia în martie 1610 a fost pregătit atentatul neizbutit împotriva sa de către cancelarul Ștefan Kendy, comandantul gărzii Balthazar Kornis, împreună cu frații săi, P. Sennyey, fostul cancelar imperial al Transilvaniei și alți nobili, care după descoperirea complotului s-au refugiat în Țara Românească și Moldova.

Pe plan extern, notează cronicarul I. Szallardi, Gabriel Báthory „...*au tulburat toată odihna țării, care cu foarte mare trudă să cîștigase pentru că măsurîndu-și puterea cu puterea domnilor românești, celor din vecini, și rîvnind asupra țărilor lor, la foarte mare neceaz au adus pe bieții ardeleni*”⁶². Năzuind în final să obțină coroana Poloniei, visul scump al

⁶¹ *Cronici turcești*, I, p. 518; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, p. 16; V, Brașov, 1909, p. 212, 337; Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Țara Românească*, p. 332; Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 309.

⁶² G. Șincai, *Cronica românilor și a mai multor neamuri*, II, ed. II-a, București, 1886, p. 503.

Báthoreștilor, Gabriel Báthory a căutat într-o primă etapă să dobândească stăpînirea celorlalte țări române, folosind după împrejurări și raportul de forțe: mijloace diplomatice (alcătuirea în 1608 a alianței — „confederației” — celor trei țări române, în fruntea căreia a încercat fără succes să fie recunoscut, în dauna lui Radu Șerban) sau militare (ocuparea Țării Românești la sfîrșitul anului 1610 și începutul celui următor, însoțită de jafuri cum țara nu mai cunoscuse pînă atunci, după mărturia cronicarilor și documentelor vremii). Șovăind între Imperiul otoman, a cărui superioritate militară o recunoștea, dar căruia i-a cerut să-i recunoască stăpînirea asupra Țării Românești și chiar să-i plătească cheltuielile campaniei sale la sud de Carpați, efectuată fără aprobarea sultanului, urmate de alte cereri privind dreptul de anestec în celelalte țări române, și Imperiul habsburgic, al cărui ajutor l-a solicitat în 1612—1613 în chip insistent și necugetat — prin mijlocirea lui Radu Șerban, la a cărui îndepărtare din scaun contribuise! — Gabriel Báthory a nemulțumit ambele imperii prin pretenții lipsite de măsură.

Zdruncinate mai întîi de riposta lui Radu Șerban din iulie-august 1611, prin înfrîngerea de la Brașov și asediul Sibiului, planurile himerice ale lui Gabriel Báthory, care periclitau echilibrul păcii turco-imperiale, au fost zdrobite de poziția intransigentă a Porții. După ce în 1612 marele vizir Nasuh a destinat în locul său pe pretendentul Petru Góczy, după ce în vară sultanul se declara în favoarea transformării Transilvaniei și a celorlalte două țări române în pašalicuri, în cele din urmă, în 1613, Poarta numește principe pe Gabriel Bethlen, care trecuse încă din toamna trecută în ținuturile turcești. Expediția otomană din 1613 condusă de Skender pașa de Kanisza și Ali pașa Maghiaroglu de Oceacov, la care participă și trupele conduse de Radu Mihnea și Ștefan Tomșa II, a dus la alungarea lui Gabriel Báthory la Oradea. Aici a fost ucis de haiducii săi, la 17/27 octombrie 1613, după ce la 13/23 a lunii dieta transilvană, în prezența trupelor turcești și a voievozilor români, proclamase un nou principe în persoana candidatului Porții.

GABRIEL BETHLEN ȘI ACȚIUNILE SALE ÎN PRIMA DECADĂ A RĂZBOIULUI DE 30 DE ANI

Gabriel Bethlen (1613—1629), format în preajma lui Ștefan Bocskay, aflat în strînse legături cu turcii încă din 1602, îndeosebi cu pașalele de Timișoara și Buda, susținător, pe rînd, al lui Moise Székely, Ștefan Bocskay și Gabriel Báthory, alături de care a participat la campania în Țara Românească din decembrie 1610 — martie 1611, s-a dovedit, din rațiuni pragmatice, încă de la începutul activității pentru dobîndirea domniei, și a rămas pînă la sfîrșitul vieții, un aliat fidel al Porții. Drept urmare, după alegerea dietei, Skender pașa îi acordă însemnele domnești și, la 15/25 noiembrie 1613, împreună cu Radu Mihnea și Ștefan Tomșa II, Bethlen jură să păstreze relații frățești între țările lor, sub ascultarea sultanului. Un an mai tîrziu, la 14 iunie și 1 iulie 1614, două *ahidname*-le imperiale garantau hotarele țării, arătînd că „*beii care sînt în vecinătate, precum și ostașii din împrejurimi nu vor ataca nici unul din hotarele vilaietului Ardeal... iar*

cu voievozii Țării Românești și Moldovei să trăiască în unire și înțelegere, respectînd condițiile de bună vecinătate... ”⁶³, principii nu vor fi numiți de Poartă, ci aleși de țară și confirmați de sultan, dacă Gabriel Bethlen va fi ales rege al Ungariei (Superioare) alegerea îi va fi confirmată, în schimb Transilvania plătea haraci (10.000 galbeni, stabilit încă din vremea lui Suleiman Magnificul și întărit de Murad al IV-lea în 1625), participa — ea și celelalte țări române — la campaniile otomane și împărțăsea prietenii și dușmăniile externe ale Porții.

Pe plan intern, Gabriel Bethlen a urmărit stăruitor întărirea puterii centrale folosind rațional veniturile rezultate dintr-o bună gospodărire a economiei țării, și întărind considerabil oastea princiară; jurămîntul depus dietei din 10/20—19/29 octombrie 1613, la luarea domniei, prin care promițea să se mulțumească cu atribuțiile acordate de aceasta, rămînînd o simplă formalitate. Pentru a stăvili creșterea influenței nobilimii și a-și întări poziția, principele a numit în marile dregătorii ale țării rude apropiate (între 1614—1616 ban de Lugoj și Caransebeș a fost Petru Bethlen de Ictar, cu misiunea delicată de a supraveghea mișcările turcilor; în vremea campaniilor principelui peste hotare fratele său Ștefan Bethlen a fost numit guvernator al Transilvaniei etc.). Rudele sale au primit și cele mai însemnate domenii din țară. Ca urmare a jurămîntului de credință depus în ianuarie 1614, o lună mai târziu sașilor li s-au redat vechile privilegii uzurpate de Gabriel Báthory și cetatea Sibiului, sediul Universității săsești. Sultanul însuși intervenise la sfîrșitul anului 1613 și începutul celui următor, cerînd sașilor să se supună noului principe. În 1614, Gabriel Bethlen încearcă să impună nobilimea și orașele la dare, în vederea obținerii de fonduri pentru apărarea țării. În septembrie 1615 obține reexaminarea donațiilor făcute din fondul principatului după 1588, iar pentru stabilirea cît mai exactă a veniturilor inventariază sursele acestora, începînd cu orașele și cetățile princiare și ordonă o nouă consemnare a impozitelor în întreaga țară (1618).

Gabriel Bethlen și familia sa și-au asigurat încă din 1615 pe lângă domeniile fiscalului numeroase proprietăți în Transilvania și Partium, realizînd astfel un însemnat izvor de venituri, bază sigură a întăririi autorității princiare. Cu același scop renunță în 1615 și la concesionarea ocnelor de sare, extrem de rentabile, apoi la cea a strîngerii dijmei bisericesti, a tricesimei și a monetăriilor. Politica fiscală, legată de întreținerea unor însemnate efective de mercenari și de cheltuielile sporite pricinuite de participarea la Războiul de 30 de ani, a luat treptat un nou curs, prețurile mărfurilor interne au fost reglementate și, din 1625, limitate, moneda a fost devalorizată pentru a se opri inflația, s-a stabilit cursul monedelor externe, valoarea aurului a scăzut, monetării au rămas doar la Baia Mare și Cașovia, iar situația financiară a țării s-a îmbunătățit substanțial din 1626. Funcțiile de răspundere în administrație și finanțe au fost acordate oamenilor principelui. Extracția minereurilor a sporit, acordîndu-se libertatea deschiderii de noi exploatări de către mineri autohtoni sau străini, aceștia din urmă fiind chiar aduși din Ungaria Superioară la ordinul principelui. Totodată a fost stimulat comerțul, îndeosebi cel extern, aducător

⁶³ *Cronici turcești*, II, București, 1971, p. 70—71.

de venituri, cu Venetia, Polonia, Olanda, Scoția etc., negustorii străini fiind folosiți și ca agenți comerciali ai principelui și în afara țărilor din care proveneau. Negoțul cu celelalte țări române a fost declarat liber și negustori de diferite naționalități au fost așezați cu sprijinul lui Gabriel Bethlen în Transilvania. Principele a susținut și activitatea breslelor meșteșugărești; totodată pentru a impulsiona activitatea meșteșugărească pe plan intern a sprijinit și pe concurenții acestora, aducând meșteri în cele mai diverse meserii din Italia, Imperiul habsburgic, Polonia și Moravia, cei din ultima regiune fiind colonizați începând din 1621 pe domeniul principelui de la Vințu de Jos, în cadrul unei comunități având raporturi reglementate cu Bethlen. Domeniile principelui livrau, dealtfel, o seamă de produse meșteșugărești destinate vânzării, cum ar fi sticla de Porumbacu (Făgăraș) pentru producerea cărcia au fost aduși meșteri sticlari de la Murano (Venetia).

Gabriel Bethlen a manifestat inițiative demne de reținut și în domeniile social și militar. Deși în ansamblu, situația populației românești majoritare în Transilvania nu s-a îmbunătățit, totuși din rațiuni politice, Gabriel Bethlen a luat unele măsuri în folosul acesteia. Astfel, bisericii ortodoxe românești i s-au întărit vechile proprietăți, preoții ei fiind scutiți în 1624 de unele dijme (la 30 mai/9 iunie 1609 Gabriel Báthory îi scutise de iobăgie), învățământul primar a fost extins asupra fiilor de țărani (liberi sau aserviți) și de tîrgoveți, inclusiv a celor români. Deși Bethlen urmărea în final răspîndirea calvinismului în sinul bisericii românești din Transilvania, cum pledează schimbul de scrisori cu patriarhul Constantinopolului Chiril Lucaris, măsurile amintite au avut o influență pozitivă pentru populația majoritară românească, în contextul răspîndirii școlii reformate de toate gradele, promovată stăruitor de Gabriel Bethlen. Încununarea acestei activități a constituit-o înființarea în 1622 a Academiei princiare de la Alba Iulia, unde spre sfîrșitul vieții principelui numărul studenților a ajuns la 75—80, pentru care Bethlen a achiziționat de peste hotare numeroase cărți, constituind o frumoasă bibliotecă.

Participant activ la Războiul de 30 de ani, avînd o lungă experiență personală în domeniul militar, Bethlen a organizat în Transilvania o oaste puternică, la nivel european. În cadrul acesteia secuii ajung să reprezinte în unele campanii pînă la jumătate din oastea principelui, el însuși nepot de secuie pe linie maternă, alte categorii care s-au bucurat de atenția lui Bethlen fiind oastea de curte mercenară, haiducii de la răsărit de Tisa, țărani români și maghiari care slujeau la cetăți, sub ordinele comandanților acestora, sau temporar în oastea de cîmp, unitățile comitatelor și ale orașelor, principele acordînd o atenție deosebită refacerii și îmbunătățirii mai tuturor fortificațiilor din Transilvania. Multe din măsurile amintite ale lui Gabriel Bethlen pe plan intern pot fi considerate drept adevărate reforme princiare, ele fiind destinate să contribuie la sporirea puterii statului și în ultimă instanță la întărirea oastei.

Pe plan extern, Bethlen a rămas întreaga domnie un inamic al Habsburgilor, care îndată după alegerea sa ca principe s-au grăbit să ocupe cetățile Chioar, Tășnad, Ecsed și să asedieze zadarnic Oradea. Pentru a preveni o ciocnire cu turcii, susținători ai principelui, odată cu reinnoirea păcii de la Zsitvatorok, imperialii au fost nevoiți prin tratatul de la Tir-

navia (Trnava, 26 aprilie/6 mai 1615), recunoscînd noua domnie, să-i restituie lui Bethlen cetățile de la hotarul apusean, fără a renunța în fapt la pretențiile de suzeranitate asupra Transilvaniei.

Tratatul de la Tirnavia a fost reînnoit în iulie 1617, după eșecul din anul precedent al campaniei întreprinse de pe teritoriul Ungariei Superioare habsburgice de pretendenții Radu Șerban, fostul domn al Țării Românești, și George Drugeth de Homonna, cu sprijinul neoficial al lui Matias II de Habsburg, pentru alungarea lui Radu Mihnea și Gabriel Bethlen și dobîndirea de către cei doi pretendenți a domniei în Țara Românească și respectiv Transilvania. Izvoarele vremii arată că de fapt Bethlen se temea mai cu seamă de forțele lui Radu Șerban, care în drum spre Țara Românească trebuia să străbată Transilvania. Sprijinul Porții, căreia principele îi cedase la începutul anului 1616 cetatea Lipovei (îndeplinindu-și abia acum promisiunea făcută pentru obținerea domniei, de a trece în stăpînirea turcilor unele cetăți din Banat și Transilvania), îndeosebi a lui Ali pașa de Buda, care a amenințat Ungaria Superioară cu pustiirea, a oprit în cele din urmă expediția celor doi pretendenți, înaintea unei înfruntări hotărîtoare cu oastea lui Bethlen.

Ulterior, consolidîndu-și poziția în țară și folosind disensiunile dintre Habsburgi și stările din Ungaria Superioară, Gabriel Bethlen a planuit să obțină coroana ungară sau pe cea a Boemiei, cu sprijinul cel puțin neoficial al Imperiului otoman, izbucnirea Războiului de 30 de ani (1618—1648) facilitîndu-i planurile. În cadrul acestui conflict, care în decursul timpului a grupat o bună parte din statele europene în cadrul coalițiilor „Liga catolică” și „Uniunea evanghelică”, de partea căreia s-a aflat și Transilvania, aceasta din urmă a avut o contribuție însemnată în fazele ceho-palatină (1618—1623) și daneză (1623—1629) a războiului. Sub pretextul ajutorării protestanților cehi răsculați împotriva regelui Ferdinand de Stiria (impus de împărat), care îi ceruseră ajutorul, și favorizat de înțelegerea cu o seamă de nobili și cu protestanții răzvrățiți din Ungaria Superioară, Bethlen a declanșat prima etapă a campaniilor antiimperiale (1619—1622), cu aprobarea Porții.

În septembrie 1619, cu o oaste de circa 20000 de oameni principele a înaintat în Slovacia, dobîndind în scurt timp, fără greutate, cetățile imperiale Cașovia, Nové Zámky, Tirnavia, Nitra și Bratislava, precum și sprijinul dietei ungare, în luna următoare îndreptîndu-se spre Viena, pe care o asediază în noiembrie împreună cu trupele cehe conduse de Henrich Mathias von Thurn. Văzînd însă comunicațiile spre spatele frontului amenințate de pretendentul George Drugeth de Homonna, care cu sprijinul regelui polon zdrobise trupele lăsate de Bethlen la Cașovia, oastea celor doi aliați părăsind asediul s-a retras în tabere de iarnă, armistițiul principelui cu împăratul Ferdinand II încheindu-se la 6/16 ianuarie 1620. Prin acest armistițiu, care n-a durat însă nici un an (încheiat de altfel a doua zi după ce Bethlen încheiase un tratat de alianță cu cehii, vizînd continuarea războiului), ca și prin tratatul cu imperialii, din 13/23 ianuarie 1620, împăratul recunoștea lui Bethlen în fapt stăpînirea Ungariei Superioare, precum și 14 comitate din aceasta în stăpînire ereditară sau viageră, împreună cu ducatele Oppeln și Ratibor din Silezia.

În același an, Liga catolică trece la contraatac, trupele sale conduse de Maximilian de Bavaria îndreptându-se spre Praga. Proclamat de către dietă rege al Ungariei (15/25 august 1620), fără a fi însă încoronat, Bethlen pornește în toamnă o nouă campanie antihabsburgică, înfringând lângă Bratislava o oaste imperială (29 septembrie/9 octombrie 1620). Ajutorul trimis cehilor, de care îl lega un nou tratat de alianță (15/25 aprilie 1620), sub conducerea cancelarului S. Petsi, nu participă însă la lupta de la Muntele Alb, lângă Praga (29 octombrie/8 noiembrie 1620), în care cehii sînt înfrinți, regatul boem trecînd în stăpînire imperială, iar Bethlen, părăsit de capricioasa nobilime din Ungaria Superioară, își stabilește tabăra la Banská Bystrica.

Operațiile se reiau în anul următor, trupele transilvănene obținînd succese în luptele de hărțuială din Moravia și Slovacia; un detașament trimis asupra Vienei fiind chiar pe punctul de a captura pe împăratul Ferdinand al II-lea.

Pacea se încheie la 27 decembrie 1621/6 ianuarie 1622 la Mikulov, în schimbul cedării coroanei ungare și a ținuturilor ocupate din Ungaria Superioară, Bethlen primind titlul de principe al Sfîntului Imperiu, ducatele Oppeln și Ratibor din Silezia, o seamă de orașe din Slovacia, cele șapte comitate apusene de la hotarul Transilvaniei, un subsidiu anual de 50000 de florini și ratificarea tratatului din 1606 de la Viena.

Întărirea poziției împăratului habsburg după pacea de la Mikulov a stîrnit neliniștea lui Bethlen, a Porții, ocupată în războiul din Asia și ca atare privind cu teamă la succesele imperiale, și a coaliției statelor protestante în frunte cu Olanda, de partea acesteia a intrat în război și Cristian al IV-lea, regele Danemarcei. Pretextînd încălcarea păcii de la Mikulov, Gabriel Bethlen pornește în toamna anului 1623 cea de a doua etapă a campaniilor antiimperiale (1623—1624), avînd sprijinul militar al Porții și al Țării Românești (1000 de roșii conduși de spătarul Mihu Racotă). Cu 40 000 de oșteni înaintează în septembrie 1623 asupra taberei imperiale de la Tirnavia, în vreme ce oștile otomane ale pașalelor din Banat și Ungaria se îndreaptă spre Nové Zámky. Trupele imperiale sînt alungate din Moravia, principele îndreptîndu-se de la Tirnavia, unde participaseră la lupte și roșii spătarului Mihu, spre Bratislava. Cum însă statele protestante nu s-au grăbit să-i acorde ajutor și turcii au refuzat să mai participe la lupte, Bethlen încheie armistițiul la 8/18 noiembrie 1623, reluînd ostilitățile în primăvara anului 1624, odată cu sosirea unui ajutor tătăresc (3000 de călăreți), avînd menirea de a sublinia sprijinul Porții. Pacea de la Viena, încheiată la 28 aprilie/8 mai 1624, întărea prevederile celei de la Mikulov, cu excepția reducerii la 30 000 de florini a subvențiilor anuale acordate principelui și a pierderii de către acesta a celor două ducate sileziene, în locul cărora primea orașele Baia Mare și Baia Sprie și moșiile Ecsed și Báthor.

În 1625, statele protestante, la care se adaugă Franța, insistă prin solii la curtea lui Bethlen pentru reluarea de către acesta a operațiilor militare, ridicînd însă obiecții la unele condiții puse de principe pentru aderarea la uniunea protestantă, și numai după îndelungi tratative acceptă în principiu să plătească subsidiul cerut de Bethlen. Căsătoria acestuia cu Ecaterina de Brandenburg în martie 1626, prin care principele își întărește

poziția în rîndul alianței protestante, faptul că ambasadorul englez la Poartă a determinat în august 1626 trimiterea pașei de Buda în ajutorul principelui, dar, mai ales, încoronarea lui Ferdinand al III-lea, fiul împăratului, ca rege al Ungariei, în 1625, în ciuda înțelegerii cu Bethlen, l-au determinat pe acesta să pornească în septembrie 1626 cea de a treia etapă a campaniilor sale antiimperiale.

Acțiunile militare ale aliaților săi erau însă lipsite de eficiență. Ernst von Mansfeld, conducătorul oștii protestante antiimperiale, care trebuia să se unească cu Bethlen înainta încet, urmărit de puternice trupe imperiale ale lui Wallenstein, ambele oști fiind însă slăbite de o puternică epidemie, turcii pașei de Buda refuzau să lupte la apropierea iernii, iar tratatul încheiat cu Anglia la 30 noiembrie/10 decembrie 1626 a rămas fără urmări. În aceste condiții, Bethlen, lipsit de ajutorul eficient al lui Mansfeld, a încheiat un armistițiu cu împăratul la 1/11 noiembrie, urmat de pacea de la Bratislava, din 10/20 decembrie 1626, care repeta în esență condițiile păcii din 1622, eliminînd însă pe cea a subsidiului de 30 000 de florini acordat principelui. După retragerea sa — de data aceasta definitivă — din război, coaliția militară protestantă care nu-l sprijinise eficient s-a destrămat, comandanții imperiali Wallenstein și Tilly zdrobind trupele lui Mansfeld din Silezia și alungînd apoi pe regele danez Cristian al IV-lea din Germania.

După războiul purtat dincolo de hotarele sale, poziția externă a Transilvaniei s-a întărit. Chiar dacă Gabriel Bethlen, cu toate că a îmbinat abil metodele militare cu cele diplomatice, n-a obținut coroana Ungariei sau pe cea a Boemiei, după cum n-a obținut, la opoziția Porții, nici pe cea de rege al „Daciei” (care trebuia să unească, după proiectul său din 1627, cele trei țări române într-o formațiune politică pe care o dorea protestantă) sau pe cea a Poloniei, pentru care a stăruit în ultimii doi ani ai vieții, încercînd chiar să-și asigure alianța regelui suedez Gustav Adolf și pe cea a Moscovei, prestigiul său a crescut considerabil. Legăturile diplomatice cu Anglia, Franța, Olanda și alte state ale coaliției protestante, dușmănia sa neîmpăcată cu Habsburgii, încercarea sa de a ridica un stat centralizat puternic la hotarul Europei centrale, au impus pe principele Transilvaniei în arena europeană ca o figură reprezentativă din primul deceniu al Războiului de 30 de ani.

Moartea lui Gabriel Bethlen (5/15 noiembrie 1629) a stîrnit neliniște la Constantinopol, sultanul Murad al IV-lea cerînd stăruitor domniilor români Leon Tomșa și Alexandru Coconul, precum și guvernatorului Ștefan Bethlen să ia măsuri pentru a preveni atacarea Transilvaniei de către imperiali. Totodată Poarta a recunoscut în noiembrie 1629 alegerea Ecaterinei de Brandenburg ca principe al Transilvaniei (1629—1630), alegere propusă de defunctul ei soț, Gabriel Bethlen, încă din 1626, și aprobată de dieta din 14/24 mai—7/17 iunie același an de la Alba Iulia, cu condiția ca aceasta să rămînă „ca principe numai timp cît va purta numele Măriei Sale” (al lui Gabriel Bethlen, deci nu se va recăsători), și, de asemenea, ca „Toată guvernarea și grija să fie a magnificului nostru domn guvernator, de acum (Ștefan Bethlen, fratele lui Gabriel Bethlen — n.a.) sau care va urma și a sfaturilor...”⁶⁴. În felul acesta, Gabriel Bethlen a asigurat conducerea

⁶⁴ Alexandru Herlea, Valeriu Șotropa, Ioan N. Floca, *Vechile legislații transilvane*, I. *Approbatăe Constitutioes 1653* — Studiu și traducere —, în „Mitropolia Ardealului”, XXI(1976), nr. 7—9, p. 477.

Transilvaniei pe seama fratelui său și a soției sale, dar după moartea sa, în practică, această conducere nu s-a dovedit viabilă. Ecaterina de Brandenburg trecuse pe ascuns la catolicism, și bazându-se pe gruparea nobiliară prohabsburgă, în frunte cu Ștefan Csáky, comitele de Cluj, a încercat să instaureze o conducere autoritară, venind în conflict cu gruparea protestantă condusă de guvernatorul Ștefan Bethlen și stîrnind nemulțumirea Porții care se aștepta la o intervenție a Habsburgilor, fie în sprijinul Ecaterinei, fie în cel al grupării catolice, al cărei candidat era Sigismund Prépostváry. Dieta de la Mediaș, din iulie 1630, a reușit să-l îndepărteze pe Ștefan Csáky, iar ulterior adversarii Ecaterinei de Brandenburg au impus abdicarea acesteia la 18/28 septembrie 1630. În competiția pentru alegerea unui nou principe al rămas Ștefan Bethlen și Gheorghe Rákóczi, care va obține în cele din urmă scaunul de la Alba Iulia, începînd o domnie vrednică de înaintașul său Gabriel Bethlen.

BIBLIOGRAFIE

- ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, M. M., *Projets d'organisation de la Transilvanie sous la domination des Habsbourgs (1602—1604)*, în „Revue Roumaine d'histoire”, XI (1972), nr. 2.
- ANGYAL, DÁVID, *Báthory Gábor uralkodása* (Domnia lui Gabriel Báthory), în „Szazadok”, 1896.
- ANGYAL, D., *Bethlen Gábor életrajza*, (Biografia lui Gabriel Bethlen), Budapesta, 1899.
- ANGYAL, D., *Gabriel Bethlen*, în „Revue historique”, 1928.
- BEJENARU, N. C., *Gaspar Grațiani domnul Moldovei (1619—1620) și luptele turco-polone din 1620*, în „Cercetări istorice”, Iași, I (1925).
- BEJENARU, N. C., *Ștefan Tomșa II (1611—1616 și 1621—1623) și rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iași, 1926.
- BEJENARU, N. C., *Domnia lui Simion Movilă în Muntenia*, în „Revista critică”, Iași, III (1929).
- BENDA, KÁLMÁN, *Bocskai Istvan, 1557—1606*, Budapesta, 1942.
- BENDA, K., *A Bocskai-szabadásgharc* (Războiul de independență al lui Bocskai), Budapesta, 1955.
- BENDA, K., *Les bases sociales du pouvoir des princes de la Transylvanie în La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1450—1650)*, Budapesta, 1963.
- BUNTA, PETRU, *Gabriel Bethlen (1613—1629)*, București, 1981.
- CAPROȘU, I., *Despre politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele fărânești din prima lui domnie în Moldova (1616—1619)*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, XIII (1962), nr. 1.
- CERNOVODEANU, PAUL, *Transilvania și Războiul de 30 de ani*, în „Studii și articole de istorie”, XX, 1973.
- CERNOVODEANU, P., *Probleme controversate privind pe Matei Basarab și începutul domniei sale*, Comunicare, Institutul de istorie „N. Iorga”, 27 octombrie 1982.
- CIUREA, D., *Domnia munteană a lui Simion vodă Movilă*, în „Cercetări istorice”, XIII—XVI (1940), nr. 1—2.
- CIUREA, D., *Date privind situația internă a Moldovei la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, în „Studii”, VIII (1955), nr. 5—6.
- CIUREA, D., *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Moldovei la sfîrșitul sec. XVI și începutul sec. XVII*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, VIII (1957), nr. 2.
- CONSTANTINIU, FLORIN, *De la Mihai Viteazul la fanariofi : observații asupra politicii externe românești*, în „Studii și materiale de istorie medie”, București, VIII (1975).
- DECEI, AUREL, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, București 1976.
- DEMÉNY LA JOS, *Bethlen Gábor és kora* (Gabriel Bethlen și epoca sa), București, 1982.
- DEMÉNY, L., P. CERNOVODEANU, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, București, 1974.

- DEPNER, MAJA, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg*, Stuttgart, 1938.
- DEPNER, M., *Das Fürstentum Siebenbürgen im Dreissigjährigen Krieg*, Stuttgart, 1938.
- DUZINCHEVICI, GH., *Miron Barnovschi Moghilă și Polonia*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, VII (1936—1938), București, 1938.
- EFTIMESCU, ELENA, *O relație a lui Radu Mihnea către Consiliul secret al regelui Ungariei din 1618*, în „Arhivele Olteniei”, VII (1928), nr. 39—40.
- FENEȘAN, COSTIN, *Șase scrisori ale principelui Gabriel Bethlen către banul Lugojului și Caransebeșului (1614—1615)*, în „Apulum”, Alba Iulia, XIV (1976).
- FENEȘAN, CRISTINA, *Relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613—1624 în lumina unor documente turcești*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XXI (1978).
- FENEȘAN, CRISTINA, *Din relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în vremea domniei Ecaterinei de Brandenburg (1629—1630)*, în „Anuarul institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XXIII (1980).
- GEMIL, TAHSIN, *Date noi privind haraciul țărilor române în secolul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, XXX (1977), nr. 8.
- GEMIL, T., *Considérations sur les rapports politiques roumano-ottomans au XVIIe siècle*, „Revue Roumaine d'histoire”, XV (1976), nr. 4.
- GEMIL, T., *Țările române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979.
- GEORGESCU, VALENTIN AL., *Hrisovul din 15 iulie 1631 al lui Leon Vodă Tomșa în Țara Românească și problema „cărților de libertăți”*, în „Revista de istorie”, XXIX (1976), nr. 7.
- GOLIMAS, AUREL H., *Lupta decisivă de la Tătăreni și capitularea darabanilor deasupra Dăuteștilor — 22 noiembrie 1615*, 1935, f. 1.
- GOLIMAS, AUREL H., *Un domnitor — o epocă — Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, Voievod al Moldovei*, București, 1980.
- GOLIMAS, A. H., *Contributions moldaves au développement de l'ancien droit roumain durant la première moitié du XVIIe siècle (1600—1634)*, în „Recherches sur l'histoire des institutions et du droit”, IV, București, 1980.
- GÖRÖG FR., *Báthory és Bethlen viszonya a két oláh vajdasághoz* (Relațiile lui Báthory și Bethlen cu cei doi voievozi români), Cluj, 1905.
- GOROVEI, ȘTEFAN S., *Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa*, în „Revista arhivelor”, 1971, nr. 3.
- GOROVEI, ȘTEFAN S., *O lămurire: domnia ereditară a familiei Movilă*, în „Revista de istorie”, XXVIII (1975), nr. 7.
- GRIGORAȘ, N., *Starea vecinilor din Moldova între anii 1616—1630 și răscoala lor*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, S.III, 1954, nr. 3—4.
- GRIGORAȘ, N., *Despre frământările interne din Moldova dintre anii 1629—1633*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Iași, VIII (1957), nr. 1.
- GRIGORAȘ, N., *Contribuții la cunoașterea politicii domniei în Moldova față de proprietatea funciară condiționată (sec. XIV—XVII)*, în „Studii și cercetări științifice”. Istorie, Iași, XIII (1962), nr. 1.
- GUBOGLU, MIHAIL, *Șapte documente turcești din arhivele Brașovului privind relațiile Transilvaniei cu Poarta otomană la începutul secolului al XVII-lea*, în „Revista arhivelor”, VIII (1959), nr. 1.
- HEINISCH, REINHARD RUDOLF, *Habsburg, die Pforte und der Böhmische Aufstand (1618—1620)*, în „Südost-Forschungen”, München, XXXIII (1974).
- IONAȘCU, ION, *Date noi relative la Radu vodă Mihnea în Țara Românească* în „Studii”, XIV (1961), nr. 3.
- IORGA, N., *Legăturile principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, în *Studii și documente*, IV, 1902.
- IORGA, N., „Doamna lui Ieremia Vodă”, în „Analele Academiei Române, S. II, M.S.I., t. XXXII, 1910.
- IORGA, N., *Un biruitoare: Radu Vodă Șerban*, Vălenii de Munte, 1911.
- IORGA, N., *Note despre Grațiani*, în *Studii și documente*, XX, București, 1911.
- IORGA, N., „Coconul” lui Radu Mihnea și capucheaia Curt Celebi, în „Revista istorică”, XVIII (1932), nr. 4—6.
- KOSÁRY D., *Gabriel Bethlen*, în „Slavonic Review”, 1938.
- LUNGU, V., *Mihăița Vodă Movilă și Moldova în anul 1607*, în „Cercetări istorice”, VIII—IX (1932—1933), nr. 1.

- LUPAȘ, I., *Principele transilvan Gavril Bethlen 1580—1629*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj, 1940.
- MAJEWSKI RYSZARD, *Cecora. Rok 1620* (Țuțora. Anul 1620), Varșovia, 1970.
- MIKA S., *Weiss Mihály, 1569—1612*, Budapesta, 1893.
- MINEA, I., *O inovație juridică a lui Miron Barnoschi*, în „Întregiri”, Buletinul Institutului de istoria vechiului drept românesc, Iași, 1932.
- MOGA, I., *La contesa fra Gabriele Băthori e Radu Șerban vista dalla corte di Vienna*, în „Diplomatarium italicum, Roma, III (1934).
- MOTOGNA, VICTOR, *Domnia înflia a lui Ștefan Tomșa după izvoare ungurești*, în „Revista istorică”, XI (1925), nr. 1—3.
- MOTOGNA, V., *Războaiele lui Radu Șerban (1602—1611)*, în „Analele Academiei Române”, S.III, M.S.I., t. VI, 1926.
- MRÁZ VERA, *Bethlen Gábor gazdaságpolitikája* (Politica economică a lui Gabriel Bethlen), în „Századok”, LXXXVII (1953), nr. 4.
- MUTAȘCU, TRAIAN, *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea. Radu Șerban*, București, 1961.
- MUTAȘCU, T., *Radu Șerban*, București, 1978.
- NAGY LÁSZLO, *A Bocskai-szabadságharc 1605-évi hadjárata* (Campania din 1605 a războiului de independență a lui Bocskai), în „Hadtörténeti Közlemények”, II (1955), nr. 3—4.
- NAGY L., *Bethlen Gábor a független magyarságért* (Gabriel Bethlen pentru Ungaria independentă), Budapesta, 1968.
- NAGY L., *A magyar hadsereg hadművészet a harmincéves háborúban* (Armata și arta militară maghiară în Războiul de 30 de ani), Budapesta, 1972.
- NEAMȚU, V., *Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633*, în „Analele științifice ale Universității Iași”, Șt. soc., II (1956), nr. 1—2.
- NEAMȚU, V., *Frământări sociale în orașul Iași în primele decenii ale secolului al XVII-lea*, în „Analele științifice ale Universității Iași”, Șt. soc., IX (1963).
- NEHRING KARL, *Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, München, 1983.
- NICOLAU, TH., *Un voievod român din veacul al 17-lea mediator al păcii dintre leși și turci*, în „România militară”, L(1914), august.
- PEKSA IULIU, *Zolkiewski și expediția Doamnei Elisabela Movilă în Moldova în anul 1615—1616*, în „Revista istorică”, XIV (1928).
- PIPPIDI ANDREI, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, București, 1983.
- PODHORODECKI LESZEK, *Kampania chocimska 1621 r.* (Campania de la Hotin în anul 1621), (I—II) în „Studia i Materiały do Historii Wojskowosci”, X², XI¹, Varșovia, 1964—1965.
- RANDA, AL., *Die Walachei im „langen” Turkenkrieg der Katholischen Universalnächte (1593—1606)*, München, 1964.
- REZACHEVICI, CONSTANTIN, *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei*, în „Studii”, XXIV (1971), nr. 6.
- REZACHEVICI, C., *Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în veacul al XVII-lea*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 3.
- REZACHEVICI, C., *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie au début du XVIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'histoire”, XI (1972), nr. 5.
- REZACHEVICI, C., *Efectivele oștilor din Moldova și Țara Românească în veacul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, nr. 6/1973.
- REZACHEVICI, C., *Neobișnuitul drum peste Carpați al oștii lui Radu Șerban, înaintea bătăliei de lângă Brașov cu Gabriel Băthory (iulie 1611)*, în „Cumidava”, Muzeul județean Brașov, VIII (1974—1975)
- REZACHEVICI, C., *Privilegiul de indigenat polon acordate locuitorilor din țările române*, în „Revista de istorie”, XXVIII (1975), nr. 7.
- REZACHEVICI, C., *Bătălia de la „Cornul lui Sas” (3/13 iulie 1612) — Reconstituire —*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, 9/1976.
- REZACHEVICI, C., *Secuții și Țara Românească în anii de după domnia lui Mihai Viteazul, în Răscoala secuilor din 1595—1596. Antecedente. Desfășurare. Urmări*, București, 1978.

- REZACHEVICI, C., *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea (Partea I: Prima jumătate a secolului al XVII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie” IX (1978).
- REZACHEVICI, C., *Strategia militară românească în veacul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, XXXI (1978), nr. 10.
- REZACHEVICI, C., *Radu Șerban și epoca sa. Monografie* (în mss).
- ROTMAN-BULGARU, CRISTINA, *Relațiile Moldovei cu Imperiul otoman la începutul secolului al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, XXIX (1976), nr. 5.
- STAMM, AL., *Der erste Feldzug des Gabriel Bethlen, Fürsten von Siebenbürgen, gegen Kaiser Ferdinand II, König von Ungarn, bis zum Waffenstillstand von Pressburg im Dezember 1619*, Jena, 1894.
- STĂNICĂ, VITALIE, *Radu Mihnea Voievod Corvinul, stăpîn al Moldovei și Țării Românești (1623—1626)*, în *Ștefan Măteș la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977.
- SZEKFŰ, GYULA, *Bethlen Gábor*, Budapesta, 1929.
- SZILÁGYI, S., SZABO, G., *Erdély és a harminczéves háború* (Transilvania și Războiul de 30 de ani), în „Történelmi Tár”, 1891.
- TADRA, F., *Beiträge zur Geschichte des Feldzuges Bethlen Gabors gegen Kaiser Ferdinand II im Jahre 1623*, în „Archiv für österreichische Geschichte”, Viena, LV (1877).
- TODERAȘCU, I., *Participarea Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani. Un ziar-broșură din 1621*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie” „A. D. Xenopol”, Iași, XV (1978).
- TOLNAI, G., *Gabriel Bethlen*, în „Nouvelle Revue de Hongrie”, 1941.
- TURCU, C., *Despre Ștefan Tomșa II (Originea domnească; începutul domniilor)* în „Revista arhivelor”, IV (1940—1941), nr. 2.
- WITTMAN, TIBOR, *Bethlen Gábor mint hadszervező* (Gabriel Bethlen organizator de armată), în „Századok”, LXXXV (1951), nr. 3—4.
- WITTMAN, T., *Bethlen Gábor*, Budapesta, 1952.

LA POLITIQUE INTÉRIEURE ET EXTÉRIEURE DES PAYS ROUMAINS PENDANT LES TROIS PREMIÈRES DÉCENNIES DU XVIIe SIÈCLE (II)

RÉSUMÉ

En étroit rapport avec l'histoire de Valachie et de Moldavie, la principauté autonome de Transylvanie connaît au cours des trois premières décennies du XVIIe siècle une puissante affirmation sur le plan international, participant activement aux luttes antiottomanes de la Ligue chrétienne (1592/1593—1606), et, puis, à la guerre de 30 ans

La dure domination impériale, avec tout le cortège d'oppressions instaurée en 1602—1605, comme suite de la cession de la Transylvanie par Sigismond Báthory a imprimé aux princes transylvains une orientation résolue vers l'Empire ottoman, qui garantissait le statut autonome de la Principauté. Etienne Bocskay, reconnu prince de Transylvanie (1604—1606) et puis roi de Hongrie Supérieure (1605—1606), par le grand vizir, a contribué à l'écartement de la domination impériale sur la Transylvanie pour une période d'environ un siècle et a médié la paix entre les Turcs et les impériaux de Zsitvatorok (1606), qui a mis fin à la dévastatrice guerre antiottomane de la Ligue chrétienne et a constitué le fondement de l'accord turco-impérial lequel a duré jusqu'en 1663.

Le nouveau prince de Transylvanie, Sigismond Rákóczi (1607—1608), ainsi que le successeur de celui-ci Gabriel Báthory (1608—1613) pendant la première partie de son règne, ont essayé de consolider leurs

rapports avec les deux autres pays roumains. Mais l'essai de Gabriel Báthory d'occuper par la force la Valachie en 1611 et la politique de duplicité menée par l'Empire ottoman et l'Empire des Habsbourg ont déterminé la riposte de Radu Șerban, prince de Valachie, en 1611, et puis l'action résolue de la Porte Ottomane qui a conduit à l'éviction de Báthory en 1613.

Le prince Gabriel Bethlen (1613—1629), inclinant, sans réserves, pour des raisons pragmatiques, vers l'alliance à l'Empire ottoman, qui garantissait les frontières du pays, a poursuivi sur le plan intérieur, le renforcement de la puissance centrale, agissant en ce sens par des moyens réfléchis, tout à fait différents de ceux de son prédécesseur Gabriel Báthory. Sur le plan extérieur, en tant qu'ennemi résolu des Habsbourg, il a participé activement à la guerre de 30 ans, mettant sur pied dans ce but une puissante armée et consolidant les fortifications du pays. L'armée de Bethlen s'est imposée dès la première décade de la guerre, faisant incliner souvent la balance de la victoire du côté de la coalition „l'Union évangélique”, pendant les phases tchéco-palatine (1618—1623) et danoise (1623—1629) du conflit. Sa veuve, Cathrine de Brandebourg, élue comme princesse de Transylvanie (1629—1630), après la mort de Gabriel Bethlen, n'a pas réussi à faire face aux pressions intérieures de la noblesse et dans la compétition pour le trône transylvain s'est imposé finalement Georges Rákóczi Ier.

Vu qu'il s'agit d'un chapitre de synthèse, une bibliographie sélective elargit le cadre de l'information, les notes interpages se limitant à l'indication des sources pour les citations insérées dans le texte.

INSTITUȚIA AGIEI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ (SECOLUL XVI—PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX-LEA)

DE
IOLANDA MICU

1. APARIȚIA DREGĂTORIEI ȘI EVOLUȚIA EI PÂNĂ ÎN EPOCA FANARIOTĂ

Organizarea instituțională a statelor feudale românești a fost un proces de durată care a determinat apariția treptată a diferitelor dregătorii ce trebuiau să răspundă, într-un moment sau altul, anumitor necesități. Dintre instituțiile medievale ce vor cunoaște o îndelungată și continuă transformare și modernizare și vor ocupa un loc nu lipsit de importanță — deși puțin studiat — face parte și agia.

Printre boierii care participau la sfatul domnesc, în timpul lui Mircea cel Bătrîn, se afla și banul de Severin. Către sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea această dregătorie a fost deținută de boierii : Stănilă, Radul, Drăgan și Aga¹. Din 1413, între martorii care întăreau hotărârile domnești era și jupan Aga sau banul Aga²; va fi prezent în sfat și după moartea domnitorului semnătura lui aflându-se, alături de ale altor boieri, pe actul dat de Mihail voievod în 1418 iunie 22, prin care întărea mănăstirilor Cozia și Cotmeana toate daniile și privilegiile ce le fuseseră acordate de către tatăl său³.

Cuvîntul „aga” introdus, așadar, mai întii în onomastica noastră — avea să desemneze, peste un veac și jumătate, o anume instituție cu un important rol militar.

Letopisețul Țării Moldovei menționează că, la începutul domniei, Alexandru cel Bun „tocmit-au și boieri mari în svat de chevernisala țării” printre ei aflându-se și „aga, ispravnic pre dărăbani și pre tirgu, pre Iași, giudeț”⁴. Informația corespunde unor realități ulterioare, cunoscute cronicarului, deoarece în Moldova aga este atestat documentar abia la 11 februarie 1592⁵.

¹ P. P. Panaiteșcu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 115.

² *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, veacurile XIII, XIV și XV (1247—1500)*, București, 1953, p. 67.

³ *Ibidem*, p. 70.

⁴ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaiteșcu, București, 1958, p. 77.

⁵ N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova în secolele XIV—XVII*, București, 1968, p. 255.

Pentru Țara Românească cronicile ignoră momentul apariției acestei dregătorii fapt care a generat unele controverse ⁶. Prima ei mențiune, care o precede pe aceea din Moldova, se află în documentul din 10 decembrie 1567 prin care Petru voievod dăruia „jupanului Oxotie marele agă” satul Calapori ⁷ (azi Calopăr, jud. Dolj).

Numele dregătoriei indică, desigur, o anumită influență turcească ⁸, influență ce se va accentua, mai cu seamă după instaurarea dominației otomane asupra țărilor române — către mijlocul veacului al XVI-lea — dar, instituția, în sine, trebuia să răspundă unor necesități obiective, specifice societății românești, necesități care au generat-o și i-au determinat transformările pe care le va cunoaște în timp.

Dealtfel, între atribuțiile agăi din Țara Românească și ale celui din Imperiul otoman au existat atît asemănări cît și deosebiri.

În veacurile XVI—XVII, cînd aga din Țara Românească avea, în principal, atribuții militare, fiind comandantul dorobanților el corespundea gradului de yenicier-agasî din armata turcă ⁹.

Dependența crescîndă față de Înalta Poartă a dus la scăderea, direct proporțională, a efectivelor militare românești, turcii neîngăduînd existența unei armate numeroase. Dacă Mihai Viteazul avusese aproximativ 6 000 de pedestrași, Matei Basarab dispunea de numai 4 000. Răscoala slujitorilor, din 1655, a fost un moment de referință în acest proces de decădere militară. Pentru participare la răscoală, Constantin Șerban va dispune, după lupta de la Șoplea, desființarea lor; ulterior, în fața pericolului extern, Mihnea al III-lea va hotărî să se facă, iarăși, înrolări (1658).

O nouă și substanțială reducere a numărului dorobanților va fi făcută de către Șerban Cantacuzino; mulți dintre ei vor fi trecuți în alte categorii de ostași pedestri. Oricum, către 1700 în Țara Românească mai erau circa 500 de dorobanți ¹⁰.

⁶ N. Iorga, în *Istoria românilor în chipuri și iccane*, vol. II, București, 1905, p. 151 consideră că aga era un dregător creat de Mihai Viteazul, care, pentru a comanda pe beșlii din armata sa, avea nevoie de un ture „al cărui titlu e acesta de agă, obișnuit la Constantinopol unde înseamnă orice dregător al seraiului”. Ulterior, Iorga revine asupra acestei probleme considerînd că titlul de agă purtat de Matei Basarab a fost „cu totul nou” (Idem, *Răscoala seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, 1910, p. 16). N. Stoicescu arată că aga nu a fost niciodată ture și a comandat pe pedestrași nu pe beșlii (*op. cit.*, p. 254). D. Fotino în *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenești și a Moldovei*, tom I, București, 1859, partea VIII, p. 283, afirmă că „acest hoier din vechime avea titlul de căpitan de vînători”, iar L. Șăineanu, *Influența cuceritorului asupra limbii și culturii române*, București, 1900, p. 10, considera că dregătoria a fost înființată în Nuntenia de Șerban Cantacuzino.

⁷ *Documente privind istoria României, B. Țara Românească, secolul XVI*, vol. III, p. 253—254.

⁸ În turca osmană, aga înseamnă șef, stăpîn, senior, căpetnie militară. Titlul se acorda, inițial, ofițerilor de rang superior pentru ca în sec. XIX să desemneze ofițerii inferiori, pînă la gradul de căpitan, numiți yuzbași. Alături de yenicier-agasî, care avea rang de general de infanterie, mai erau karaculac-agasî, însărcinat cu stingerea incendiilor ce izbucneau în Istanbul și kizlar-agasî care răspundea de paza haremului sultanului. Ca rang, acesta urma după marele vizir și șeih-ül-islam sau marele muftiu (*The Encyclopedia of Islam*, vol. I, Leyden, 1913, p. 180).

⁹ L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 10.

¹⁰ N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968, p. 127. Despre scăderea numărului dorobanților yezi și M. Carra, *Istoria Moldovii și a României*, trad. N. T. Orășeanu, București, 1857, p. 216.

Același proces de descreștere se va înregistra și în Moldova, mai ales după revolta lor din 1659. Dacă sub Grigore al II-lea Ghica dorobanții împreună cu alți slujitori alcătuiau un corp de 3.000 de oameni, în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea mai exista doar un singur steag de dorobanți și un grup redus de dorobanți ai temniței¹¹. Faptul va determina modificări și în atribuțiile agăi; diminuându-i-se rosturile militare, centrul activității sale se va deplasa cu timpul către sfera administrativ-polițienească, îndeplinind tot mai mult, în secolul XVIII și în prima jumătate a celui următor „sarcina unui șef de poliție în Iași și în București”, devenind, astfel, omologul lui „Istanbul-agasi”¹².

În Moldova însă atribuțiile polițienești ale agăi începuseră să apară încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea^{12bis}.

Din relatarea unui cleric catolic anonim, care a trecut prin Țara Românească pe la sfârșitul celui de al XVII-lea veac, aflăm că, în afară de dorobanți, „aga este mai mare și peste seimeni și peste toți lefegiii și scutelnicii de la care nu are daruri. Seimenii sînt lefegii (mercenari) pedestri, care nu sînt români, ci bulgari, greci și sirbi; vor fi cam 1000. Lefegiii (adică ostași cu leafă) sînt sași transilvani care fac de strajă la poarta doamnei. Scutelnicii sînt români, atrași de oarecare privilegii în oștirea călare . . .”¹³.

În secolul al XVII-lea, dorobanții erau organizați militarmente, fiind grupați, ca și călărașii, în jurul garnizoanelor mai importante ca: București, Tirgoviște, Craiova, Strehaia. Către sfârșitul veacului existau în București două steaguri: al marelui agă și al marelui căpitan de dorobanți, iar în restul țării se mai aflau steaguri la Craiova, Comanca, Văleni și Chiojd¹⁴. Aga răspundea, de asemenea, de paza orașului și a Curții domnești¹⁵.

Ocupînd, de fapt, o dregătorie militară, aga își exercita autoritatea mai ales în timp de război, cînd calitatea sa de comandant al dorobanților îi conferea dreptul de a sta în fruntea oastei alături de marele spătar, care comanda cavaleria, marele agă aflîndu-se, însă, în subordinea marelui spătar. În Moldova, aga era subalternul hatmanului, comandantul armatei.

La îndeplinirea atribuțiilor sale aga era ajutat de marele căpitan de dorobanți care, la rîndul său, avea în subordine mai mulți căpitani¹⁶.

În timpul lui Mihai Viteazul și Matei Basarab, dat fiind numărul relativ mare al pedestrașilor de care răspundea, marele agă era un dregător însemnat, făcînd parte uneori chiar din sfatul domnesc (de exemplu:

¹¹ *Ibidem*.

¹² L. Șăineanu, *op. cit.*, p. 10. D. Cantemir menționează că „aga supraveghează străjile Iașilor, comandă pe seimenii de scuteală care în schimbul scutirii de bir fac serviciul militar fără plată, judecă pricinile mai mici dintre locuitorii Iașilor, pedepsește pe orice om desfrînat sau beat pe care-l prinde pe stradă, ori de ce rang ar fi îndeplinind aproape aceleași funcții pe care le are la turci aga ienicerilor” (*Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 205).

^{12bis} N. Stoicescu, *Sfatul domnesc...*, p. 255.

¹³ P. Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV—XVIII)*, București, 1973, p. 173. În secolul următor aceste categorii de slujitori vor fi în subordinea marelui spătar (vezi nota 31).

¹⁴ N. Stoicescu, *Curtenii și slujitorii*, p. 128.

¹⁵ C. C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ed. II, București, 1979, p. 283.

¹⁶ „Căpitanul de darabani (subl. ns. — I.M.) era comandantul darabanilor, nume derivat din cuvîntul german trabant, oaste de pedestrași, care face paza curții domnești; el cercetează ziua și noaptea străjile, le orînduiește, le schimbă și în lipsa agăi îndeplinește tot ce-i revine acestuia” (D. Cantemir, *op. cit.*, p. 205).

Leca Racotă, în vremea lui Mihai Viteazul sau Diicu Buicescu, iar apoi Lupu Buliga, în timpul domniei lui Matei Basarab).

Importanța acestei dregătorii militare impunea domnului o anumită circumspecție în numirea celui care urma să o dețină. El trebuia, pe de o parte, să fie agreat de cei pe care avea să-i comande — adică de dorobanți — dar mai ales să corespundă intereselor domnului. Astfel, în 1637, în timpul primei campanii a lui Vasile Lupu în Țara Românească, dorobanții s-au ridicat împotriva comandantului lor, marele agă, alegându-și singuri un alt agă pe care, dat fiind situația critică în care se afla, Matei Basarab a fost nevoit să-l accepte¹⁷. Este din câte știm un caz unic.

Pentru importanța dregătoriei în viața politico-militară a țării, edificatoare ni se pare a fi însemnarea vornicului Radu Popescu care arată că Antonie vodă din Popești „pre Ivașco, fecior banului Gheorghe <Băleanu>, l-au mazilit den agie, zicînd că nu trebuie să fie slujitorii pă mîna lor (subl. ns. — I.M.), ci l-au făcut pă Matei Cantacuzino, fratele lui Șarban spătar, mare agă”¹⁸. Dar cu timpul, cum am mai spus-o deja, atribuțiile militare ale agăi se vor diminua în favoarea celor administrativ-polițienești, după cum vom vedea în continuare.

În aceeași perioadă, printre obligațiile impuse Țării Românești de către Poartă erau și cele legate de îndeplinirea diferitelor servicii auxiliare cum ar fi: repararea drumurilor, podurilor și cetăților, asigurarea pazei și a aprovizionării trupelor etc. Din porunca domniei, aga participa și el la unele din aceste activități. Așa de exemplu, în anul 1690 turcii cer construirea unui pod peste Argeș pentru a-și trece trupele împotriva „nemților”. Constantin Brîncoveanu îl numește „pre Radu Golescu vel agă, de l-au pus cu slujitori și au făcut podul, iar dupre aceia pre Cernica vel armaș înaintea oștirilor l-au trimis adică la serascheriul și sultanul și Tucheli (= Tököly), să-i povățuiască pină la Argeș”¹⁹.

Ca oricare dregător, dealtfel, aga putea fi și ispravnic al diferitelor porunci domnești. Astfel, Constantin Brîncoveanu îl va numi tot pe aga Radu Golescu ispravnic la construirea foșoarelor viilor domnești de la Pitești²⁰.

Aga în virtutea drepturilor sale, putea să judece și unele pricini penale cu competență proprie, iar pe cele civile prin delegație domnească²¹. La 29 mai 1652, Matei Basarab poruncește „lui Radu mare agă și lui Cazan postelnicu, ispravnicu orașului București” să judece și să fixeze „hotarele moșiei Dudești <a lui Radu Dudesco> deoarece are stricăciuni din partea călugărilor de la mănăstirea Radu Vodă”²².

¹⁷ C. Rezachevici, *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea* în „Studii și materiale de istorie medie”, nr. 9/1978, p. 82.

¹⁸ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. C. Grecescu, București, 1963, p. 142.

¹⁹ R. Greccanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu Voievod*, ed. A. Iliș, București, 1970, p. 74.

²⁰ G. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 130.

²¹ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, București, 1980, p. 296. Vezi și V. Georgescu și P. Strihan, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611—1631). Partea I. Organizarea judecătorească*, vol. I, București, 1979, p. 140.

²² G. Potra, *Documente privind istoria orașului București (1594—1821)*, I, București, 1961, p. 107.

Pentru serviciile aduse, dregătorii primeau, din partea domniei, diferite danii constând din părți de moșii, sate sau alte venituri în natură și, mai rar, în bani. La 10 decembrie 1567, Petru cel Tânăr dăruia lui Oxotie-marele agă, pentru dreaptă și credincioasă slujbă, tot satul Calopăr. Prin hrisovul din 25 aprilie 1654 Constantin Șerban dăruiește satul domnesc Seaca-Carave din jud. Mehedinți „credinciosului boier al domniei mele jupan Buliga vel agă pentru dreaptă și credincioasa lui slujbă ce a slujit domniei mele și armatei, făcând mari îndreptări în oaste” (subl. n.s. — I.M.)²³. Din păcate, nu știm exact în ce au constatat aceste „îndreptări”. La rindul său, Constantin Brîncoveanu confirma, în 1691, fostului mare agă Matei Filipescu unele drepturi asupra salinei din Teișani²⁴. Cele mai însemnate venituri erau realizate însă de agă din numeroasele daruri pe care le primea de la dorobanți.

Locul unui boier în sfatul domnesc era determinat de averea de care dispunea, de influența pe care o avea asupra domnului și, desigur, de dregătoria pe care o deținea. Mare parte din cei care au ocupat dregătoria de agă au fost promovați apoi la rangul de mare stolnic sau mare paharnic²⁵. Trei dintre boierii care au urcat în scaunul Țării Românești anume: Mihai Viteazul²⁶, Matei Basarab²⁷ și Constantin Brîncoveanu²⁸ deținuseră anterior, pe lângă alte dregătorii, și pe aceea de mare agă.

2. AGIA DIN SECOLUL AL XVIII-LEA PÎNĂ LA REGULAMENTUL ORGANIC

Epoca fanariotă va înregistra unele încercări de modernizare, mai ales pe linia centralizării administrative. Transformările pe care veacul al XVIII-lea le va aduce în organizarea militară a Țării Românești²⁹ vor determina anumite schimbări și în dregătoria marelui agă; în urma desființării dorobanților și a armatei, în general, aga a devenit treptat un dregător care avea multiple atribuții administrativ-polițienești în capitala țării.

Desființarea, la începutul secolului, a vechii organizări bucureștene reprezentată de județ și de cei 12 pîrgari a făcut ca obligațiile acestora să fie trecute asupra marelui agă, a marelui căpitan de dorobanți și a altor

²³ P. Gârbovicănu, *Cultul judefului Mehedinți*, București, 1931, p. 33.

²⁴ Șt. Ionescu și P. P. Panait, *Constantin vodă Brîncoveanu*, București, 1969, p. 80.

²⁵ Ivașco (II) Băleanu-agă între 16 iunie—29 septembrie 1669 este scos din dregătorie de Antonic vodă și de Cantacuzini; mare stolnic în pericada 1670 apr. 13—1672 ian. 4 (N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV—XVII*, București, 1971, p. 117); Cornea Brăiloiu-agă 1689 mart. 20—1690 febr. 8; mare paharnic 1690 apr. 2—1695 febr. 5 (*ibidem*, p. 121); Radu Fărcășanu, mare căpitan în 1645 oct. 7 este agă 1654 dec. 10 și, apoi, mare stolnic 1655 aug. 11—1657 dec. 22 (*ibidem*, p. 176); Mntei Filipescu — agă 1679 dec. 28—1681 mai 5 și mare stolnic 1689 apr. 12—1690 iul. 6 (*ibidem*, p. 179); Neagu (Neagoc) din Strîmba, agă 1623 nov. 22—1626 mai 22; 1626 aug. 21—sept. 1; 1628 dec. 15—1630 mart. 3; 1631 aug. 12 este menționat ca mare paharnic în perioada 1632 ian. 16—iun. 14 (*ibidem*, p. 216).

²⁶ Mare agă în 1592 (*ibidem*, p. 77).

²⁷ Agă și fost mare agă între 1628—1630 (*ibidem*, p. 209).

²⁸ Mare agă în 1679 (*ibidem*, p. 126).

²⁹ *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 398.

dregători domnești³⁰. Pentru o mai operativă rezolvare a multiplelor probleme pe care le ridica administrarea capitalei, domnia numește, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, alături de agă un al doilea dregător, pe marele spătar. Ambii răspundeau, în mod egal de administrarea orașului cu deosebirea că, pe măsura extinderii acestuia din punct de vedere teritorial marele agă se va ocupa, mai ales, de partea centrală, în timp ce, spătarului îi vor reveni în grijă mahalalele³¹.

Fiecare din cei doi dregători dispunea de un număr relativ mare de subalterni. În preajma anului 1821 marele agă avea în subordine : un căpitan de dorobanți, un polcovnic de țirgoveți, un polcovnic de oraș, care umblau prin București pentru a afla „mai întâi ce se mișcă prin țirg și ce se vorbește și ce adunări se fac prin cafenele și cîrciumi sau alte locuri”³², apoi un polcovnic de vînători, un logofăt, un stegar și paznicul porților domnești³³. În total, efectivul militar al agiei se ridica la 1.280 slujitori. Acestora li se adăugau opt trîmbițași, cite 24 de sacagii și coșari (ambele categorii erau scutite de bir), doi pristavi (crainici) etc. De agie depindeau și cele 12 isnafuri ale : brutarilor, jimblarilor, măcelarilor, luminărarilor, băcanilor, cîrciumarilor, făinarilor, săpunarilor, simigiilor, precupeților, tabacilor și trăistarilor care-i asigurau un plocon anual de 5.450 taleri³⁴. La rîndul său, marele spătar avea în subordine în București : un logofăt, șase zapcii cu diferite funcții (căpitan de lefegii, mare ceauș, polcovnic de poteri, polcovnic de vînători, polcovnic de seimeni, bașbuluc-bașa) ; toți comandau mici detașamente de cite 20—40 de slujitori, plătiți cu lefuri. Ei asigurau străjile de la ieșirile din oraș și de pe poduri, controlul străinilor aflați în trecere prin capitală, stingerea incendiilor și iluminarea principalelor străzi care se aflau în raza lor de activitate.

Administrația militară rusă, care a intervenit în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812, a determinat apariția unor elemente noi în organizarea orașului. În 1807, ia ființă în București „Comitetul politiei” care trebuia să facă un recensămînt al caselor pentru a se putea asigura încartiruirea soldaților ruși³⁵. Cu timpul, însă, noua instituție a început

³⁰ Fl. Georgescu, *Istoria orașului București*, vol. I, București, 1965, p. 133.

³¹ *Istoria României*, vol. III, p. 696 și C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 284. În această perioadă, „spătarul cel mare are autoritate peste toți slujitorii, călăreții din București, arnăuții cătanelc, lefegiii, scutelnicii, sărățeii ; are 2 boieri zapcii, căpitanul de lefegii și bas-buluc, bașa de seimeni. Ceaușul său are temnițe prin mahalale (subl. ns. — I.M.). Mai are sub autoritatea sa și toate poștele și căpităniile de margine...” (Mihail Cantacuzino, *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, București, 1863, p. 23). Din relatările lui Atanasie Comnen Ipsilante care a fost mare spătar în Țara Românească, din aprilie 1764 pînă în august 1765, aflăm că erau atunci în București 436 de seimeni, împărțiți în 6 căpităanii cărora li se adăugau 28 de zapcii grupați în 7 steaguri. Scutelnicii erau în număr de 608 împărțiți în 12 căpităanii (apud O. Cicanci, *Informații despre organizarea administrativă și fiscalitate în Țara Românească (1764—1765) în opera lui Atanasie Comnen Ipsilante*, în „Studii”, nr. 2/1966, p. 348.

³² I. Corfus, *Însemnările cronicarului Gr. Andronescu despre vechea gospodărire a Bucureștilor*, în „București, materiale de istoriografie și muzeografie”, nr. VI, 1968, p. 132.

³³ Fl. Georgescu, *op. cit.*, p. 160.

³⁴ Măcelarii de la care agia primea un plocon anual de 600 taleri ies de sub tutela ei în timpul lui Alexandru Moruzi (I. Corfus, *op. cit.*, p. 130).

³⁵ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. IX, p. 252.

să se substituie atribuțiilor agiei și spătăriei, fapt care a generat o serie de animozități ³⁶.

Capitala a fost împărțită în cinci sectoare, numite culori, boiele sau vopsele ³⁷ care înlocuiau vechile plase. Astfel, plasa Țîrgului din Lăuntru devine „boiaua roșie”, plasa Gorgan — „boiaua verde”, plasa Broșteni — „boiaua neagră”, plasa Țîrgului de Afară — „boiaua galbenă”, iar podul Mogoșoia — „boiaua albastră”. Fiecare culoare era condusă de un comisar. În 1820, s-au înființat și epistășiile de mahalale. Epistații trebuiau să supravegheze intrarea și ieșirea persoanelor din oraș, să stingă incendiile, să ia măsuri împotriva hoților și pentru oprirea epidemiilor ³⁸.

Intrarea în primul oraș al țării se făcea prin cele 13 bariere ³⁹, la fiecare din acestea fiind așezate străji, de către spătărie. Pentru paza orașului mai erau, în sectorul agiei, 18 căpitani de răspintii aflați sub ordinele marelui ceauș. În afara posturilor fixe de strajă de la marginea Bucureștilor și de pe principalele străzi, au mai fost înființate și străji „umblătoare” care trebuiau să asigure liniștea locuitorilor.

Una din sarcinile permanente ale agiei era întreținerea rețelei de poduri, adică a podinilor care acopereau principalele ulițe (podul Mogoșoia, podul Țîrgului de Afară, podul Calicilor, podul Șerban Vodă, podul de Pământ, podul Țîrgoviștei etc.) și a numeroaselor ulițe care străbăteau orașul. Cheltuielile pentru repararea podurilor erau suportate de proprietarii sau negustorii de pe ulița care era în lucru, iar agia era obligată să se ocupe de strângerea sumelor necesare ⁴⁰. De multe ori la repararea și curățatul podurilor erau trimiși să muncească și indivizi aflați în arestul agiei, al spătăriei sau cei din temnița marelui armaș ⁴¹.

Iluminatul drumurilor, evacuarea gunoaielor de pe ulițe, circulația trăsurilor și a căruțelor pe poduri ⁴² erau tot atâtea activități pe care agia trebuia să le supravegheze.

Deoarece la începutul secolului al XIX-lea se luase hotărârea de a nu se mai permite extinderea orașului peste limitele fixate ⁴³, Constantin

³⁶ La 24 februarie 1810, Agia înaintează un raport la Divan în care arată că: „Cinstitul Comitet al politici, de la o vreme încoace a început a se amesteca în feluri de chipuri” în atribuțiile sale „și nizamul Țîrgului care spinzură și privesc la dregătoria Agiei, trimițând încă și caraulă de soldați prin Țîrg de a ridica pre vătăfii isnafurilor, rămânând cîntre aceasta dregătoria Agiei, numai o numire nelînființată”. Se cere ca acest comitet „să nu se mai amestece la cele pămîntenești” (*ibidem*, p. 265—266).

³⁷ *Ibidem*, p. 254.

³⁸ Fl. Georgescu, *op. cit.*, p. 161.

³⁹ G. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 319.

⁴⁰ La 19 decembrie 1784 Mihai Constantin Suțu ordonă marelui agă să aduc „de la mahalagii” banii necesari construirii podului de pe ulița care arc „pe stînga hanul Șerban Vodă și hanul Filipescu, iar pe dreapta hanul Zlătari și hanul Grecilor” și poruncește „dumitale vel agă să împlinești de la fiecare acești bani și dumneavoastră boierilor epitropi să lucrați numitul pod și să-l săvîrșiți”. G. Potra, *Documente privind istoria orașului București (1594—1821)* București, 1961, p. 517—518.

⁴¹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VIII, p. 111.

⁴² *Ibidem*, vol. III, p. 74.

⁴³ Pentru marcarea marginilor orașului se puneau cruci sau troițe din fier sau piatră. La 24 iulie 1784, se poruncește marelui spătar să pună cruci la marginea Bucureștilor, fără a le strica pe cele vechi; crucile erau puse pentru a împiedica întinderea orașului peste hotarul stabilit (N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 333).

Ipsilanti poruncește, în 1805, marelui agă, marelui spătar și vornicului politiei să supravegheze cu strictețe construirea de noi case. Aga trebuia să analizeze cererile pentru noi construcții, iar pe acelea pe care le considera absolut necesare le înainta domnului spre aprobare ⁴⁴.

În sarcina agiei era și supravegherea hanurilor ⁴⁵, unde urmau să fie găzduiți străinii sosiți de curînd în capitală și pe care hangii erau obligați să-i declare imediat la agie sau, respectiv, la spătărie.

Controlul aprovizionării orașului devenise o îndatorire permanentă a agiei care avea grijă ca, periodic, să se calculeze prețurile maximale la produsele alimentare. Nerespectarea prețurilor de către negustori atrăgea asupra-le mari amenzi, pedepse corporale sau chiar închisoare.

De asemenea, controlul măsurilor și greutăților folosite în comerț, atât în București cît și în Iași, intra în atribuțiile marelui agă. Despre atribuțiile agăi, în secolul al XVIII-lea, ne-au lăsat unele informații și cîțiva călători pe meleagurile noastre, cunoscători ai realităților românești Hugas Ingingian arată că aga „este comandantul și supraveghetorul pieții. și al magazinelor, prețurilor și măsurilor alimentelor; dacă găsește lipsă, îi bate cu biciul. Noaptea se plimbă prin oraș pentru ca să ia seama să nu fie foc și să aresteze pe răufăcători. Sub ordinele sale sînt căpitanii de darabani care se plimbă noaptea împreună cu el [...]. La ordinele sale este, de asemenea, *polcovnicul magazinelor* de comerț, deci comandantul pieții de alimente, *polcovnicul de poduri*, care are însărcinarea să schimbe alinierea străzilor capitalei < ! >, să facă să le curețe etc. Sub ordinele sale sînt de asemenea *ceaușul* și *stegarul* și un *logofăt*. Toți slujitorii, care sînt niște icniceri îi servesc după demnitatea lor. În tribunal el stă în picioare, avînd în ambele mîini cîte o insignă de argint în formă de trompetă < ! >. Venitul acestuia nu este fix. De aceea, de multe ori caută să jefuiască” ⁴⁶. Deoarece se constatare că unii circiumari vindeau cu măsuri false s-a propus să se facă „măsuri de ocale, să se pecetluiască cu pecetea agiei. Să se împartă apoi la toate circiumile ce sînt în lăuntru politiei”. Pe cei prinși „cu alte ocale viclene vel aga să-i pedepsească cu oarecare certare de bătaie, dar să nu-i globească, căci circiumarii își scot apoi gloabele tot prin viclenie de la ocale” ⁴⁷.

⁴⁴ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VIII, p. 676.

⁴⁵ Pentru hanurile din București, vezi N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 90—121.

⁴⁶ Hugas Ingingian, *Mărturii armenesti despre români. Valahia și Moldova*, București, 1929, p. 40—41; vezi și Raicovich, *Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Napoli, 1788, p. 154—155; M. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie 1777*, p. 201 și ediția din 1857 tradusă de N. T. Orășcanu, p. 233; N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 26. Ion Ghica menționează că aga icșca „în țîrg cu cîntarul și cu falanga; acesta (dacă) *prindea cu ocaua mică* pe vreun brutar, pe vreun circiumar, pe vreun măcelar, îi trîntea cîte o sută de nuiele la tîlpi sau îl țîntuia de ureche în mijlocul pieței”, (*Opere complete*, vol. III, București, 1914, p. 40)

⁴⁷ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VI, p. 686—687.

Brutarii și precupeții vindeau și ei cu lipsuri la cântar; marele agă semnală, în 1809, divanului că aceștia utilizau două cântare: unul bun — pe care-l foloseau numai când aveau inspecții și altul fals, cu care măsurau de obicei⁴⁸.

Deși în grija agiei intra și salubritatea capitalei⁴⁹, măsurile luate nu au fost de natură să împiedice izbucnirea unor puternice epidemii de ciumă în anii 1784, 1792, 1795, 1813 și 1814. Pe lângă măsurile excepționale luate în astfel de situații⁵⁰, în 1792 se mărește și „steagul polcovnicului de ciocli”, ajungând la 60 de oameni. Cioclii erau scutiți de dări către vistierie. Epistatul lor primea 100 taleri pe lună și era inamovabil pe viață, cu excepția cazului în care era acuzat de vreo vină deosebită. La 16 mai 1815, se reorganizează această polcovnicie, având ca epistat pe Iordache Chebaccea. Polcovnicia deținea jurisdicția asupra cioclilor din întreaga țară și a fost ridicată la rang de boierie cu caftan, fiind pusă sub controlul marelui agă.

Bucureștii au fost bîntuiți nu numai de ciumă, ci și de pustiitoare incendii ca acelea din 1704, 1719, 1739, 1766, 1787, 1804, 1812, 1822, 1825 etc. De aceea, în atenția autorităților administrative ale orașului și a agiei, în special, au stat, întotdeauna măsurile pentru prevenirea⁵¹ și stingerea incendiilor. Dintre ele ar fi de menționat organizarea coșarilor (1796, decembrie) 30⁵² și a pompierilor care sînt trecuți tot în subordinea agiei⁵³, ca de altfel și în Moldova⁵⁴.

Din sarcinile administrative și polițienesti care reveneau agiei decurgeau și atribuțiile ei judecătorești.

⁴⁸ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 267.

⁴⁹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 510; vol. III, p. 406; vol. X, p. 735.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 393; vol. IV, p. 110 și 339; vol. X, partea A, p. 766 și 780.

⁵¹ Toți locuitorii erau obligați să țină „putini cu apă dinaintea casei sau prăvăliei fiecăruia pentru întimplare, ferească Dumnezeu, de foc, puind și pristavul ca în toată vremea să deștepte pe toți spre a-și avea fieșcarele coșurile măturate” (*ibidem*, vol. I, p. 311). Este oprită depozitarea în oraș a unor mari cantități de fin, rachie sau praf de pușcă, socotite a fi materiale ușor inflamabile. Totodată bucureștenilor li se interzice (în 1783 august 29) să meargă pe străzi cu pipe și „ciubuce aprinse”, deoarece și „dintre acestea se poate face întimplare <de foc>, fără de numai prin casele lor sînt neopriți, iar pe care-i vei prinde (dumneata veștea) să-l ridici și să ni-l dai în știre ca să se pedepsească” (*ibidem*, vol. I, p. 487).

⁵² La 20 decembrie 1796 marele vornic Radu Golescu prezintă domnului o anafora prin care cere și obține zece zile mai tirziu ca 12 oameni „să fie iertați de dajdie însă nu din cei străini care sînt fără de lăcașuri și căpătii și care pot să lipească după vreme, ci din pămînteni și să se facă coșari, dîndu-i sub epistașia dumitale vel agă” (*ibidem*, vol. VII, p. 137).

⁵³ Primele unități de pompieri, numite „steaguri de foc”, organizate în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, erau formate dintr-un număr destul de mic de slujitori. În 1801, aga Caragea cerea să i se mai dea 90 de oameni pentru a putea completa numărul de 150 — propus inițial — sau cel puțin 40, ca împreună cu cei 60 pe care îi avea deja să dispună măcar de 100 de oameni (*ibidem*, vol. XI, p. 97).

În 1813, marele agă obliga fiecare breaslă să aibă cîte 5 oameni cu cângi și topoare pe care trebuia să-i știe și agia.

⁵⁴ Constantin Mavrocordat (1741—1743) cerea marelui agă „să dea poruncă cu tărie tuturor aparilor domnești, boierești, mănăstirești ca, de s-ar întimpla a să aprinde foc în oraș, oriundeva, care, să ferească Dumnezeu, fieștecar apari, cum a vedea focu, îndată să alerge cu apă; ca să știe că acolo la foc se va face căutare și care apariu nu se va afla, să va trimite la ocnă” (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, București 1904, p. 284).

Agia și spătăria au avut, din timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti (1774—1782), câte un tribunal propriu unde se judecau micile pricini ivite în „tîrg” (adică în „poporul agiei”), sau în mahalale (în „poporul spătăriei”), neînțelegerile dintre bresle sau fraudele negustorilor care se ocupau cu aprovizionarea orașului⁵⁵. Sub Nicolae Caragea (1782—1783) pe lângă agă și spătar a fost numit și câte un judecător special : paharnicul Cocorăscu la agie — cu o leafă de 90 lei pe lună, iar la spătărie — stolnicul Alexandru Greceanu, cu o leafă de 100 lei^{55bis}.

Deși prin reformele lui Constantin Mavrocordat s-a introdus principiul salarizării, la lefurile dregătorilor au continuat totuși să se adauge unele venituri considerate ca legale și care erau realizate din plocoanele subalternilor. În 1814, aga Nicolae Filipescu a adunat „cu mare catahrisis” (abuz) un venit de 192.850 taleri. Suma se obținuse prin încasarea plocoanelor de la funcționarii agiei (65.700 taleri), de la bresle (4.850 taleri) precum și din veniturile „întimplătoare” care se ridicaseră la 122.300 taleri⁵⁶.

Cît privește reședința acestei instituții, ea a fost, pînă la domnia lui Ion Caragea, la Curtea Veche. În 1812, se poruncește marelui agă Alecu Șuțu, care-și avea locuința departe de oraș, să se mute cu agia în casele lui Păun ișlicarul de pe podul Tîrgului de Afară pentru ca să fie „mai aproape cînd s-ar întimpla vreun iangîn <incendiu>”. Marele agă s-a mutat acolo „împreună cu întreg tacîmul agiei” : vătăfii de plasă, tribunalul, dorobanții, polcovnicul de ciocli, ceaușul agiei și căpitanul de tulumbagii. A funcționat în această casă pînă în 1821, apoi au rămas acolo numai dorobanții⁵⁷.

3. AGIA ÎN PERIOADA 1831—1848.

Administrația centrală va cunoaște un amplu proces de modernizare odată cu introducerea Regulamentului organic; în locul vechilor dregătorii se vor înființa departamentele ministeriale care vor fi împărțite pe secții, iar acestea, la rîndul lor, se vor subîmpărți în „mese”⁵⁸.

Dintre foștii mari dregători s-au menținut ca „șefi ai departamentelor”, adică miniștri, următorii : marele vornic din lăuntru (ministru de interne), marele vistier (ministru de finanțe, al industriei și comerțului), secretarul statului (era șeful cancelariei domnești atît pentru probleme interne cît și externe), marele logofăt al dreptății (ministru de justiție), marele logofăt al credinței (ministru cultelor) și marele spătar (ministru armatei).

Nu este în intenția noastră de a prezenta felul în care au fost reorganizate toate aceste ministere dar o succintă enumerare a problemelor care intrau în competența Vorniciei din lăuntru, forul superior al agiei, trebuie

⁵⁵ *Pravilniceasca condică* (1780), ed. critică, București, 1957, p. 74 și 76.

^{55bis} V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 255.

⁵⁶ I. Corfus, *Însemnările cronicarului Grigore Andronescu despre vechea gospodărire a Bucureștilor*, în „București, materiale de istorie și muzeografie”, nr. 6, 1968, p. 131 sqq.

⁵⁷ G. D. Florescu, *Alaiul înmormîntării lui Alexandru Șuțu Voievod*, București, 1932, p. 47.

⁵⁸ I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor române*, București, 1929, p. 36.

făcută. În atenția noului minister de interne erau și probleme legate de agricultură, lucrări publice, poștă, învățământ, sănătate și asistență socială. Departamentul era împărțit în trei secții. Secția I-a se ocupa de poliția generală, tutelarea municipalităților, aprovizionarea publică, carantinele, starea sanitară, controlul măsurilor și greutăților. Secția a II-a se îngrijea de agricultură, fixarea prețului la muncile agricole, îmbunătățirea șeptelului. Secția a III-a cuprindea lucrările publice, drumurile, podurile, evidența nașterilor, căsătoriilor și deceselor, spitalele, școlile, casele de binefaceri, poștele.

Sub controlul aceluiași departament se aflau și ocîrmuitorii și subocîrmuitorii județelor țării numiți în locul ispravincilor care fuseseră instituiți prin reformele lui Constantin Mavrocordat. Cei din urmă concentrau în mîna lor, în perioada anterioară, tot mecanismul polițienesc. Acum însă aceste rosturi le îndeplinesc „polițmaistrii”⁵⁹ care se aflau în subordinea ocîrmuitorilor de județ și primeau o retribuție lunară de 250 lei. În plăși atribuiții asemănătoare reveneau subocîrmuitorilor⁶⁰.

Polițmaistri au fost numiți în toate reședințele de județ. Fiecare era ajutat de cîte un cinovnic și de șase dorobanți. Se specifica însă că poliția „nu judecă ci numai lămurește pricinile și le raportează ocîrmuitorului cu trimiterea vinovatului”⁶¹.

Pe lângă marile închisori din București, Craiova, Brăila, Giurgiu, Telega și Ocnele Mari, în capitalele de județ existau și cîteva „odăi” care se aflau în subordinea polițmaistrilor și erau folosite ca închisori „de trei zile”.

Pentru a-și putea îndeplini obligațiile ce-i reveneau, fiecare ocîrmuitor avea la dispoziție 30 de dorobanți, iar subocîrmuitorul, zece. Cei din preajma ocîrmuitorului erau repartizați în felul următor : „în slujba ocîrmuirii și la întîmplare în poprire de țilhari, douăzeci; în slujba lui polițmaistru, șase; [...] în trebuința judecătoriei și care nu se vor întrebuița de către ocîrmuire la ivire de țilhari [...] patru”⁶², iar dorobanții de pe lângă subocîrmuitor trebuia să fie folosiți numai pentru „împlinire de bani” și doar în cazuri speciale se apela și la ei pentru prinderea țilharilor. Dorobanții erau organizați în unități de cîte zece conduse de căprari. Ei serveau 10 zile pe lună pentru care primeau o leafă de zece lei și beneficiau de scutiri de dări către stat⁶³.

Trimestrial, ocîrmuitorii erau obligați să-l informeze pe marele vornic despre numărul și numele dorobanților, despre schimbările intervenite în rîndurile lor și de felul cum își îndeplineau datoria. De două ori pe an Departamentul treburilor din lăuntru trebuia să trimită revizori pentru a-i inspecta pe dorobanți și pentru a controla dacă li s-a plătit simbria⁶⁴.

⁵⁹ *Hurmuzaki*, vol. IV, supliment I, București, 1898, p. 438. Termenii „polițic” și „polițmaistru” sînt atestați documentar pentru prima dată în 1809 (V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IX, p. 252).

⁶⁰ *Hurmuzaki*, vol. IV, supl. I, p. 454.

⁶¹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 44.

⁶² *Regulamentul organic*, București, 1832, p. 27. I. C. Filitti consideră că „pe lângă fiecare ocîrmuire de județ (erau) cîte 10 dorobanți și pe lângă fiecare subocîrmuire de plasă, cîte 5”⁶⁵ (*Principalele Românc de la 1828 la 1834*, București, 1934, p. 119).

⁶³ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 58 și 119.

⁶⁴ *Regulamentul organic*, București, 1832, p. 29.

La nivelul satului, atribuțiile polițienești erau cumulate de vătășei, câte doi pentru fiecare sat. Erau angajați pe trei ani și făceau cu schimbul, fiecare câte o săptămână; aflați în subordinea sfatului sătesc, erau plătiți de către sat. Obligațiile lor constau în: „iscodirea” străinilor și a vagabonzilor, urmărirea răufăcătorilor, culegerea de date referitoare la diferite delictе, asigurarea pazei de noapte, arestarea persoanelor care tulburau ordinea publică etc. Vătășeii nu puteau aresta pe nimeni fără consimțămîntul consiliului sătesc sau al subocîrmuitorului, cu excepția cazurilor cînd prindeau pe cineva „în chiar vină vegheată”⁶⁵.

Pentru abateri grave de la obligațiile de serviciu ei puteau fi destituiți, iar dacă era cazul, trimiși în judecată. Erau subordonați ministerului de război în tot ce privea instrucția, armamentul sau echipamentul din dotare⁶⁶.

Noi schimbări au intervenit și în structura organizării orașenești. Prin anexa nr. 2 a „Organicescului Regulament” se stabilea ca, în București, conducerea administrativă să o dețină un sfat orașenesc. Adunarea Obștească a modificat însă acest capitol, extinzînd prevederile lui și asupra celorlalte orașe, întocmind astfel un „Regulament pentru sfaturile orașenești despre orașele prințipatului Valahii”⁶⁷. Sfatul urma să fie format din cinci membri aleși anual „prin cele mai multe glasuri unite”⁶⁸, adică cu majoritate de voturi; el avea atribuții administrativ-economice.

Capitala, care avea atunci 82 de cartiere (numite mahalale)⁶⁹, era împărțită în 5 „culori”, fiecare culoare fiind condusă de câte un comisar. „Culorile” se subîmpărțeau în câte trei „popoare”, conduse de subcomisari (epistații popoarelor), iar acestea, la rîndul lor, erau formate din mai multe mahalale aflate în grija subepistaților și vătășeilor (cîte trei pentru fiecare mahala)⁷⁰.

Dacă pînă atunci poliția capitalei fusese încredințată, pentru periferie spătarului, iar pentru centru, agăi, după cum am văzut, prin Regulamentul organic autoritatea agiei se întinde asupra întregului oraș. „*Toată poliția (orașul) pînă în marginile ei să se dea sub îngrijirea agiei* (subl. ns. I.M.), împărțindu-se mai întii în cinci plăși (culori) și fieștecare plasă în trei popoare. La fiecare să se orînduiască de către stăpînire cîte un comisar din boierii caftanlii, oameni aleși, știuți ca haracter bun și vrednici ca printr-aceștia împănînd agia toată poliția să se slujească întru ale sale datorii”⁷¹.

Deși instituția apare sub numele de „Poliția” sau „Poliția din capitală”⁷², conducătorul ei poartă tot titlul de agă, iar în actele oficiale se

⁶⁵ I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă...*, p. 45.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ C. Moisil, *Contribuții la istoria Bucureștilor*, București, 1935, p. 26.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 27.

⁶⁹ G. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 320—344.

⁷⁰ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 43. Vezi și Arhivele Statului București, Vornicia din lăuntru, dosar 4404/1836, f. 55 și 112, prin care epistații se plîng că pe la unii „sînt mahalalele mari și numai cu doi vătășei” și de aceea nu pot îndeplini toate ordinele pe care le primesc. Fiînd puțini sînt nevoiți să facă de serviciu zi și noapte „nemaiaavînd timp nici de odihnă”. Solicită agiei să mai numească pe la mahalale încă un vătășel.

⁷¹ Arh. St. Buc., Agia, dosar 183/1831, f. 7.

⁷² *Regulamentul organic*, București, 1847, p. 534—537.

folosește încă denumirea de agie. Se constată, așadar, întrebuintarea în paralel a ambilor termeni ⁷³.

Pentru a-și putea îndeplini sarcinile ce-i reveneau, agia dispunea acum de un aparat administrativ bine organizat. Conducerea centrală era asigurată de marele agă și de un ajutor al acestuia ⁷⁴ împreună cu o cancelarie formată din șase funcționari: șeful cancelariei, registratorul, trei scriitori și un îngrijitor. Ulterior numărul salariaților cancelariei se va mări; din raportul trimis de I. C. Brătianu, șeful poliției capitalei, Ministerului treburilor din lăuntru cu data de 26 august 1848, rezultă că angajații erau atunci „secretarul, ajutorul secretarului, cinci scriitori, un reghistrator, șeful masei răvașelor, doi scriitori ai acestei mese și un tălmaci” ⁷⁵.

La nivelul culorilor treburile polițienești erau rezolvate de comisiile „de negru”, „de galben”, „de roșu”, „de verde” și „de albastru”, fiecare fiind formată dintr-un comisar, trei subcomisari și un scriitor. Comisarul era obligat ca de două ori pe zi, dimineața și seara, să raporteze agiei tot ce s-a întâmplat în raza sa de activitate. Subcomisarii (epistații popoarelor) aflați în subordinea comisarului aveau, față de superiorul lor, aceleași obligații pe care le avea și comisarul către agie.

Pentru paza barierelor și a răspîntiilor orașului poliția dispunea, pentru fiecare barieră, de un „cinovnic” și „doi scriitori”, iar pentru răspîntii de 40 de păzitori.

Agia avea în subordinea sa și serviciul de „tulumbagii” (pompierei) format din: șeful pompierilor, 42 de pompieri, 14 sacagii și 70 de toporași și cangii. De asemenea, ea mai dispunea și de 40 de dorobanți din care 20 erau pedestri și 20 călări.

Ca și în perioada anterioară, agia avea un tribunal propriu, format acum dintr-un președinte, doi membri și un procuror ajutați de o cancelarie în care lucrau: un logofăt, un registrator, doi scriitori, cinci aprozi și un îngrijitor. În competența acestui tribunal intrau numai infracțiunile minore cum ar fi bătăile în localurile publice, certurile, injuriile etc. care se pedepseau, de obicei, cu închisoare pînă la trei zile sau cu administrarea a cincizeci de toiege.

În capitală, în afară de penitenciar, mai erau închisori și pe lîngă agie și comisiile „vopselelor” ⁷⁶.

La 20 martie 1831, Obșteasca Adunare hotărăște să se elaboreze un regulament pentru toate închisorile din țară ⁷⁷. Conform prevederilor

⁷³ Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, dosar 3013/1838, f. 259, plîngerea unui grefier de la „vopseaua roșie” către Departamentul din lăuntru, în care menționează că „m-am înfățișat către cinstitul dumnealui vel agă, șeful poliției”.

⁷⁴ *Ibidem*, dosar 2049/1839, f. 11. Al. D. Ghica îl numește pe vătăful Ispas Făgărășanu ca „ajutor al postului de șef al Poliției orașului” în locul sârdarului Ghiță Vlcescu.

⁷⁵ *Anul 1848 în Principatele române*, vol. III, București, 1902, p. 697.

⁷⁶ Gr. Dianu, *Istoria închisorilor din România*, București, 1900, p. 44 și O. Stănculescu, *Cercetare asupra regimului penitenciar român din veacul al XIX-lea*, București, 1933, p. 20. Cum arătau acestea aflăm dintr-un document prin care comisia de roșu cere Agiei să-i refacă arestul „căci este nu numai mic, strîmt și întunerecos cu totul, dar încă și foarte umed, nevăzînd nimic soarele și fără îndoială că arestații ce se vor pune întrînsul din pricina strîmtorii și a udellii și se vor bolnăvi măcar trei zile de vor șede înăuntru!” (Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, dosar 2049/1839, f. 91—92 v.).

⁷⁷ O. Stănculescu, *op. cit.*, p. 31.

acestui, administrarea închisorilor era încredințată vornicului temnițelor (art. 1). El era ajutat de doi subalterni : unul la București, cu obligația de a inspecta închisorile și ocele din „tot Principatul” (art. 3), iar altul la Craiova, însărcinat cu controlul temniței de acolo și a ocelor din „Valahia cea mică ” (art. 5).

În perioada 1831—1848, poliția se va ocupa, în general, de aceleași probleme ca și în perioada precedentă, cu deosebirea că toate atribuțiile care intrau acum în sfera de activitate a acestei instituții fuseseră clar precizate, pentru întâia oară, prin Regulamentul organic.

În preocupările zilnice ale agiei continuau să se afle problemele de salubritate. Pe lângă întreținerea drumurilor, deschiderea sau închiderea unor ulițe, evacuarea gunoaielor etc., se iau și măsuri pentru mutarea măcelărilor⁷⁸, pescăriilor⁷⁹, săpunărilor⁸⁰, tăbăcărilor⁸¹ la marginea orașului, deoarece poluau aerul.

Aga, comisarii și epistații continuau să supravegheze piețele avînd grijă, ca atunci cînd era necesar, să se permită deschiderea unora noi⁸², controlau măsurile pentru a fi „drepte și deopotrivă”⁸³, iar prețul fixat să fie respectat.

Achitarea datoriilor⁸⁴, interzicerea lucrului în timpul sărbătorilor religioase⁸⁵, cercetarea crimelor și a cazurilor de sinucidere⁸⁶, găsirea obiectelor pierdute și publicarea lor în gazetă⁸⁷, soluționarea diferitelor neînțelegeri apărute fie între locuitori, fie chiar în cadrul vieții de familie⁸⁸, prinderea hoților și a fugarilor erau tot atîtea probleme pe care agia era chemată să le rezolve.

Desele incendii care izbucneau în București dădeau mult de lucru atît pompierilor cît și celorlalți slujbași ai agiei. Pe lângă focurile de mai mică proporție care se semnalau în diferite mahalale, în perioada 1831—1848 au fost și cîteva de amploare ca acela din anul 1835, cînd a ars Bărăția sau cele din anii 1838 și 1839, cînd au luat foc Hanul Roșu și Hanul Zamfir, dar mai ales marele incendiu din 23 martie 1847, cînd au ars 12 biserici și 13 mahalale, adică aproximativ 2.000 de case din „partea cea mai bogată și mai populată a capitalei”⁸⁹.

⁷⁸ E. Virtosu, *Începuturi editare 1830—1832. Documente privind istoria Bucureștilor*, București, 1936, p. 59—60.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 60.

⁸⁰ Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, dosar 2633/1835, f. 2. Crețulescu cere desființarea unei săpunării de lângă casa lui pentru că mirosul de se usu „e de nesuferit”. Se hotărăște să se facă săpun unde era și fabrica de luminări.

⁸¹ *Ibidem*, dosar 2122/1839, f. 1—3. Jalba locuitorilor din mahalaua Radu Vodă referitoare la tăbăcăria care se afla acolo și prin care cer mutarea ei în altă parte. Cum plîngerea lor era îndreptățită, Vornicia se miră că agia a permis deschiderea unei asemenea întreprinderi în interiorul orașului și-i poruncește ca în trei zile tăbăcăria să fie mutată.

⁸² E. Virtosu, *op. cit.*, p. 81.

⁸³ Arh. St. Buc., Agia, dosar 183/1831, f. 7 v.

⁸⁴ Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, dosar 191/1831, f. 1—5.

⁸⁵ *Ibidem*, dosar 2590/1835, f. 70.

⁸⁶ *Ibidem*, dosar 485/1832, f. 2.

⁸⁷ *Ibidem*, dosar 192/1831, f. 1 și *Buletin, gazetă oficială*, 1844, p. 320 și 324.

⁸⁸ Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, dosar 4173/1834, f. 215—216. Doi părinți, Hristea și Marica din Mîntuleasa se plîng că fiul lor Nicolae în vîrstă de 20 ani, îi bate tot timpul. Cer să fie surghiunit la o mănăstire pînă cînd ei îl vor ierta. Agia îl trimite în fața tribunalului criminalices pentru a primi pedeapsa ce i se cuvine.

⁸⁹ G. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, p. 353 și N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, București, 1939; p. 254.

Pentru reconstruirea zonei distruse, Gheorghe Bibescu a hotărât să se formeze o comisie alcătuită din maiorul Boroczin, subșeful secției ingineresti a Departamentului din lăuntru, inginerul A. Heft și Iancu Manu șeful poliției capitalei⁹⁰; ei îi revenea sarcina de a întocmi planurile necesare.

O nouă obligație care revenea agiei era aceea de a elibera „răvașe de drum” pentru cei care plecau din țară și de a verifica actele acelora care veneau din străinătate. Străinii sosiți în Țara Românească trebuiau să aibă viza consulatului țării din care veneau, cu care se prezentau la agie pentru a li se elibera pașapoartele pe baza cărora puteau circula oriunde în țară⁹¹.

Cei veniți din străinătate erau supravegheați „ca să se poarte cu bună orinduială”. Pentru aceasta, „toate gazdele unde trag călătorii” erau obligate „ca îndată ce vor sosi unii ca aceștia să-i înștiințeze la agie, ori pe ei, cu răvașele de drum ce vor avea sau numai răvașele arătînd și pricinile pentru care sînt veniți și cită vreme au să șază, iar cînd vor pleca sau să vor muta la altă gazdă, iarăși să dea de știre”. Epistații trebuiau să aibă grijă ca aceste ordine să fie respectate pentru că altfel ar fi fost „nu numai lipsiți de slujbă dar încă vor fi dați în judecată”⁹².

În felul acesta agia aducea zilnic la cunoștința Vorniciei numele persoanelor care intrau în oraș arătînd de unde vin, cu ce treburi, dacă au sau nu acte, unde sînt cazate și pentru cît timp⁹³.

Agia elibera, de asemenea, răvașe de drum și pentru aceia care umblau cu căruțele prin sate pentru a-și vinde mărfurile⁹⁴ (așa numiții mămulari).

Pentru a se asigura liniștea bucureștenilor s-a hotărît înființarea unor străji care să patruleze pe străzi după miezul nopții „fiindcă pînă atunci oamenii cei mai mulți sînt deștepți” (adică treji!)⁹⁵. Din ele trebuiau să facă parte numai proprietarii de case și prăvălii, în care scop s-a întocmit și o evidență „spre a se așeza rîndurile fieștecărui, la fiecare șase luni”⁹⁶. Proprietarii care nu voiau să-și îndeplinească obligațiile ce le reveneau puteau plăti, în schimb, o sumă de bani proporțională cu „rîndurile” pe care nu le-au făcut aducînd aceasta la cunoștința Departamentului din lăuntru și a Sfatului orășenesc⁹⁷.

Agia ținea, totodată, și o strictă evidență a slujitorilor⁹⁸, a țiganilor, a oamenilor „fără căpătii și fără meserie”, a celor alienați mintal⁹⁹ sau a

⁹⁰ Pentru măsurile pe care agia le-a luat în timpul incendiului-vezi C. G. Mano, *Documente din secolul al XVI-lea și al XIX-lea privitoare la familia Mano*, București, 1907, p. 511 sqq.

⁹¹ Arh. St. Buc., Agia, dosar 183/1831, f. 84.

⁹² Ibidem, f. 4; cf. E. Virtosu, *op. cit.*, p. 44.

⁹³ Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, dos. 345/1831, f. 1-544.

⁹⁴ Ibidem, dos. 4173/1834, f. 38-40.

⁹⁵ E. Virtosu, *op. cit.*, p. 45.

⁹⁶ Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, dos. 4440/1836.

⁹⁷ Ibidem, f. 8. Proprietarii din mahalaua Crețulescu cer ca oameni pentru paza de noapte să dea însă și „boierii caftanlii i de sudii”. Agia își declină competența în această problemă.

⁹⁸ E. Virtosu, *op. cit.*, p. 45.

⁹⁹ Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, dos. 260/1831, f. 2; dosar. 4218/1834, f. 2-5. Bărbații erau trimiși, de obicei, la m-rile Snagov, Căldărușani, Bistrița, Cozia, Mărgineni și Sinaia, iar femeile la schiturile Țigănești și Ostrov. Trimiterea se făcea numai dacă în prealabil se obținuse aprobarea starețului sau stareței respectivului așezămînt. La primirea bolnavilor an-reca clibera o adevărîță care se păstra apoi la vornicic.

cerșetorilor¹⁰⁰ și cerceta pe cei care încălcau legile sau normele de conviețuire în societate: hoți, huligani, plastografi etc.

Regulamentul organic, care a fixat atribuțiile și modul de organizare a agiei, a stabilit și retribuțiile funcționarilor acestei instituții. Există o mare diferență între veniturile pe care le avea aga și cele ale subalternilor săi. În timp ce primul primea o leafă de 2.000 lei pe lună¹⁰¹, ajutorul său avea numai 500 lei, iar îngrijitorul cancelariei agiei, 80 lei lunar. La nivelul comisiilor, diferența de salarizare era ceva mai mică. Astfel, comisarul avea 500 lei pe lună, subcomisarul 200 lei, iar scriitorul cancelariei comisiei primea lunar 100 lei. Cea mai mică retribuție o aveau păzitorii de răspintii și pompierii, 40 de lei. La tribunalul agiei salariul cel mai mare îl avea președintele 500 lei, iar cel mai mic, îngrijitorul cancelariei 60 lei. Deși majoritatea funcționarilor agiei aveau o leafă foarte mică, nici pe aceea nu o primeau la timp, de cele mai multe ori întârziindu-se plata cu cîte 2—3 luni, citeodată și mai mult¹⁰².

Prin Regulamentul organic se stabilea și sediul pe care poliția trebuia să-l aibă menționându-se că „tahtul agiei spre căutarea treburilor sale va fi pentru totdeauna în casele cele din dosul hanului lui Manue, care pînă acum iera piața orășenească a politiei pentru vînzare de carne și zarzavaturi”. Pentru repararea lor se prevedea și suma de 25.000 lei. Se pare însă că agia nu a funcționat în acele încăperi deoarece în 1831 ocupa, împreună cu tribunalul polițienesc, casele comandantului de roată Constantin Racoviță¹⁰³. Din cererea prin care proprietarul solicita Divanului să i se plătească chiria de 3.200 lei „ce i se cuvenea pe anul închiriat”, reiese că aceste case se aflau pe podul Mogoșoaia vizavi de biserica Zlătari. Aici a funcționat conducerea centrală a agiei pînă în 1834, cînd a trebuit să se mute la cererea proprietarului¹⁰⁴. După o serie de căutări s-au găsit convenabile pentru a fi închiriate, pe o perioadă de trei ani, de la 20 martie

¹⁰⁰ *Regulamentul organic*, București, 1832, p. 60 sqq.

¹⁰¹ La aceasta se adăugau veniturile obținute prin tolerarea unor abuzuri. În 1840, Mihai Ghica, fratele domnului Alexandru Ghica (1834—1842) ce deținea funcția de vornic al treburilor din lăuntru, și aga Manolache Florescu încasau zilnic cîte 100 de galbeni de la brutari și măcelari pentru a-i lăsa să vîndă pîinea și carnea cu ocale mai mici decît cea oficială (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, p. 278).

¹⁰² Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, dosar. 4173/1834, f. 1, în care se arată că „donă luni sînt de cînd epistații și vătășii mahalalelor leafa nu și-au primit și după neconținentele lor strigări... ca unii ce se află oameni sărmani și reazimă brana vieții lor numai într-acea keșoară”. Agia era hotărîtă „a înconteni din lucrările sale de vreme ce după atîtea raporturi ce s-au trimis nu se vede nici o punere la cale, ci împotriva, slujbașii Agiei se află răbdători de dreptul lor, iar celelalte departamente își au luat ce își iau leafele pînă deplin și la vreme”. La 29 aprilie 1839, agia raportează Marii Vornicii că „talmaciul” ei angajat la 1 august 1837 nu a primit încă retribuția fapt pentru care cere să se urgenceze „punerea la cale spre a se slobozi leafa cuvenită lui de atunci și pînă acum”. (*Ibidem*, dosar. 2049/1839, f. 41.)

¹⁰³ V. Dașkevici, *Istorieul reședințelor Poliției capitalei fosta Agie*, București, 1934, p. 23 sqq.

¹⁰⁴ Jalba lui Constantin Racoviță din 22 I 1834 către Departamentul treburilor din lăuntru prin care cere: „pentru casele mele de aici pe care le-am închiriat cinstitei Agii fiindcă acum la 15 ale viitorului martie se împlinește sorocul și pentru că nu mă iartă trebuința ca să le mai dau, cu plecăciune aduc la cunoștința cinstitei Marii Dvornicii mai din vreme ca să binevoiască a îngriji de altă încăpere, poruncind a mi se slobozi casele drese la arătatu soroc, după coprinderea contractului.” (Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, dosar. 4173/1834, f. 5.)

1834 pînă la 20 martie 1837, casele căpitanului Constantin Fălcoianu „din poalele Mitropoliei”, pentru o chirie anuală de 150 galbeni¹⁰⁵. Din ianuarie 1837, agia începe să caute un nou sediu cerînd și „vopselelor” să găsească vreo casă pentru Agie cu preț convenabil și să fie aproape de tîrg”. S-a considerat că ar fi bune de închiriat casele vornicului Nicolae Ghica din mahalaua Gorgani pentru 12.000 lei pe lună.¹⁰⁶ Vornicia nu acceptă însă acest preț și cere agăi să se înțeleagă cu Constantin Fălcoianu pentru a prelungi contractul de închiriere pe încă trei ani. După lungi discuții, Constantin Fălcoianu acceptă să mai găzduiască agia „pă alți trei ani, adică de la 20 martie 1837 la 20 martie 1840, drept galbeni împărătești 250 pă fieștecare an”¹⁰⁷. În acest scop se încheie și un contract asemănător celui din 1834¹⁰⁸.

Așa după cum conducerea centrală a agiei nu dispunea de un local propriu și trebuia să închirieze diferite imobile, tot așa se prezenta situația și la comisiile din vopsele. Faptul genera numeroase neînțelegeri între proprietarii caselor închiriate și comisari. Neînțelegerile se datoreau, pe de o parte, comisiilor, care nu-și plăteau la timp chirile¹⁰⁹, iar pe de alta, proprietarilor care, de fiecare dată cînd se reînnoiau contractele, cereau majorarea chiriei¹¹⁰. Cuantumul chiriei se stabilea prin înțelegere între comisari și proprietari. În 1834, comisia de roșu plătea 1 500 lei, comisiile de albastru și de verde cîte 1 000 lei, comisia de negru 1.300 lei, iar comisia de galben 600 lei¹¹¹.

Deoarece Departamentul din lăuntru, din motive economice, acorda cantități insuficiente de combustibil pentru încălzirea acestor imobile pe timp de iarnă funcționarii, de cele mai multe ori, dovedeau „mare neîndemînare la lucrările lor din pricina gerului”; din aceleași motive chiar și marele agă „au răcit și au cercat boală”¹¹².

În cea mai proastă stare se aflau însă încăperile paznicilor de bariere care necesitau frecvente reparații¹¹³.

Pentru a se rezolva permanenta problemă a imobilelor s-a hotărît construirea unei clădiri pentru agie și pentru comisiile vopselelor într-o

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 19. Pe lângă chirie la această casă „trebuie cheltuială de lei 5 382 însă lei 2 202 pentru meremetul caselor și a grajdului vechi și lei 3 180 pentru făcutu unui grajd din nou pentru 25 cai ai patrulii de noapte”.

¹⁰⁶ Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, dosar. 3436/1837, f. 19.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 66.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ Arh. St. Buc., Vornicia din lăuntru, dosar. 4173/1834, f. 199. Într-un raport al comisiei de către agie se arată că: „sorocul caselor închiriate pentru încăperea comisiei ce sînt în mahalaua Mihai Vodă sub nr. 1143 au trimis încă de la 1-iu ale lunii mai, cînd urma să răspundă chiria și pe anul următor, lei 1.000, după tocmeală și stăpînul casei zorește a i se răspunde banii cu hotărîre că de nu i se vor răspunde în soroc mult pînă la 15 ale următoarei luni negreșit este silit a o închiria altuia și pe comisie să o scoată din casă”.

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 69. Comisia de negru înștiințează agia că „proprietarul încăperilor aceei comisii de acum și-au dat cuvîntul său că pe viitorul an nu voiește a mai da casele cu prețul ce au fost an, de lei 900 ci cu lei 1.500 fără scădere de un ban măcar”.

¹¹¹ *Ibidem*, f. 135.

¹¹² *Ibidem*, dosar. 2011/1833, f. 1.

¹¹³ *Ibidem*, dosar. 3040/1838, f. 5. La bariera de la Dudești încăperile erau mici ca „un bordei, în pămînt ca de două palme și acela prăpădit, învelit cu trestie, apoi cînd plouă nu pot șede nici acolo, curgînd apa din toate părțile”, iar „gardurile sînt vraște”.

zonă, pe cât posibil, centrală.¹¹⁴ În cele din urmă a fost cumpărată casa marelui spătar Constantin Ghica aflată în mahalaua Mihai Vodă, în schimbul sumei de 4 000 galbeni¹¹⁵. Odată cumpărată aceasta trebuia să fie transformată „pentru agie și pentru comisia de foc” după un plan întocmit de arhitectul Vilacrosse¹¹⁶, iar lucrările urmau să fie conduse de arhitectul Faiser¹¹⁷.

La 19 februarie 1841, camerele au fost gata deși reparații și modificări se vor mai face și după această dată, în tot cursul anului. Totuși se pare că agia nu s-a mutat imediat în noua reședință ci a mai funcționat, după ce a părăsit casele lui Constantin Fălcoianu, în locuința agăi Manolache Florescu, aflată lângă podul Mihai Vodă.

Ca instituție componentă a aparatului represiv de stat, agia avea obligația de a înăbuși orice încercare de înnoire pe cale revoluționară. La 24 octombrie 1840, poliția capitalei aflând de „o alcătuire tainică de răucugetători împotriva liniștii obștești”¹¹⁸ — cum a fost calificată de autoritățile vremii mișcarea radicală condusă de Mitică Filipescu — ia măsuri pentru reprimarea ei. La fel se va proceda cu mișcările antiotomane de la Brăila, din 1841—1843; societatea „Dreptate-Frăție” era pusă și ea sub o strictă supraveghere¹¹⁹.

Izbucnirea revoluției din 1848, în diferite țări europene, a determinat agia să-și organizeze un serviciu de informații și de siguranță corespunzător evenimentelor. Prin ofisul din 10 iunie 1848, serdarul Costache Chehaia (Chiorul) era însărcinat să-i caute în toată țara pe cunoscuții revoluționari: Nicolae, Ștefan și Alexandru Golescu, Ion Eliade Rădulescu, Grigore Grădișteanu, Mitică Crețulescu, Alecu Paleologu și Grigore Peret. Departamentul din lăuntru trimite, de asemenea, o circulară tuturor autorităților locale pentru a-l sprijini pe Costache Chehaia în îndeplinirea misiunii sale¹²⁰. Evenimentele s-au precipitat însă și ordinul nu a mai putut fi executat.

Noile autorități revoluționare au luat, încă de la început, unele măsuri înnoitoare în domeniul serviciului polițienesc, desființând atît pedeapsa

¹¹⁴ *Ibidem*, dos. 3436/1837, f. 191. Din iulie 1832, Sfatul orășenesc făcuse demersuri pe lângă Mitropolie în vederea cedării „metohului bisericii Măgureanului” pentru a fi transformat în sediu al agiei, a comisiilor de vopsele și comisiei de foc. Pentru aceasta mitropolia avea să primească de la Sfatul orășenesc 1.000 lei pe an. Lucrările trebuiau să fie reluate în 1838 după planurile arhitectului Blarenberg.

¹¹⁵ *Ibidem*, dos. 3084/1838, f. 2. Sfatul orășenesc acceptă prețul și dispune să se renunțe la „metohul Măgureanului”.

¹¹⁶ *Ibidem*, dos. 3084/1838, f. 38 și 43. Conform planului: „cel din sus cat va fi compus din două odăi pentru nobilii arestați, o odaie pentru ofițerul dorobanților și pentru rindașii agiei, trei odăi pentru tribunal, una pentru cancelarie, una pentru registratură, una pentru vătăful agiei, o odaie pentru cabinetul lui aga, o odaie pentru șeful dorobanților. Catul de jos va cuprinde[...]: două odăi pentru dorobanți, o odaie pentru închisoarea femeilor, două pentru șeful tulumbașilor, trei odăi pentru închisoarea bărbaților, o odaie pentru păzitorii închisorilor și două odăi pentru straja militărească”.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 89.

¹¹⁸ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic*, București, 1915, p. 124. În 1840—41, la cererea consulului general rus poetul Grigore Alexandrescu a fost închis la agia din București pentru fabula „Lebăda și puii corbului”. În aceea perioadă se afla închis tot acolo și Nicolae Bălcescu „pentru că spusese unor sergenți din regimentul său că Mircea și Ștefan fuseseră niște domni viteji; în anul de grație 1841 nu era iertat a răspîndi asemenea vorbe” (Ion Ghica, *op. cit.*, vol. III, p. 371).

¹¹⁹ C. G. Mano, *op. cit.*, p. 518.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 537. Despre serdarul Costache Chehaia zis Chiorul, șeful dorobanților agiei vezi G. Potra, *Din Bucureștii de altădată*, București, 1981, p. 406 sqq.

cu bătaia „în partea civilă cît și în cea militară” care este înlocuită cu închisoare de la una pînă la cinci zile, cît și pedeapsa cu moartea, care de mulți ani „nu s-a mai simțit nevoia a se întrebuița”¹²¹. La 16 iunie, au fost grațiați toți deținuții politici, iar la 23 iunie se trece la înlocuirea conducătorilor de județe cu oameni devotați revoluției¹²².

Pe linia aceluiași preocupări, I. C. Brătianu, șeful poliției, prezintă la 23 august 1848 un proiect pentru înființarea unei gărzi municipale care trebuia să fie formată din „200 graduri de jos, din care 150 de pedestrime și 50 de călăreți” și să fie pusă sub comanda șefului poliției¹²³.

Intervenția brutală a armatelor străine a pus însă capăt revoluției române de la 1848 și odată cu aceasta și schimbărilor novatoare pe care ea le generase. Procesul de modernizare instituțională va cunoaște o nouă etapă de ample și profunde transformări după realizarea Unirii din 1859 în cadrul reformelor înfăptuite sub domnia lui Alexandru vodă Cuza.

L'INSTITUTION DE L' „AGIA” EN VALACHIE XVIe SIÈCLE—PREMIÈRE MOITIÉ DU XIXe

RÉSUMÉ

Apparue dans les pays roumains pendant la seconde moitié du XVIe siècle, l' „Agia” a connu de nombreuses modifications imposées par la nécessité de s'adapter aux mutations intervenues au long du temps par la société du temps elle-même, en général, et par les différentes institutions, en particulier. Si durant les XVIe—XVIIe siècles elle aura un rôle militaire par excellence, à partir du XVIIIe siècle jusqu'en 1831, les attributions administratives policières passeront peu à peu au premier plan. Par le Règlement Organique, l' „Agia” et les services policiers du district ont été réorganisés, leurs attributions étant établies clairement. Le nouveau processus de modernisation de la police de la capitale, lequel débuta par la révolution roumaine de 1848, bien qu'arrêté pour le moment par la défaite de celle-ci, continuera cependant au cours de la période suivante.

¹²¹ *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. I, București, 1902, p. 504—505.

¹²² *Ibidem*, vol. II, p. 39.

¹²³ *Ibidem*, vol. III, p. 607—608.

CONFERINȚA COLONIALĂ DE LA BERLIN
(1884—1885)

DE

AUREL FILIMON, ELENA FĂINĂ

Evoluind în coordonatele impuse de timp, cercetarea istoriei Africii evidențiază, prin rezultatele obținute, gama foarte largă de probleme ale lumii africane și bogăția de date și evenimente pe care le cuprinde aceasta. Multe din lucrările apărute, unele din ele cunoscute și la noi, au jalonat principale repere ale istoriei africane. Dintre acestea nu poate lipsi colonialismul, epoca unor raporturi de o anumită factură dintre Africa și Europa. Fără îndoială că multe din lucrările mai vechi sau mai recente au formulat păreri și opinii diferite despre colonialism. Cei mai mulți autori au căutat să-l justifice, fără să aibă în vedere toate componentele politicii coloniale și mai ales au neglijat rezultatele acesteia. În cele ce urmează nu ne propunem să analizăm cele exprimate despre colonialism. Avind în vedere importanța unui eveniment și multiplele sale consecințe, pentru o mai bună definire a colonialismului, ne vom referi la Conferința colonială de la Berlin, subiect mai puțin abordat de sine stătător, în istoriografia noastră.

În lucrările de istoria Africii, avem în vedere cele generale, Conferința de la Berlin (1884—1885) aproape că n-a scăpat nici unui autor. Despre ea se fac multe mențiuni și în lucrările de istoria relațiilor internaționale, pentru că se încadrează foarte bine în evenimentele de acest gen. Cele mai multe din consecințele acestei întruniri n-au fost însă evaluate, mai ales pentru istoria Africii. Considerind-o deci și un reper al istoriei acestui continent, fără a avea pretenția unei tratări exhaustive, prezentând câteva date despre conferință sperăm să evidențiem acest fapt.

Se știe că în anul 1870, datorită înfringerii Franței de Prusia, a început o nouă etapă a relațiilor internaționale. Cei mai mulți specialiști, care se ocupă și de colonialism, consideră momentul de mare importanță și în acest sens. Concurența colonială s-a amplificat nu numai pentru că Franța a fost înfrântă, ci pentru că în politica lor statele imperialiste au acordat colonialismului un alt loc. De altfel, una din principalele caracteristici ale epocii capitalismului monopolist, surprinse atât de bine de către V. I. Lenin, este tocmai goana pentru reîmpărțirea lumii în sfere de influență. Aceasta a marcat trecerea de la o concurență numai cu aspecte economice la cea, mai dură, economico-militară.

Începînd cu anul 1870 numărul statelor care se interesau de Africa a crescut. Alături de Anglia și Franța își fac „apariția”, Germania, S.U.A., Japonia ș.a. Pentru statele mai vechi posesoare de colonii pe continentul african, cel mai serios concurent a fost însă Germania. Din anul 1883 aceasta și-a făcut intrarea în politica de cuceriri coloniale. Problema principală a capitalului german, sprijinit direct de Bismarck, era aceea a stabilirii de relații strînse cu teritoriile care nu erau libere. Lăsînd la o parte mitul „omului neocolonist” guvernul german a trecut la acțiuni concrete¹. La cererea orașelor hanseatice Bismarck a acceptat instituirea protectoratului asupra teritoriilor frecventate de negustorii germani. În mod deosebit se cerea acapararea golfului Biafra și neutralizarea gurilor Congoului². Planul prevedea, de asemenea, numirea unor consuli în aceste teritorii și crearea de stațiuni navale puternice. Cu aprobarea guvernului, sau fără, la 24 aprilie 1883 consulul german din Cap informa că „guvernul imperial german acorda protecția sa posesiunilor unui anume Luderitz, comerciant din Bremen, prin care coasta africană de la Orange pînă la Angola intra sub protectoratul german”³. Luderitz se va stabili ca un adevărat stăpîn pe coasta de sud-vest a Africii și în anul 1884 a primit dreptul de a ridica aici drapelul german. Data de 24 aprilie 1883 este de fapt ziua de naștere a colonialismului german în Africa.

Evenimentele care au urmat au dovedit că Germania nu se va limita la atît. Doctorul Nachtigall, și el consul german, avea să plece pe coasta Guineei. În ziua de 5 iulie 1884 la la Baguidah a fost ridicat drapelul și Togo devenea protectorat german. „Negocierile” cu șefii douala, Bell, Akwa și Deido, au reușit și la 14 iulie drapelul german flutura și în regiunea locuită de această populație. O notă a ambasadei germane la Paris anunța la 15 octombrie 1884 că „guvernul imperial german va proceda la o protecție mai eficace a comerțului său pe coastele occidentale ale Africii și va trece sub directa sa protecție numeroasele teritorii ale acestui litoral, pe care negustorii germani îl foloseau”⁴. Se accentua faptul că „la baza acestei decizii stau tratatele încheiate de consulul german, dr. Nachtigall, cu unii din șefii triburilor independente și cererile de protecție ale comercianților care au obținut prin tratate asemănătoare teritorii stabile”⁵. Cum avea să se afle mai tîrziu, guvernul german avea planul să ocupe Coasta Sclavilor, Togo cu porturile Lomé și Baghida, Malimba, Batanga și Kribi, sud-vestul Africii, teritoriile între capul Frio și fluviul Orange. La sfîrșitul anului 1884 Germania a început și acțiunea de stabilire în Zanzibar, unde misiunii ei au semnat o serie de tratate cu șefii populațiilor care trăiau între rîurile Pangani și Roufiji⁶.

În decurs de numai opt luni Germania a realizat foarte mult în cadrul expansiunii. Ea era deci o foarte serioasă concurentă pentru toate posesoarele de colonii în Africa. Concurența colonială nu se rezuma însă la atît; era mai complexă pentru că, după cum vom vedea, diferendele coloniale

¹ J. B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, Paris, 1967, p. 128.

² R. Cornevin, *Histoire de l'Afrique*, Paris, 1960, p. 538. Vezi și G. Hardy, *La politique coloniale et le partage de la Terre aux XIX-e et XX-e siècles*, Paris, 1937.

³ Louis C. D. Joos, *Scurtă istorie a Africii negre*, Edit. politică, București, 1966, p. 291. Vezi și Ch. Seignobes, *Histoire contemporaine depuis 1815*, Paris, 1920, p. 533 și cont.

⁴ *Documents diplomatiques français (1871-1914)* (În continuare D.D.F.) I-er Serie (1871-1900), tome V, Paris, 1954, doc. 431.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Vezi R. Cornevin, *op. cit.*, p. 540.

nu erau numai o consecință a ocupărilor teritoriale. După anul 1870 o serie de misiuni conduse de oameni de știință, finanțate de societăți coloniale⁷, au pus în evidență multe din bogățiile continentului. De fapt, cum bine se remarcă, scopul principal al acestor călătorii a fost să „descopere Europei bogățiile regiunilor vizitate”⁸ sau „să le pregătească pentru colonizare”⁹. Toate acestea au determinat însă și o serie de incidente cum au fost cele dintre Franța și Belgia, Franța și Portugalia, Belgia și Olanda ș.a. Discuțiile pentru rezolvarea acestor incidente, în care a fost angajat aparatul de stat, au evidențiat și mai bine imposibilitatea rezolvărilor bilaterale. Se impunea deci o rezolvare generală — aceasta cu atât mai mult cu cât numărul pretendentelor coloniale a sporit — cu participarea tuturor părților interesate. Ideea unei conferințe internaționale coloniale nu era o noutate. Ea a fost pusă în practică prin organizarea Conferinței de geografie de la Bruxelles din anul 1876. Aceasta nu a rezolvat însă nimic, sau aproape nimic.

În contextul intensificării concurenței coloniale, din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, ideea unei conferințe internaționale a pornit din partea Portugaliei. Aceasta a cerut Germaniei (de ce ei nu se va ști poate foarte repede) convocarea unei întruniri internaționale „pentru rezolvarea chestiunilor în litigiu”¹⁰.

Pregătirea diplomatică a Conferinței de la Berlin (Bismarck a ținut ca ea să se desfășoare aici) este o nouă dovadă a ce însemna concurența colonială. De menționat, mai întâi, că jocul diplomatic al cancelarului nu a urmărit numai pregătirea întrunirii. El a acordat mare atenție foloaselor pe care le putea obține prin dezbinarea, fie și numai colonială, a Angliei și Franței. În august 1884, pentru a da un singur exemplu de manevrele făcute, Bismarck a încercat să se pună de acord numai cu Franța, vorbindu-le diplomaților francezi de „drepturile (coloniale) de o legitimitate incontestabilă”¹¹, chiar și în Egipt, unde Anglia se stabilise din anul 1882. După cum avea să declare Bismarck, „Germania juca rolul, nu numai pe plan colonial, al unui peștisor care-i pune pe ceilalți pești în mișcare”¹².

Bismarck a insistat, cum arătam și mai sus, nu fără motiv, ca lucrările conferinței să se desfășoare la Berlin. Ceea ce avea să surprindă a fost însă faptul că invitațiile au fost făcute de Germania împreună cu Franța. Nu acesta a fost însă motivul principal al reacțiilor foarte diverse ale invitaților. Dacă Rusia, S.U.A. și Olanda au răspuns fără rezerve, Anglia a considerat, pentru început, că invitarea Belgiei nu este oportună deoarece ea nu are calitatea de reprezentant al Asociației Internaționale a Congoului¹³. Anglia a fost susținută de Portugalia, care, de asemenea, îi contesta Belgiei dreptul de a participa la o asemenea întrunire¹⁴.

⁷ Foarte active au fost „United African Company”, „Imperial British Africa Company”, „British South Africa Company”, „L'Association internationale pour l'exploration et la civilisation de l'Afrique Centrale”, „Comité d'Etude du Haute Congo”, „Company du Senegal”, „Deutsch Kolonial Gesellschaft”, „Deutsch Ostafrikanische Gessellschaft” și „Deutsch Estafrikanische Gessellschaft”.

⁸ Endre Sik, *Histoire de l'Afrique noire*, Akada Kiado, Budapest, 1962, t. II, p. 333.

⁹ J. Suret-Canale, *Afrique noire occidentale et centrale*, Ed. sociales Paris, 1961, p. 205.

¹⁰ D.D.F., doc. 275.

¹¹ *Ibidem*, doc. 361.

¹² G. Hardy, *Vue générale de l'histoire de l'Afrique*, Paris, 1922, p. 128.

¹³ D.D.F., doc. 426.

¹⁴ *Ibidem* și doc. 429.

După foarte multe manevre și dezbateri, Conferința, care a început la 15 noiembrie 1884, a reunit reprezentanții a 15 state; Anglia Austro-Ungaria, Belgia, Danemarca, Franța, Germania, Italia, Norvegia, Olanda, Portugalia, Rusia, Spania, Suedia, S.U.A. și Turcia. Programul Conferinței, trimis spre confirmare țărilor participante, era foarte cuprinzător. El avea în vedere: lupta împotriva comerțului cu sclavi, ameliorarea nivelului de viață al indigenilor, probleme economice și de drept internațional. Nu se pomenea deci nimic de incidentele și concurența colonială. Chiar și așa însă punerea programului în discuția generală a provocat o reacție în lanț a celor mai nemulțumiți. Cele mai multe dezacorduri au fost între Franța și Germania, nu atât pentru programul propriu-zis cât mai ales pentru ceea ce se ascundea în spatele lui. De fapt, abia acum diplomația franceză a sesizat că s-ar putea să cadă într-o capcană. Tocmai de aceea reprezentanții ei¹⁵ au primit instrucțiuni în care se spunea, între altele, că „nu vor admite nimic altceva decât discutarea problemelor cuprinse în program”¹⁶. Chiar din rîndul acestora, guvernul francez a selectat câteva și va considera că ponderea cădea nu atât pe libertatea comerțului în bazinul Congoului, cât mai ales în bazinul Nigerului¹⁷. În cel mai rău caz guvernul francez credea că va trebui creat un raport între cele două zone. În instrucțiunile date principalului său plenipotențiar (Courcel) guvernul a ținut să menționeze și faptul că „va trebui să se opună oricăror încercări de a se introduce în programul conferinței alte probleme decât cele care au fost prevăzute în comunicările schimbate între guvernul francez și cel german la 13 și 19 septembrie 1884”¹⁸. Se poate spune că se aveau în vedere eventuale tentative ale Angliei, Portugaliei și Asociației Internaționale, din care Franța a făcut o condiție pentru participarea la Conferință. Este de remarcat, de asemenea, primul dezacord dintre ea și Germania, după ce împreună au adresat invitațiile de participare.

În ziua de 15 noiembrie 1884 Bismarck a ținut discursul de deschidere a Conferinței, în care a subliniat „importanța civilizatoare a omului alb”. „Organizînd această Conferință, a spus cancelarul, guvernul imperial a fost condus de convingerea că toate țările invitate vor împărtăși dorința de a asocia indigenii din Africa civilizației, deschizînd interiorul continentului comerțului, furnizînd locuitorilor săi mijloacele de instruire, încurajînd misiunile și întreprinderile de natură să propage cunoștințele utile și pregătind suprimarea sclavajului și totodată a comerțului cu negri”¹⁹. Luat ca atare, discursul cancelarului probează un înalt umanism. Prin misiunea civilizatoare a europenilor el anulează însă vechea civilizație africană și posibilitatea oamenilor de pe acest continent de a se conduce singuri iar cu abilitatea cunoscută a făcut totul pentru a masca esența colonialismului modern.

Întrunindu-se în dezbaterile chestiunilor de fond trimișii statelor participante n-au avut aceleași gânduri. Primul care a luat cuvîntul a fost

¹⁵ La Berlin au fost trimiși, pe lingă ambasadorul acreditat, Courcel, Engelhardt, dr. Balloy și Desbouissons. Vezi doc. 446.

¹⁶ *D.D.F.*, doc. 446 și doc. 433.

¹⁷ *D.D.F.*, doc. 446.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ R. Cornevin, *op. cit.*, p. 541.

ambasadorul Angliei la Berlin. Expunând punctul de vedere al guvernului său, el a declarat că este „de acord cu intențiile liberale ale Germaniei” a ținut însă să arate că „Anglia este dispusă să primească extinderea beneficiilor preconizate asupra tuturor fluviilor din Africa și că ea acceptă introducerea libertății de navigație pe Niger, asupra căreia era stăpână, dar dorește să controleze ea însăși aplicarea regulamentului”²⁰. Raportînd cele spuse de ambasadorul englez, reprezentantul Franței atrăgea atenția „asupra intenției Angliei de a abate discuția spre teritoriile care nu le controla ea. Chiar și pentru Niger, spunea diplomatul francez, navigația liberă înseamnă de fapt o navigație conformă cu principiile proprii”. După părerea diplomatului francez „aceste idei sînt de natură să exercite o influență considerabilă asupra mersului conferinței”²¹. Transmițînd apoi textul proiectului german asupra navigației pe Congo și Niger trimisul Franței atrăgea atenția, mai întîi, asupra articolului care „prevedea neutralitatea celor două fluvii și a afluenților lor pe timp de război „și apoi” asupra diferențelor de tratament”, proiectul prevăzînd, în cazul Nigerului, că „intervenția puterilor se va rezuma la o simplă supraveghere”²².

Problema bazinului Congo apărea deci ca principala și cea mai dificilă problemă a Conferinței, din cauza multiplelor interese din această regiune. Aceasta va reieși și în timpul celei de a doua ședințe din ziua de 19 noiembrie. Prezidată de Hatzfeldt, ședința a fost o adevărată dispută pentru Congo. Aceasta datorită, mai întîi, reprezentantului Portugaliei care a reafirmat drepturile țării sale asupra Congoului, declarîndu-se totuși, în final, de acord cu libertatea comercială și de navigație. Trimisul Italiei arată și el că țara sa, deși are interese în prezent în alte regiuni, așteaptă o zi în care să-și poată asigura poziții pe coasta vestică. Fără să-și expună un punct de vedere exact asupra Congoului, diplomatul italian lăsa să se înțeleagă că țării sale „nu-i displace formula libertate de navigație și comerț”. A urmat la cuvînt reprezentantul S.U.A. După ce a elogiat activitatea lui Stanley, diplomatul american s-a referit la necesitatea ca teritoriile explorate să primească statut de neutralitate. Cum Stanley a cercetat bazinul Congoului, trimisul american n-a ezitat să lase să se înțeleagă că regiunea aceasta este în atenția guvernului său^{22bis}.

Aceste intervenții au complicat și mai mult situația. Conferința se afla, la sfîrșitul lunii noiembrie, într-un iremediabil impas. Pentru depășirea acestuia s-a propus crearea unei comisii speciale care avea misiunea să găsească soluția cea mai bună. La propunerea contelui Hatzfeldt comisia urma să fie formată din plenipotențiarilor celor șase mari puteri și va avea ca principală sarcină „precizarea limitelor teritoriilor incluse în bazinul Congoului, sau care sînt legate de acesta”²³. Deși se reducea totul la aceeași chestiune, lucrările comisiei speciale nu sînt prea departe de cele ale Conferinței generale. După cum raporta trimisul francez aceste discuții au oferit cancelarului Bismarck posibilitatea de a nu scăpa ocazia să prindă în mrejele colonialismului german și regiunea aceasta. „Cancelarul — se spunea în

²⁰ D.D.F., doc. 452.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, doc. 453.

^{22 bis} *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, doc. 455.

raport — a declarat că dacă Franța nu va accepta toate delimitările geografice pe litoral, sau în limitele bazinului Congo, el va fi obligat să nu mai întreprindă nimic împreună”²⁴. Franța a fost obligată deci să angajeze discuții cu Germania în afara Conferinței. Trimișii francezi au desprins, din acestea, concluzia că Germania dorea cu orice preț avantaje în Congo. Acesta era de fapt adevăratul motiv al susținerii, cu atîta ardoare, a libertății comerciale.

În cadrul comisiei speciale au fost făcute și alte propuneri. Astfel, Anglia propunea extinderea libertății comerțului pe tot litoralul cuprins între Gabonul francez și Angola. Aceasta însemna cuprinderea unui teritoriu imens care avea ca nucleu nu o colonie engleză ci una franceză. Se înțelege că Franța a respins propunerea. Reacția ei a fost primită însă cu mare răceală la Berlin. „Nu vă pot ascunde — scria Courcel — că propunerea dumneavoastră (ministrul de externe al Franței, J. Ferry, n.n.) a produs aici un regretabil efect”²⁵. Este cit se poate de clar că Franța a făcut eforturi pentru a-și apăra pozițiile. Ea nu cunoștea însă seria tratatelor încheiate de Germania înainte de deschiderea conferinței. Este vorba, în primul rînd, de tratatul de la 8 noiembrie 1884, prin care Germania recunoștea suveranitatea Asociației Internaționale a Congoului asupra teritoriilor ocupate de aceasta. Actul acesta însemna de fapt recunoașterea Asociației ceea ce era complet defavorabil Franței. În momentul cînd a aflat despre existența acestui acord, trimisul francez arăta că „el conține un articol prin care Germania se declară gata să recunoască frontierele teritoriilor Asociației, adică toată partea stîngă a fluviului Congo, asupra căroro noi am ridicat pretenții, și un vast teritoriu care delimitează această zonă de regiunea Kouilou-Niari”²⁶, regiune care aparținea Franței.

În preajma desfășurării lucrărilor conferinței de la Berlin regiunea Congoului fusese cercetată de către Brazza și Stanley. În ședința din 22 noiembrie Stanley a fost invitat să prezinte condițiile fizice ale regiunii. Pe lângă descrierea acesteia, exploratorul a venit cu ideea lărgirii estuarului fluviului pe care-l considera prea strîmt pentru activitățile comerciale. Tot lui îi aparține și termenul de „deltă comercială” care ar trebui însă să cuprindă tot litoralul de la vărsarea rîului Ogue pînă în Angola²⁷. Stanley făcea și propunerea de a extinde libertatea de navigație și comercială pe fluviul Zambezi și în regiunea din jurul lacului Tanganyika. Nu se va ști poate niciodată cine l-a îndemnat pe Stanley să facă aceste propuneri. Se cunoaște însă că ele au fost în concordanță cu principiile stabilite încă din primele zile ale conferinței. Acum se stabilea ca : orice ținut străbătut de un european este destinat să cadă sub controlul statului căruia îi aparținea exploratorul ; orice ocupare a coastei continentului va însemna că și partea continentală, corespunzătoare acesteia, va fi destinată să aparțină aceleiași puteri ; nu se va ține seama de limitele dintre popoarele și statele africane ; o colonie, odată constituită, era un bun care putea fi schimbat, părăsit sau transformat în interesul exclusiv al poporului colonizator. Se poate crede deci că Stanley a fost inspirat din aceste principii ale colonialismului modern.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, doc. 457.

²⁷ *Ibidem*, doc. 458.

Anglia și Germania au sprijinit, din primul moment, proiectul Stanley. S-au opus însă Portugalia și Franța. Reprezentantul portughez a venit, dealtfel, cu o altă propunere; libertatea comercială să fie stabilită între 4° latitudine sudică și Ambriz. În ceea ce privește atitudinea Franței, ea este materializată, de asemenea, printr-o propunere în care era prezentat estuarul fluviului într-un alt mod. Se preciza de fapt că fluviul Congo era suficient pentru libertatea de navigație și comerț, neexistând nici un motiv pentru extinderea acesteia la nord de Massabi și pe valea Kouilou-Niari ²⁸. În raportul său, către ministrul de externe, din 23 noiembrie, Courcel explica ministrului că a urmărit două obiective; precizarea limitelor coloniei franceze Gabon și contracararea propunerilor făcute. Pentru acest din urmă obiectiv este interesantă propunerea lui Courcel de a se exclude libertatea comerțului pe țărmul Oceanului Indian, idee susținută și de reprezentantul S.U.A. și chiar de către Germania ²⁹.

Propunerile franceze au determinat noi discuții și luări de poziții. Anglia, oarecum surprinsă de propuneri, a cerut timp de gândire. Portugalia, de asemenea, avea nevoie de timp dar nu a lăsat să nu-și exprime și rezervele pe care le avea. Pentru a nu compromite Conferința, Bismarck, într-o discuție avută cu diplomatul francez, nu-și ascundea nici el nemulțumirea și acuză Franța de „apetitul colonial în Africa și de lungirea discuțiilor în cadrul Conferinței” ³⁰. Totuși, Germania nu se îndepărta prea mult de Franța, și-i va susține propunerile privind litoralul, pune însă condiția excluderii libertății comerciale pe teritoriul cuprins între limita estică a bazinului Congo și Oceanul Indian” ³¹. În schimbul acestei concesiuni Franței i s-a propus și recunoașterea drepturilor sale în Porto-Seguro, Azoué și Petit-Popo. Precizarea aceasta a fost foarte necesară pentru că Germania a revendicat ea cîndva aceste teritorii.

După multe dezbateri, purtate nu întotdeauna în cadrul ședințelor plenare, la 1 decembrie 1884 conferința a adoptat textul „Declarației privind libertatea comerțului”. Pentru punerea în aplicare a celor stabilite era aprobată și componența Comisiei internaționale de navigație, constituită pentru supravegherea efectivă a navigației. Nu s-ar putea spune că această declarație aduce noutăți față de cele cunoscute pînă acum și aplicate la alte fluvii. Ambasadorul Franței la Berlin considera declarația „destul de elastică, pentru a preveni eventualele diferende în mijloacele de aplicare” ³². Totuși, simplul fapt că statua libera navigație și comerțul în bazinul Congoului, declarația nu putea ascunde numeroasele neînțelegeri dintre marile puteri care vor necesita multe acorduri bilaterale.

Dezbaterile privind Congoul nu s-au încheiat cu aprobarea acestei Declarații. O a doua problemă majoră a Conferinței a fost cea a teritoriului aflat sub controlul Asociației Internaționale a Congoului, al cărui președinte și stăpîn era regele Belgiei Leopold al II-lea. Situația creată aici prin imixtiunea Asociației, merită atenție din cel puțin două motive;

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, doc. 459.

³⁰ *Ibidem*, doc. 460.

³¹ *Ibidem*, doc. 461. Vezi și R. Poidevin, J. Bariéty, *Les relations franco-allemandes 1815—1975*, Armand-Colin, Paris, 1977, p. 137.

³² *D.D.F.*, doc. 473.

pentru că a apărut un nou pretendent colonial și pentru că interesele marilor puteri în zonă au ieșit și mai mult în evidență. Aceasta cu atât mai mult cu cât cei mai mulți specialiști susțin că în spatele lui Leopold se afla capitalul german ³³. Dealtfel, se știe că, înainte de deschiderea conferinței, la 8 noiembrie 1884, guvernul german, căruia Leopold îi promisese libertatea comercială în Congo, a recunoscut suveranitatea „Asociației”, ceea ce a determinat și alte state să procedeze la fel ³⁴.

În înțelegerea, încheiată la 8 noiembrie, la Bruxelles, există un articol prin care Germania se declara gata să recunoască frontierele teritoriului „Asociației”. Teritoriul respectiv cuprindea de fapt toată partea stîngă a fluviului asupra căreia Franța ridicase și ea pretenții. Actul respectiv punea deci guvernul francez în fața unei situații defavorabile. Datorită acestui fapt ambasadorul francez a intervenit pe lângă Bismarck cu propunerea de a i se crea Franței condiții necesare pentru tratative. Se va vedea cu acest prilej că Bismarck nu intenționa să se erijeze în protectorul Asociației, dar nu era de acord să sprijine nici Franța.

În ziua de 26 decembrie 1884 delegația belgiană la Conferință s-a deplasat la Bruxelles pentru a primi noi instrucțiuni. La întoarcere i s-a făcut Franței propunerea de a i se plăti compensațiile care le pretindea și „un schimb de teritorii pe malul stîng al fluviului”. De asemenea, i se oferea Franței Valea Niari „pe care regele o consideră ca partea cea mai puțin bogată a acestei regiuni” ³⁵. Guvernul francez nu a dat răspunsul la această cerere. Ambasadorul Franței la Berlin avea însă să surprindă, în raportul său, părerea lui Bismarck despre toată regiunea. Cancelarul n-a ezitat să se declare de acord cu politica lui Leopold pentru că „regiunea trebuia supravegheată”, deoarece el nu avea „o mare încredere în administrația colonială portugheză” ³⁶. Fie că dorea să complice situația, fie că intenționa să-i facă Franței o anumită demonstrație, cancelarul german a reușit să abată atenția spre tratative directe cu Portugalia. De fapt, pentru început, se poate spune că acestea erau forțele care se concureau în Congo. Ideea unor tratative cu Portugalia a fost reținută de guvernul francez. La 11 ianuarie 1885 J. Ferry, ministrul de externe, îi comunica lui Courcel intenția de a arbitra divergențele teritoriale dintre Asociație și Portugalia. Planul francez de mediere prevedea; Asociația urma să primească, pe malul drept al fluviului, Boma împreună cu Banane ³⁷. Portugalia era invitată să facă concesiile în Cabinda și Malimba. Din punctul de vedere al Portugaliei totul părea mai ușor pentru că, după cum avea să spună ministrul francez, fără să dea detalii, „ea este gata să facă unele concesiile, să acorde terenul pentru construirea unui port și toate drepturile de proprietate asupra țărmului, necesare pentru construirea căii ferate pînă la port”. Dar, notează în continuare ministrul francez, Asociația „se cramponează de această formulă indeterminată de a-i lua Portugaliei tot

³³ Vezi în acest sens J. B. Duroselle, *op. cit.*, E. Vandervelde, *La Belgique et le Congo. Le passé, le présent, l'avenir*. Paris, 1911, E. Sik, *op. cit.*

³⁴ Asociația a fost recunoscută de Anglia (14 dec. 1884), Italia (19 dec. 1884), Austro-Ungaria (24 dec. 1884), Olanda (27 dec. 1884), Spania (7 Ian. 1885), Rusia. (5 feb. 1885) și Norvegia (10 feb. 1885).

³⁵ *D.D.F.*, doc. 497.

³⁶ *Ibidem*, doc. 520.

³⁷ *Ibidem*, doc. 517.

malul stîng” și mai pretinde „nu atît proprietatea cît recunoașterea suveranității”³⁸. Se poate înțelege, în corespondența ministerului de externe al Franței, că au fost avansate și alte propuneri dar „la Bruxelles nu se vrea să se asculte nimic”. Tocmai de aceea J. Ferry avea să facă cunoscută situația creată și să remarce că nu el este cel care întîrzie încheierea lucrărilor Conferinței, aceasta se datorește avidității „crescute a Asociației pentru regiunea unde ea nu posedă nici o instituție, și am convingerea că ea este aprobată de protectorii ei”³⁹.

În ziua de 21 ianuarie Franța a încercat o nouă mediere. Acum se punea în discuție proiectul de împărțire a teritoriului într-un alt mod. Asociația urma să primească, în noua variantă, teritoriul pînă la Banane, de o parte a fluviului, și de cealaltă parte teritoriul pînă la Landana. Massabi și Landana vor rămîne în stăpînirea Portugaliei. Aceasta va păstra, de asemenea și teritoriul Kuango și va avea acces la mare⁴⁰. De data aceasta Portugalia a respins propunerile franceze. În ziua de 22 ianuarie 1885 ambasada Franței de la Lisabona informa ministerul de externe despre acest refuz. Erau menționate cu acest prilej pretențiile Portugaliei. Ea cerea porturile Malimba și Cabinda, cărora nu le dă prea mare importanță, „dar le consideră, ca și portul Nok, ca indispensabile pentru cel care stăpînește malul de sud, pentru că sînt unica cale deschisă spre interior”⁴¹. Din aceeași sursă aflăm că guvernul portughez nu va face totuși opoziție unei rezoluții europene.

Medierea conflictului dintre Portugalia și Asociația Internațională a Congoului a prilejuit Franței o activitate diplomatică mai deosebită. Se pare că din aceasta guvernul francez a desprins multe concluzii, unele care-l priveau direct, altele care priveau raporturile generale existente. Așa se poate explica schimbarea de optică și reglementarea la 5 februarie 1885 a diferendelor ei cu Asociația Internațională. Explicația acestei schimbări este dată și de situația generală existentă atunci, de „indiferența” marilor puteri față de „complicațiile care amenințau să se producă în estuarul fluviului, în urma pretențiilor contrare ale Portugaliei și ale Asociației Internaționale”⁴². Se pare însă că adevărata cauză a acestui act înfăptuit de Franța a fost presiunea Germaniei și Angliei, pericolul ca acestea să se înțeleagă, pe teme coloniale, fără ea. Se poate vedea aceasta din instrucțiunile trimise lui Courcel, în care se spune că „este autorizat să se înțeleagă cu colegii săi, ambasadorii Angliei și Germaniei, pentru a adresa reprezentantului Portugaliei la Berlin o notă în care cabinetul de la Lisabona să fie „îndemnat” să subscrie la ultimele propuneri ale Asociației”⁴³.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, doc. 531. Ministrul francez era convins că proiectul poate fi luat în seamă. În acest sens el spunea următoarele : „Sfătuiesc guvernul portughez să ia ca punct de plecare aceste propuneri pe care le cred însă susceptibile de a fi îmbunătățite, mai ales în ce privește malul drept. În ce privește malul stîng, găsesc delimitarea foarte convenabilă, căci ea va prelungi colonia Angola pînă la Congo cu un larg acces la acest fluviu, și posesiunea celei mai frumoase părți a deltei...”.

⁴¹ *D.D.F.*, doc. 534.

⁴² *Ibidem*, doc. 567. Acordul a fost semnat la Paris de către J. Ferry, ministrul de externe al Franței, și contele Barchgrave d'Allena, secretarul regelui Belgiei.

⁴³ *Ibidem*.

Presată deci de marile puteri, Portugalia a semnat, la 14 februarie-1885, convenția cu Asociația Internațională a Congoului. Ea renunța la pretențiile sale asupra nordului estuarului, cu excepția celor două orașe Landana și Cabinda, care rămăneau în stăpînirea ei. Totodată se accepta stabilirea frontierei cu Angola, pe malul stîng al fluviului, la sud de Matadi ⁴⁴.

Ultima problemă dezbătută de Conferință, care ar fi trebuit să fie prima conform celor prevăzute în protocol, a fost cea a comerțului cu sclavi și abolirea sclavajului. Prea multe discuții n-au fost purtate pe această temă. La 29 decembrie 1884 Anglia și Franța mai vechi susținătoare a opririi comerțului cu sclavi, au semnat o convenție prin care se angajau să-i pună capăt. Franța se declara, încă de atunci, gata să încheie un acord general care să împiedice comerțul și sclavajul ⁴⁵. Discuțiile din plenul conferinței au evidențiat totuși unele nepotriviri. Se ajungea astfel la concluzia că vinovații nu puteau fi pedepsiți decît în conformitate cu legile fiecărui stat. Se lăsa deci dreptul fiecărei țări de a aplica jurisdicția, procedura și codul său penal. În felul acesta fiecare putea să-și aleagă, să pedepsească sau nu pe cei care practicau comerțul cu sclavi.

Ultimele zile ale întrunirii de la Berlin au fost consacrate în întregime redactării Actului general care să cuprindă tot ceea ce s-a discutat. În ziua de 26 februarie 1885 Actul acesta, cunoscut și sub numele de „Statutul bazinului convențional al Congoului” a fost semnat de reprezentanții țărilor participante la conferință. Principalele probleme cuprinse în acest cadru erau : condițiile navigației pe Congo și Niger (Cap. I și V), noua delimitare a bazinului Congo (cap. I, III și IV), noile condiții a ocupării teritoriilor pe coastele continentului (cap. VI), combaterea sclavajului și a comerțului cu sclavi (cap. II), condițiile pentru aderarea altor state, care n-au participat la conferință la cele stabilite (cap. VII).

Sînt cunoscute multe dintre acțiunile coloniale întreprinse de state europene pe continentul african și rezultatele lor înainte de 1884 ⁴⁶. Pentru prima dată însă în istoria colonialismului a fost semnat un asemenea acord. Importanța Actului final al conferinței coloniale de la Berlin impune analizarea lui mai îndeaproape. Principala preocupare a statelor participante, după cum s-a putut vedea, a fost aceea a bazinului Congoului. Capitolele I, II, III și IV sînt rezervate acestei mari probleme și nu atît navigației pe acest mare fluviu, cît mai ales definirii termenului de bazin al Congoului. În cele 8 articole ale capitolului I sînt cuprinse deci detaliile privind regimul navigației și comerțului, plecîndu-se de la ideea libertății depline a comerțului pentru toate națiunile (art. 1). Actul vine însă cu precizări privind această libertate într-un spațiu mult mai larg. Conform celor

⁴⁴ *Ibidem*, doc. 591. Vezi și G. Hardy, *La politique coloniale et le partage...*, p. 196.

⁴⁵ *D.D.F.*, doc. 503.

⁴⁶ Africa era împărțită, mai ales zonele de litoral, între Anglia (deținea : Sierra Leone, Gambia, Colonia Cap, Egiptul, Camerunul, Togo, Nigeria și protectoratele Bechuanaland, Swasiland, Natal, Basutoland avca influența asigurată în Zanzibar), Franța (Algeria, Tunisia, Senegal, Coasta de Fildeș, Dahomey, Congoul francez, și Madagascarul pe care-l va cucerii însă după conferința de la Berlin), Portugalia (Angola, Mozambic și Guineea portugheză). Se înregistrează acum și penetrația italiană, spre Marca Roșie, cea belgiană în Congo și cea germană în Togo și Camerun, Africa occidentală și orientală. Harta politică a Africii cuprinde și două state libere : Etiopia și Liberia. Teritoriile interioare erau controlate de către autohtonii care trăiau acolo.

stabilite prin bazinul Congoului se înțelege un teritoriu” delimitat de malurile bazinelor învecinate, în mod special, Niari, Ogoué, Schari și Nil, la nord, afluenții lacului Tanganyika, la est și bazinele Zambezi și Logé la sud”. Cum avea să se menționeze, în continuare, bazinul Congo” cuprinde în consecință toate teritoriile drenate de Congo și afluenții săi, cuprinzând și bazinul Tanganyika și afluenții săi orientali” (art. 1, part. I-a). Mai mult decît atît nu se au în vedere numai teritoriile continentale. Bazinul Congo i-a fost stabilită și zona maritimă „o parte din oceanul Atlantic situată între 2°50' latitudine și gurile fluviului Logé”. În aceeași ordine de idei este stabilită și zona dintre Congo și Oceanul Indian. Începînd de la 5° latitudine nordică și pînă la gurile fluviului Zambezi, la sud, se stabilește un teritoriu încadrat în bazinul Congo și supus deci prevederilor impuse acestuia. Teritoriul acesta va avea însă un regim special întrucît libertatea comerțului era garantată numai în teritoriile neocupate de o putere străină. Textual se prevedea că „Puterile, prezente la conferință, nu se angajează decît pentru ele” iar „acest program nu se aplică în teritoriile aparținînd actualmente unui stat independent și suveran decît numai dacă acesta își va da asentimentul” (art. 1, par. a III-a).

Comerțul, în zonele de incidență ale actului de la Berlin din 1885, urmează să se desfășoare într-o deplină libertate „atît în bazinul Congoului cît și pe afluenții săi; cuprinzînd locurile și toate porturile situate pe malurile acestor ape, ca și canalele care ar putea fi săpate în viitor în scopul de a lega între ele cursurile apelor sau a lacurilor menționate în art. 1” (art. 2). Libertatea comerțului este prevăzută și în articolul următor (art. 3). Se remarcă aici, ca detalii tehnice, scoaterea mărfurilor, indiferent de proveniența și destinația lor, de sub regimurile vamale. „Mărfurile de orice proveniență — se arată în articolul respectiv — importate în aceste teritorii, sub orice pavilion, nu vor supuse altor taxe decît cele care ar putea fi percepute ca o echitabilă compensație a cheltuielilor utile comerțului . . .” (art. 3). Nu se face însă precizarea, se deduce doar că ar fi Comisia internațională de supraveghere a navigației. Aceasta se va putea vedea mai clar din cele ce urmează cine este incasatorul și beneficiarul acestor sume. În orice caz autohtonii sînt îndepărtați de la avantajele financiare și este mai clar aceasta din prevederile articolelor 4 și 5. Între altele aici se menționează că „mărfurile și produsele sînt scutite de taxe de intrare și de tranzit în zona respectivă” (art. 4) iar „proprietarii acestora se vor bucura de protecție a persoanei și a bunurilor ca și autohtonii” (art. 5).

Statele prezente la conferința de la Berlin, mai vechi sau mai noi promotoare ale politicii coloniale, nu au dat bazinului Congo numai o importanță economică. Se știe că în secolul al XIX-lea, în a doua sa jumătate, în cadrul concurenței coloniale un loc important îl dețineau și misiunile de explorare a locurilor necunoscute. Prevăzînd în articolul al VI-lea⁴⁷ condițiile de protejare a misionarilor și exploratorilor s-a evidențiat valoarea acestora pentru infiltrarea în Africa. Delatfel, concurența care s-a des-

⁴⁷ În articolul respectiv, aliniatele 2 și 3 se spunea textual „Les missionnaires chrétiens, les savants, les explorateurs, leurs escortes, avoir et collections, seront également l'objet d'une protection spéciale.

La liberté de conscience et la tolérance religieuse sont expressément garanties aux indigènes comme aux nationaux et aux étrangers. . .” P. Albin, *Les grands traités politiques*, Paris, 1911, p. 392-393.

fășurat și înainte de conferință ⁴⁸ este cea mai bună dovadă că se impuneau asemenea precizări. Aceasta cu atât mai mult cu cât colonialismul din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea este mult mai complex.

Centrul de greutate al Actului semnat în anul 1885 îl constituie, credem noi, cele douăzeci și una de articole (cap. IV și V) care se referă la noile condiții ale navigației pe Congo și Niger. Marile puteri au stabilit ca navigația pe cele două mari fluvii să fie liberă „atât către porturile interioare, cât și de la acestea către mare” (art. 13 și 26)⁴⁹. Totodată erau precizate taxele care se achitau (mai ales pentru Congo). Regimul libertății navigației avea în vedere și afluenții acestor fluvii (art. 15 și 28) ca și drumurile și căile ferate și canalele „care ar putea fi stabilite” în scop special „de a suplini inavigabilitatea sau imperfecțiunile căii fluviale pe unele sectoare, a Congo-ului și a Nigerului, a afluenților sau a altor cursuri de apă...” (art. 16 și 29). Folosirea acestora presupune însă și achitarea unor taxe care sînt determinate de cheltuielile de construcții, de administrare și întreținere cu respectarea principiului „tratamentului de perfectă egalitate”. Deosebirea dintre modul de reglementare a navigației pe un fluviu și pe celălalt este evidențiată, pe de o parte, prin crearea Comisiei Internaționale însărcinată cu supravegherea navigației pe Congo⁵⁰, și, pe de altă parte, prin faptul că Nigerul nu este scos de sub controlul Angliei, aici ne funcționînd o asemenea comisie (art. 30). Dealtfel, din debaterile Conferinței se poate vedea că marile puteri au acordat cea mai mare importanță acestei Comisii de supraveghere. Legată direct de regimul navigației pe Congo, Comisia avea menirea să aplice prevederile Actului general. Din cele stabilite se remarcă și faptul că în această comisie intrau toți reprezentanții statelor semnatare a Convenției și că ea putea fi completată cu „cei ai țărilor care vor adera ulterior”. Se remarcă, de asemenea, insistența cu care s-a susținut ca acești trimiși în Congo să fie investiți cu „privilegiul inviolabilității în exercitarea funcțiilor lor” (art.

⁴⁸ Pentru detalii vezi E. Sik, *Histoire de l'Afrique noire*, Akadémiai Kiado, Budapest, 1965, T. I, Partie III et IV.

⁴⁹ Cele două articole sînt identice. Pentru o imagine mai exactă vom da aici conținutul articolului al 13-lea. „La navigation du Congo, sans exception d'aucun des embranchements ni issues de ce fleuve est et demeurera entièrement libre pour les navires marchands, en charge ou sur lest, de toutes les nations, tant pour le transport des marchandises que pour celui des voyageurs. Elle devra se conformer aux dispositions du présent Acte de navigation et aux règlements à établir en exécution du même Acte.

Dans l'exercice de cette navigation, les sujets et les pavillons de toutes les nations seront traités, sous tous les rapports, sur le pied d'une parfaite égalité, tout pour la navigation directe de la pleine mer vers les ports intérieurs du Congo, et vice versa, que pour le grand et le petit cabotage, ainsi que pour la batellerie sur le parcours de ce fleuve.

En conséquence, sur le parcours et aux embouchures du Congo, il ne sera fait aucune distinction entre les sujets des Etats riverains et ceux des non-riverains, et il sera concédé aucun privilège exclusif de navigation, soit à des sociétés ou corporations quelconques, soit à des particuliers.

Ces dispositions sont reconnues par les Puissances signataires comme faisant désormais partie du droit public international. P. Albin, *op. cit.*, p. 395.

⁵⁰ În articolul 17 sînt prevăzute sarcinile și Componența comisiei. Între altele se spune: „Il est institué une Commission internationale chargée d'assurer l'exécution des dispositions du présent Acte de navigation.

Les Puissances signataires de cet Acte, ainsi que celles qui y adhéreront postérieurement pourront, en tout temps, se faire représenter dans ladite Commission, chacun par un délégué. Aucun délégué ne pourra disposer de plus d'une voix, même dans le cas où il représenterait plusieurs gouvernements...” P. Albin, *op. cit.*, p. 397-398.

18) și să beneficieze de toate drepturile în cadrul teritoriului unde activează. În raporturile cu statele riverane, cu autohtonii, Comisia internațională avea prioritate, întrucît ei îi revenea nu numai misiunea supravegherii navigației ci și aceea a stabilirii regulamentelor de navigație, de poliție fluvială, de pilotaj și carantină (art. 19). Mai mult decît atît, în sarcina Comisiei intrau și arbitrajul și judecata în cazul unor diferende". Infraacțiunile — se supune între altele în aliniatul al IV-lea, art. 19 — vor fi suprimate de agenții Comisiei internaționale, unde ea își exercită direct autoritatea, iar în celelalte părți de către puterile riverane". Prin prevederile articolului 20⁵¹ se poate vedea că această Comisie avea atribuțiile unui adevărat stăpîn, era, cu alte cuvinte, un stat în stat. Pentru autoritatea deplină a Comisiei pledează și nuanțarea privind drepturile ei. Conform prevederilor din art. 20, Comisia avea drepturi acolo unde nici o putere (se înțelege europeană) nu exercita o suveranitate efectivă, în caz contrar" ea se va înțelege cu Puterea suverună". Nu se prevedea însă nimic pentru cazul exercitării unei autorități a șefilor locali, de care actul a făcut o totală abstracție. Autoritatea deplină a Comisiei este atestată și de prevederile articolelor 21 și 22. În primul rînd se reglementează aici dreptul Comisiei de a recurge la vasele de război ale puterilor semnatare în scopul îndeplinirii misiunii sale" (art. 21). Mobilul recurgerii la intrarea vaselor de război pe Congo nu este însă precis ci foarte general și ambiguu. Avînd în vedere lupta africanilor pentru independență, credem că această prevedere a fost în strînsă legătură cu ceea ce puteau ei să întreprindă cu eventuala lor justificată opoziție. Este de remarcat însă și faptul că această comisie nu putea dispune de vasele militare solicitate, acestea acționînd în conformitate cu instrucțiunile care sînt date comandanților de către guvernele respective" (art. 21). Navigația acestor vase pe Congo nu este supusă unor plăți speciale, cum sînt cele menționate în art. 14 pentru vasele comerciale, se vor achita doar taxe de pilotaj. Capitolul privind navigația pe Congo se încheie cu art. 24⁵² care stabilea, în linii foarte generale, condițiile carantinei și cum se va face controlul asupra vaselor.

Capitolul al VI-lea al Convenției cuprinde prevederile privind navigația pe Niger. Articolele 26, 27, 28 și 29 sînt aproape identice cu cele referitoare la Navigația pe Congo⁵³. Identitatea este dată de stabilirea aceluiași principiu al libertății navigației, atît pe fluviu, cît și pe afluenții săi. În acest sens se stabilea că „pavilioanele tuturor națiunilor vor fi tratate, sub toate raporturile, pe picior de egalitate, atît pentru navigația directă către porturile de pe Niger, cît și invers . . .". Se menționează, de asemenea, că „nu se vor face deosebiri între supușii statelor riverane și a celor neriverane și nu va fi acordat nici un privilegiu exclusiv de navigație" (art. 26) Situația este asemănătoare cu cea a fluviului Congo și prin faptul că sînt

⁵¹ Au fost stabilite următoarele atribuții: stabilirea lucrărilor pentru a asigura navigația pe Congo, fixarea taxei de pilotaj și a tarifului general prevăzut în art. 14, administrarea veniturilor provenite din aceste taxe, supravegherea carantinei conform cu art. 24. Vezi P. Albin, *op. cit.*, p. 399. Pentru art. 24 vezi nota următoare.

⁵² „Aux embouchures du Congo, il sera fondé, soit par l'initiative des Puissances riveraines, soit par l'intervention de la Commission internationale, un établissement quarantenaire qui exercera le contrôle sur les bâtiments, tant à l'entrée qu'à la sortie.

Il sera décidé plus tard, par les Puissances, si, et dans quelles conditions, un contrôle sanitaire devra être exercé sur les bâtiments dans le cours de la navigation fluviale". P. Albin, *op. cit.*, p. 401.

⁵³ Vezi P. Albin, *op. cit.*, p. 401—402.

prinse în acest cadru și „căile, drumurile de fier și canalele laterale care vor fi stabilite pentru a suplini inavigabilitatea sau imperfecțiunile de pe unele sectoare ale fluviului” (art. 27).

Deosebirea esențială față de condițiile stabilite pentru navigația pe Congo este cuprinsă în articolul 30⁵⁴. Libertatea de navigație pe Niger și afluenții săi este combinată cu menținerea suveranității și controlul Mării Britanii. S-a putut vedea din dezbaterile Conferinței că Anglia nu ceda presiunilor. Zona Nigerului prezenta o mare însemnătate pentru politica ei prezentă și viitoare, dovedită de acțiunile întreprinse înainte și în timpul Conferinței⁵⁵. Nu s-ar putea spune că rezultatele sînt pe măsura dorinței dar nu poate fi vorba nici de o pierdere prea mare. Conform celor stabilite Anglia își lua angajamentul „de a aplica principiile libertății navigației”, enunțat în articolele menționate mai sus, cu condiția însă a menținerii „suveranității sau a protectoratului ei”.

Paragraful al treilea al articolului 30, prin care libertatea de navigație este condiționată de dreptul Angliei de a „face cîteva reglementări de navigație „și de condiția” ca supușii străini să se conformeze celor stabilite”, dă mai multă satisfacție englezilor. Se poate conchide deci că viitorul navigației și al comerțului pe Niger depinde de ce va stabili Marea Britanie, căreia i se asociază și Franța, pentru care sînt prevăzute aceleași condiții în articolul 31.

Nu putem încheia această prezentare a celor stabilite la Berlin fără menționarea unei alte prevederi care are în vedere viitorul colonialismului. Este vorba de statuarea condițiilor de ocupare de noi teritorii. Capitolul al VI-lea, intitulat „Declarația relativă la condițiile esențiale de îndeplinit pentru ca ocupările noi de pe continentul african să fie considerate efective”, stabilește, pentru prima dată în istoria colonialismului, regulile ocupării teritoriilor⁵⁶. Se știe că în perioada premergătoare Conferinței goana după teritorii în Africa s-a accentuat. În linii mari au fost trasate granițele viitoarelor imperii coloniale. Concurența aceasta n-a fost mai puțin vizibilă în timpul Conferinței de la Berlin. Dimpotrivă, ea s-a dezvoltat pe măsură ce au apărut și alți pretendenți. Noutatea consta în introducerea în dreptul internațional a justificării ocupației teritoriale a colonialismului în general. Pentru a se realiza proiectele de cucerire este inte-

⁵⁴ *Ibidem*, p. 403.

⁵⁵ Zona a fost în atenția Angliei din anul 1805 cînd scoțianul Mungo Park a făcut prima călătorie pe cursul Nigerului. Au urmat apoi expedițiile din anii 1822—1825, conduse de Oudney-Claperton și Denham, și dintre anii 1824—1831 conduse de frații Lander. Ocuparea a fost însă aminată din cauza războaielor cu populația Așanti (1807, 1814, 1816, 1821—1828) și datorită opoziției din partea altor state, pînă în anul 1862 cînd Nigeria a devenit colonie engleză.

⁵⁶ Între altele se stabilea că „La Puissance qui, dorénavant, prendra possession d'un territoire sur les côtes du continent africain situé en dehors de ses possessions actuelles, ou qui, n'en ayant pas eu jusque-là, viendrait à en acquérir, et même la Puissance qui y assumerait un protectorat, accompagnera l'acte respectif d'une notification adressée aux autres Puissances signataires du présent Acte, afin de les mettre à même de faire valoir, s'il a lieu, leurs réclamations. (art. 34)” și „Les Puissances signataires du présent Acte reconnaissent l'obligation d'assurer, dans les territoires occupés par elles, sur les côtes du continent africain, l'existence d'une autorité suffisante pour faire respecter les droits acquis et, le cas échéant, la liberté du commerce et du transit dans les conditions où elle serait stipulé” (art. 35). P. Albin, *op. cit.*, p. 404.

resant că se impuneau doar două condiții: notificarea ocupării față de puterile semnatare (art. 34) și respectarea libertății de comerț și de tranzit acolo unde acestea sînt stipulate de prezentul act (art. 35). Nu se spune nimic despre viitorul relațiilor dintre ocupanți și autohtoni, despre dreptul acestora din urmă asupra teritoriilor vizate de către colonialiști.

Capitolul al VII-lea (Dispoziții generale) condițiile în care actul ar putea fi înlocuit sau modificat (art. 36) și cele privind aderarea statelor care nu au participat la conferință (art. 37). Ultimul articol (38) se referă la cîteva chestiuni privind ratificarea actului, păstrarea ratificărilor și a adeziunilor de către Germania.

★

Dezbaterile conferinței, din care noi am sursprins cîteva probleme, credem, de esență, și actul care a rezultat din acestea, permit cîteva concluzii. Este de remarcat, în primul rînd tendința marilor puteri de a legaliza colonialismul și reușita în acest sens. Ceea ce s-a făcut pînă acum, din care a rezultat o împărțire a Africii în sfere de influență, n-a purtat amprenta unor înțelegeri de acest fel. Fiecare mare putere colonială a întreprins ceea ce a dorit și unde a dorit. Reglementările bilaterale au fost mai evidente în secolul al XIX-lea, dar n-au avut ca obiect legalizarea celor întreprinse ci doar împărțirea zonelor de influență. Legalizînd colonialismul în anul 1885 marile puteri au fixat condițiile pentru dezvoltarea lui atît sub raport teritorial, cit și sub raport economic. Preocuparea pentru dezvoltarea comerțului, materializată în stabilirea noilor condiții de comerț și navigație pe cele două fluvii Congo și Niger, este cea mai bună dovadă că în politica colonială au intervenit elemente noi. Se remarcă, de asemenea, că prin regimul liberei navigații pe Congo și Niger sînt vizate, pentru cuprinderea în sfera colonialismului, teritoriile interioare. Acestea n-au fost însă prinse în condițiile stabilite prin acest act, de unde și concluzia că aici se vor desfășura principalele contradicții coloniale în viitor. Stabilind principiul „porților deschise” și pentru Africa, așa cum a dorit-o Germania, se instituia un cadru legal al concurenței. Așa cum observa însă Louis C. D. Joos, stabilirea condițiilor minimale, în care se puteau ocupa teritorii, nu opreau mișcarea generală colonială care „odată începută avea, firește, să continue iar regula jocului nu-i împiedica pe parteneri să trișeze atunci cînd se prezenta o situație favorabilă”⁵⁷.

Conferința a dezbătut destul de mult și problema creerii Statului Independent Congo, ca domeniu al Asociației Internaționale a Congo-ului. Recunoașterea oficială a acestui stat, pus sub conducerea regelui Belgiei Leopold al II-lea poate fi considerată o altă realizare „spectaculoasă” a acestei întruniri. În condițiile în care zona era revendicată de către Anglia și Franța și aparținuse în trecut Portugaliei, se pune firească întrebare cum s-a putut ajunge la această soluție? și cine l-a sprijinit pe Leopold pentru că singur nu ar fi fost capabil să cucerească un teritoriu atît de întins⁵⁸. Dezbaterile au dovedit că Bismarck a fost principalul susținător al acestuia în timpul conferinței și aceasta nu se poate explica decît prin aceea că s-a acceptat ideea ca acest teritoriu să fie sub autoritatea unui

⁵⁷ Louis C. D. Joos, *op. cit.*, p. 306.

⁵⁸ Statul Congo avea o suprafață de 2.500.000 km². P. Bertaux, *L'Afrique de la préhistoire à l'époque contemporaine*, Paris, 1973, p. 173.

suveran fără prea mare forță. Pe lângă această susținere mai apare și recunoașterea de către S.U.A. încă din aprilie 1884 a steagului AIC” ca pe acela al unui guvern prieten”⁵⁹. Crearea acestui *stat tampon* a fost considerată de către mulți specialiști⁶⁰ ca necesară pentru stabilirea unui echilibru general care să îndepărteze marile puteri din zonă. Acesta ar fi fost rezultatul dacă în conformitate cu prevederile actului semnat acestea nu ar fi putut participa la punerea în valoare a economiei zonei respective. Libertatea comerțului și a navigației pe fluviul Congo și în ceea ce s-a numit bazinul Congo, a fost, după părerea noastră, simburile contradicțiilor viitoare.

Conferința colonială de la Berlin, prin modul de desfășurare a dezbaterilor, prin hotărârile stabilite, permite concluzii și pentru relațiile internaționale ale timpului. Am putea remarca importanța politicii coloniale în cadrul politicii generale a marilor puteri. Pe de altă parte se vede rolul crescut al Reich-ului german în politica colonială. Bismarck a urmărit însă să realizeze, profitând de ambițiile coloniale ale Franței și de disputa franco-engleză⁶¹, o platformă pentru Germania, ca aceasta să devină un arbitru al acestor confruntări. Pe timpul desfășurării conferinței s-a putut vorbi de o destindere în relațiile franco-germane. A fost însă o chestiune de moment pentru că Bismarck n-a renunțat la a avea inițiative, atât în politica colonială, cât și în relațiile internaționale⁶².

Conferința de la Berlin este unul din reperele istoriei continentului african datorită, în primul rând, deschiderii pe care o dă colonialismului. În ziua de 26 februarie 1885⁶³, în discursul de încheierea a Conferinței, făcând bilanțul, Bismarck considera hotărârile ca fiind deosebit de pozitive. Nici cancelarul german și nici ceilalți diplomați n-au luat în seamă situația Africii. Noua hartă politică care era trasată acum, despre care bine se spune că „elementele convenționale ale geografiei abstracte, meridianele sau paralelele au fost folosite pentru a fixa frontierele noilor colonii”⁶⁴ a trecut peste realitățile naturale și etnice ceea ce pentru Africa a însemnat de fapt intrarea într-o nouă etapă a suferințelor și în același timp a luptei pentru independență. Pusă alături de alte evenimente, dinlăuntru sau din afara continentului african, conferința colonială de la Berlin face parte deci dintre acelea fără de care istoria Africii n-ar putea fi înțeleasă, dar mai ales n-ar putea fi explicate o serie de consecințe care au urmat anului 1885.

LA CONFÉRENCE COLONIALE DE BERLIN (1884—1885)

RÉSUMÉ

L'étude se propose de présenter un épisode diplomatique à signification majeure pour les destinées de l'Afrique coloniale. Après avoir esquissé le cadre international de la période, caractérisé par l'aggravation

⁵⁹ Louis C. D. Joos, *op. cit.*, pg. 303. Vezi și nota 34.

⁶⁰ Vezi în mod special P. Bertuax, *op. cit.* Vezi și D.D.F., doc. 604.

⁶¹ Se știe că în anul 1882 Franța a avut eșecul din Egipt.

⁶² Vezi, R. Poidevin și J. Bariéty, *op. cit.* și J. Darcy, *France et Angleterre. Cent années de rivalité coloniale. L'Afrique*, Paris, 1904, p. 337.

⁶³ A urmat semnarea solemnă a actului de către Bismarck, Busch, V. Kusserow, Szécheny, contele Auguste von der Straten Ponthoz, Baronul Lambermont, E. Vind, conte de Benomar, John A. Kasson, H. S. Sanford, Alph. de Courcel, Edward B. Malay, Launay, E. P. Van der Hoeven. Marchizul de Penafiel, H. de Serpa Pimentel, Contele P. Kapnist, Gillis Bildt și Saïd.

des contradictions entre les grandes puissances dans l'expansion coloniale, les auteurs, se penchent sur la préparation et le déroulement de la conférence de Berlin.

On estime que par les décisions adoptées, ce moment a marqué le premier essai d'un nouveau partage de l'Afrique par une convention diplomatique. On a établi à cette occasion les principes d'une exploitation économique, pour atténuer la concurrence entre les compétiteurs européens à de nouvelles zones d'influence. Par les données fournies dans la présente étude, on confirme la justesse de la vision de Lénine concernant la phase impérialiste du système capitaliste mondial, qui à partir de ce moment entre dans une étape d'aggravation des rapports entre les grandes puissances désireuses d'obtenir de nouveaux débouchés et marchés, d'élargir et intensifier l'exploitation des peuples africains subjugués.

DOUĂ PUBLICAȚII DIN TIMPUL REVOLUȚIEI DE LA 1848

DE

NICOLAE ISAR

O importantă publicație aparținând dascălilor de la „Sf. Sava”, a treia în ordinea apariției, a fost „Învățătorul satului”, o gazetă care a făcut obiectul unor preocupări în vremea din urmă¹, dar al cărui conținut permite noi analize. Cu un asemenea titlu, acest periodic reflecta orientarea democratică a dascălilor de la „Sf. Sava”, interesul lor pentru principala clasă a societății românești, manifestat cu vigoare încă în „Muzeul național” din anii 1836—1838, interes în deplin consens cu activitatea lor de oameni de școală, cu idealul lor de luminare a maselor largi ale poporului român. Pusă în slujba operei patriotice de ridicare culturală a săteanului, a acțiunii patriotice de înființare a învățămîntului sătesc, această gazetă, care va apare bilunar, începînd din 1843, durînd cu acest titlu pînă în anul revoluției de la 1848, constituie prima publicație românească vizînd, prin chiar titlul ei, preocuparea directă pentru principala clasă a societății românești.

Așa cum indică articolul-program, din nr. 1, apărut la 1 octombrie 1843 și semnat de P. Poenaru², se voia ca prin această gazetă „să se poată da țaranului știință despre orice ar putea să-i îmbunătățeze starea, precum lucrarea pămîntului după un chip mai înlesnitor, creșterea vitelor și apărarea lor de boale, paza sănătății locuitorilor, și îndeletnicirea la deosebite feluri de meserii folositoare pentru economia casei”³. Totodată, redactorii își propuneau să ofere sătenilor „deosebite povățuiri spre îndreptarea năravurilor”⁴. În cazul neștiutorilor de carte, alcătuiind în epocă marea majoritate a sătenilor, ei sperau în transmiterea orală a conținutului gazetei de către puținii știutori de carte, în primul rînd de către învățători, realizîndu-se astfel o stare de emulație în preluarea îndemnurilor folositoare din gazetă. „Prin pilda vecinului dar, — se scria în încheierea articolului-program —, care știe să citească și să puie în lucrare bunele povățuiri, nădăj-

¹ Vezi G. D. Iscru, „Învățătorul satului” (1843—1852), în „Presă ncastră”, nr. 3 (202), 1973, p. 34—35; Idem, *Contribuții privind învățămîntul la sate în Țara Românească pînă la jumătatea sec. al XIX-lea*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1975, p. 169—173.

² Vezi *Despre întocmirea acestei foi*, în „Învățătorul satului”, I, 1843, nr. 1, p. 1—2.

³ *Ibidem*, p. 1.

⁴ *Ibidem*.

duim și noi că se va înștiința țăranul cel ce nu știe carte, ca să întrebuințeze și el mijloacele în care va vedea pe aproapele său că izbuteste”⁵.

În domeniul sfaturilor practice date sătenilor pentru lucrarea pământului și îndeletnicirile anexe, redactorii gazetei reiau și dezvoltă subiectele dintr-un periodic anterior, „Muzeul național”. P. Poenaru scrie despre îngreșarea pământului, despre păstrarea semințelor și semănat, despre secarea bălților, despre sădirea pomilor și mai ales despre îngrijirea duzilor și a gândacilor de mătase⁶, aceasta din urmă, o veche preocupare a sa. Alexe Marin, viitorul profesor universitar de chimie, profilat deja din anii tinereții în domeniul științelor naturii, cu interferențe directe în sfera îndeletnicirilor sătești, scrie, la rîndul său, despre fabricarea și păstrarea băuturilor, despre fabricarea piinii și pregătirea bucatelor, despre construirea gospodăriilor și caselor țărănești, etc. O rubrică a gazetei, cu implicații directe în viața cotidiană a țăranului, este aceea a „Cunoștințelor medicale”, cu sfaturi practice date sătenilor pentru îngrijirea sănătății, pentru prevenirea sau tratarea unor boli⁷.

Fără îndoială că, într-o epocă în care autoritățile erau atît de ostile spiritului radical, mai ales în privința discutării caracterului raporturilor de clasă dintre țărani și proprietarii moșiilor, într-o asemenea gazetă, apărută cu aprobarea autorităților și care avea să dureze, cum se observă, ani de-a rîndul, — fiind sub acest raport, în presa din epoca pașoptistă, una dintre gazetele cu viață lungă —, nu se puteau aborda în mod deschis problemele de esență care ar fi putut explica starea grea a țărănimii, și cu atît mai puțin nu se punea problema abordării adevăratei soluții pentru schimbarea acestei stări de lucruri, dezacordul dascălilor de la „Sf. Sava” cu instituțiile anacronice ale vremii fiind formulat cu cele mai mari precauții.

Este semnificativ sub acest raport un comentariu al lui P. Poenaru, publicat în numărul din 15 ianuarie 1846 al gazetei, privind aplicarea prevederilor Regulamentului Organic în privința raporturilor dintre țărani și proprietari, după 13 ani de la intrarea în vigoare a acestuia, cum se scrie aici, nici proprietarul, nici clăcașul, nefiind încă pătrunși din duhul legiurii. „Unii din proprietari — scrie Poenaru — socotesc că folosul lor este să stoarcă de la clăcași cit de mulți bani, clăcașii iarăși socotesc că sînt folosiți cînd se vor îndărătnici cit de mult a nu îndeplini nici cele legiuite ale lor îndatoriri către Proprietari”⁸. Socotind că „alunecările” în asemenea păreri și atitudini mărturiseau necunoașterea sensului prevederilor Regulamentului, fără a-și permite o critică deschisă la adresa acestuia, Poenaru își propunea ca odată cu republicarea textului părții respective din Regulament⁹ să comenteze pe îndelete articolele în cauză, în speranța că multe abuzuri și neînțelegeri se vor anula de la sine. Este interesant de observat că în „Deslușirile” de la sfîrșitul comentariilor sale, sub forma unui comentariu nepărtinitor, privind ambele părți, se insistă în mod deosebit asupra

⁵ *Ibidem*, p. 2.

⁶ Vezi, de pildă, „Învățătorul satului”, IV, 1846, nr. 1; p. 1—2; nr. 4, p. 14—16; nr. 6, p. 21—22; IV, 1847, nr. 7, p. 25; nr. 10, 11, 12 etc.

⁷ Articolele de acest gen sînt semnate de Dr. G-scu, adică Gănescu, acela și care semnează și o serie de articole privind tratarea bolilor la vite.

⁸ Cf. „Învățătorul satului”, III, 1846, nr. 8, p. 29.

⁹ Articolele în cauză, nr. 139—144, ale Regulamentului, se publică în nr. 8 și 9 ale gazetei.

necesității măsurării cât mai corecte a obligațiilor țăranilor, raportate la numărul pogoanelor de pământ avut în folosință, iar nu în zilele de lucru, calculate în mod abuziv de stăpînii de moșii¹⁰.

O importantă parte a gazetei, așa cum am văzut că anticipa și articolul-program, era rezervată articolelor cu caracter moralizator, menite să facă educația civică și familială a țăranilor. Autorul cel mai prolific în această direcție este Costache Aristia, care publică aici, în paginile gazetei, de-a lungul anilor de apariție a acesteia, povestirile sale moralizatoare, din ciclul, semnificativ intitulat, *Datoriile omului*. Sînt sfaturi moralizatoare de coloratură religioasă redade într-o formă ce se vrea literaturizată, în care răzbat adesea îndemnuri autentice nu numai la păstrarea sănătății morale a țăranului român, ci și la educația sa patriotică, în care adesea, pe lângă îndemnurile prevăzătoare la supunere în fața legilor și autorităților, se strecoară, în spiritul ideologiei luminilor, note critice la adresa nedreptăților și abuzurilor celor mari. Iată, de pildă, în chiar nr. 23 al gazetei din 1844, la această rubrică, cu subtitlul *Să iubesti și să cinstești satul tău*, ce se poate scrie : „Omul care știe a iubi pe aproapele său, anevoie mai gustă mulțumirea vieții în țara streină, fiindcă (sufletul) rămîne pironit la satul său, la pămîntul acela unde a văzut întîiași dată lumina, unde a coplîlărit, unde a auzit întîia cîntare, întîia vorbire, întîia învățatură prin povăța părintească să laude pe Domnul, unde a văzut îngropați pe părinții săi, și dorește la ei a se îngropa și el”¹¹.

Într-un alt subtitlu al rubricii, *Disprețul de durere și de moarte*, cultivîndu-se sentimentul spiritului de sacrificiu pentru patrie, se poate citi îndemnul : „Pune zilele vieții tale și în cea mai mare primejdie pentru a scăpa de necazuri pe altul, cînd este trebuință, și mai cu seamă cînd este de a ajuta țara și satul tău”¹². Uneori, titlurile înseși ale acestor povestiri morale sînt sugestive pentru unele idei enunțate printre rînduri : Iubirea de omenire ; Despre prietenie ; Despre cumpnire ; Despre bogăție ; Disprețul de durere și de moarte ; Bogatul și săracul în spritul lumii și al Provedinței ; Adevărata și falsa filantropie ; Bogăția muncitorului și altele. Uneori, aceste povestiri morale au ca fond trecutul istoric, ca de pildă, aceea intitulată *Răsplătirea domnească*, relatînd, în context, generozitatea și cinstea lui Matei Basarab¹³, sau *Prințul dezamăgit*, avînd ca pretext personalitatea morală a lui Mircea cel Bătrîn¹⁴.

În afara lui C. Aristia, autori de povestiri morale, întreșute cu sfaturi practice, mai ales sub forma dialogului unor personaje imaginate, sînt și P. Poenaru sau Alexe Marin. Primul, de pildă, publică serialul *Bogăția muncitorului sau tainele lui Moș Stan*¹⁵. La rîndul său, Alexe Marin redactează, încă de la începutul publicației, serialul intitulat *Militarul întors la satul său*¹⁶, plin cu sfaturi practice de bună gospodărire adresate sătenilor.

¹⁰ Vezi „Învățătorul satului”, III, 1846, nr. 9, p. 34—35.

¹¹ Cf. „Învățătorul satului”, I, 1844, nr. 23, din 1 septembrie, p. 90.

¹² „Învățătorul satului”, II, 1845, nr. 17 din 1 iunie, p. 66.

¹³ Cf. „Învățătorul satului”, IV, 1847, nr. 16, din 15 mai.

¹⁴ Ibidem, nr. 9, din 1 februarie.

¹⁵ Cf. „Învățătorul satului”, II, 1845, nr. 2—5; nr. 7 din 1 ianuarie 1846 și altele.

¹⁶ Cf. „Învățătorul satului”, I, 1843, nr. 1, 2; II, 1844, nr. 16 și următoarele, etc.

Un spațiu apreciabil, evident, este acordat de redactorii gazetei problemelor de organizare școlară — în primul rând a celei sătești —, și celor de educație școlară și pedagogie. Circulare adresate învățătorilor comunali, semnate de Petrache Poenaru¹⁷, rapoarte ale revizorilor școlari de prin județe¹⁸, diverse știri despre școlile sătești și normale sau despre schimbări în posturile sătești, corespondență cu figuri de seamă ale școlii¹⁹, informări privind importante hotărâri ale învățămîntului²⁰, de acte publice, toate acestea vizau în mod deosebit interesul gazetei pentru învățătoria satelor. Nu lipsesc, cum anticipăm, și unele preocupări de pedagogie școlară, cum ar fi articolele lui C. Aristia, *Despre bunătatea învățătorului*²¹ sau, mai ales, articolul lui Alexe Marin, *Școale și metode*, anticipînd spiritul școlii moderne în această privință²².

Literatură beletristică în înțelesul propriu al cuvîntului se face în foarte puțină măsură în paginile gazetei, așa cum fusese și cazul „Muzeului național”, iar traduceri din literatura străină, de asemenea, sînt lipsite de însemnătate, cu excepția, poate, a unor texte din același Benjamin Franklin, traduse și aici într-un mod liber, în pana lui Al. Marin²³.

Cu un asemenea conținut, interesînd în cel mai înalt grad pe țărani, „Învățătorul satului” a cunoscut o difuziune apreciabilă în lumea satelor²⁴, aducîndu-și un aport considerabil la ridicarea culturală a țării, la iradierea ideilor înaintate ale epocii, la pregătirea cadrului participării satelor și școlilor sătești la revoluția de la 1848²⁵. Așa cum se știe, condusă pînă la 14 iulie 1848 de Petrache Poenaru, în plină desfășurare a revoluției, conducerea gazetei a fost preluată de Nicolae Bălcescu și transformată într-un organ principal de propagandă revoluționară²⁶.

În acest răstimp de apariție a gazetei, în cursul desfășurării revoluției, pînă la înăbușirea acesteia prin intervenția armată străină, în paginile gazetei s-au publicat, din inițiativa lui N. Bălcescu, o serie de materiale valoroase, cu pondere în publicistica revoluționară de la 1848²⁷. Este vorba

¹⁷ Vezi, de pildă, an III, 1845, nr. 4.

¹⁸ De pildă, an IV, 1846, nr. 1; sau nr. 15, din 1 mai 1847; nr. 17 și 18 etc.

¹⁹ Cf. „Învățătorul satului”, IV, 1846, nr. 16, corespondență cu I. Maiorescu.

²⁰ În nr. 24 din 15 sept. 1847, p. 93—96, se publicau, de pildă, textele neinspiratei reforme propusă de domnitorul Gh. Bibescu.

²¹ Cf. „Învățătorul satului”, 1847, nr. 25, din 1 octombrie și nr. 26, din 15 octombrie.

²² Cf. „Învățătorul satului”, II, 1844, nr. 5.

²³ Vezi, de pildă, nr. 20, din 1844, *Din poveștile lui Franklin*.

²⁴ Vezi în această privință, cit și despre modalitățile de difuzare, datele deosebit de semnificative oferite de G. D. Iseru: de pildă, din cele 4693 exemplare ale primului număr, din 1 octombrie 1843, 3579 erau destinate satelor. Cf. G. D. Iseru, *Contribuții privind învățămîntul la sate*, p. 170.

²⁵ Vezi, de asemenea, despre însemnătatea culturală a învățămîntului la sate, cit și despre rolul școlilor sătești în revoluția de la 1848, din aceeași lucrare a lui G. D. Iseru, capitolul final privind importanța învățămîntului la sate, p. 167 și urm., precum și studiul aceluiași, *Revoluția din 1848 și învățămîntul public la sate în Țara Românească*, în „Studii. Revistă de istorie” t. 25 (1972), nr. 5.

²⁶ Vezi adresa Guvernului provizoriu prin care redacția gazetei, „căreia urma să i se dea o direcție convenită în împrejurările de acum”, este incredințată fruntașului revoluționar, în N. Bălcescu, *Opere, IV, Corespondență*, ediție critică de C. Zanc, Edit. Academiei, București, 1964, p. 498.

²⁷ În lipsa exemplarelor pentru anul 1848 ale gazetei, folosim și noi datele oferite de G. Zanc, din ale sale *Materiale privitoare la corespondență*, nr. 40, de la p. 497—499, ale ediției critice citată mai sus.

în primul rând de articolul aparținând lui Bălcescu însuși, *Drepturile Românilor către Înalta Poartă*, publicat în nr. 16, din 8 august 1848²⁸. Remarcăm apoi, inserate aici, „cuvintele” a doi dascăli, deveniți comisari de propagandă, primul, tânărul Petre Cernătescu, participant entuziast la revoluție iar apoi exilat, al doilea, profesorul C. Brezoianu, vechi aderent la ideile revoluționare²⁹, participant cu însuflețire la evenimente, și anume : P. Cernătescu, *Cuvînt prin puținele sate prin care am trecut ca comisar* (nr. 15, p. 58—60); *Cuvîntul ce a ținut domnul C. Brezoianu, comisarul plaiului Nucșoarei, către săteni în urma tîlmăcirii ce a făcut constituției*, în nr. 21, p. 82—84.

Trebuie să remarcăm, de asemenea, contribuția lui C. Aristia, *Despre libertate*, publicat în nr. 17, 19 și 21 ale gazetei, formulînd de această dată, cum indică și titlul, convingerile reale ale acestui vechi dascăl de la „Sf. Sava”, unul dintre colaboratorii de seamă ai gazetei. Mai apare în cuprinsul altor numere editate sub îngrijirea lui Nicolae Bălcescu rubrica aparținînd dr. Gănescu, „Cunoștințe medicale”, publicată, cum am văzut, și în anii anteriori, precum și articolul acestuia, *Fizica trupului omenesc*, în nr. 14. Importante sînt aici, desigur, și noile colaborări la revistă aparținînd unor nume prestigioase : A. G. Golescu, *Către frații săteni*, în nr. 20 ; C. Romanu, *Fraților Români*, în nr. 17, și *Tîlmăcirea punturilor din constituție* ; A. Zane, *Credința și dragostea*, în nr. 20 ; în sfîrșit, Iosaf Snagoveanu, cu al său apel, *Către frații preoți*, din nr. 20, adresat acestei categorii sociale, chemînd-o în sprijinul revoluției.

După revoluția de la 1848, gazeta nu mai putea fi publicată sub vechiul nume, datorită regimului represiv din țară, sub o nouă titulatură de „Foaie satului” ea reapărînd de la data de 1 ianuarie 1849³⁰, cenzura impunîndu-i o direcție strict oficială, ea transformîndu-se, cum s-a remarcat, mai degrabă într-o „colecție de publicații oficiale”³¹. Propunîndu-și o periodicitate tot bilunară, sub redacția aceluiași dascăl de la „Sf. Sava”, ea va avea o frecvență neregulată, pînă la sfîrșitul anului 1850, cînd încetează definitiv. În paginile „Foi” se publică între altele materiale critice la adresa revoluției și revoluționarilor, consemnînd mai ales punctul de vedere al reacțiunii în problema agrară. „Însă revoluționarii în nălucirile lor — se scrie într-unul dintre acestea — au voit să atingă dreptul cel mai sfînt al omului, dreptul de a se bucura de munca și de averea sa, adică dreptul proprietății și ca să amăgească pe țărani, au întrebunțat feluri de înșelăciuni și amăgiri ca să le turbure mințile și să le strîmbeze judecata”³². Răzbate, firește, printre rînduri, și imaginea dramatică a țării, aflată sub regimul trupelor străine de intervenție³³.

²⁸ Vezi textul publicat de G. Zane și Elena G. Zane în excelentă ediție critică, N. Bălcescu, *Opere, II. Scrieri istorice, politice și economice. 1818—1852*, Edit. Academiei R. S. România, București, 1982, p. 8—10, și la „Note și materiale”, p. 180—184.

²⁹ De asemenea, C. Aristia continuă aici, în nr. 13, vechea sa rubrică, *Datoriile omului*.

³⁰ Vezi „Foaia satului”, an VI, 1849, nr. 1, din 1 ianuarie, cu indicația : „Cine va voi această foaie, se va adresa în capitală la Redacție, în Colegiul Sf. Sava”.

³¹ Cf. G. D. Iscriu, *Contribuții privind învățămîntul la sate*, p. 173.

³² Vezi articolul *Cîteva cuvinte asupra proprietății*, semnat „Un sătean”. Cf. „Foaia satului”, VI, 1849, nr. 1, p. 1—3.

³³ Între altele, mai citim aici rînduri în care parcă resimțim și mîhnirea înfrîngerii : „Aproape de patru luni sînt cînd rîscoala a încetat în țară și liniștea s-a restabilit. Fiecare din noi a avut vreme să-și întoarcă gîndurile și să judece dacă mișcarea revoluționară a fost chibzuită și de era potrivită cu puterile și interesele noastre. Cf. ibidem, p. 1.

Dar gazeta își trăise oricum adevărata ei istorie, sub titlul adevărat, de „Învățătorul satului”, pînă la 1848, rămînînd ca atare în presa pașoptistă, cum am mai subliniat, una dintre cele mai de seamă periodice ale epocii, exprimînd, mai mult decît oricare alta, relația dintre dascălii de la „Sf. Sava” și lumea satelor, a cărei luminare constituia, înainte de toate, țelul suprem al nobililor lor misiuni. Ca „cea dintii publicație ce are în vedere satele”, cum se exprima N. Iorga ³⁴, prin rolul important pe care l-a jucat în acest sens în epocă, ea își merită pe deplin locul în istoria presei progresiste din secolul al XIX-lea.

Un alt periodic important din anii premergători revoluției de la 1848, operă în primul rînd a dascălilor de la „Sf. Sava”, a fost „Universul” lui Iosif Genilie. Apărut săptămînal între 8 iulie 1845 și 18 mai 1848, acest ziar, ca și alte publicații ale dascălilor de la „Sf. Sava”, și-a adus, în ajunul revoluției de la 1848, contribuția la opera de emancipare politică și socială a poporului român.

Cea mai mare parte din paginile sale, din cursul celor aproape trei ani de apariție, constituie opera fondatorului și redactorului său, Iosif Genilie, profesor de geografie și „hronologie”, din 1831, la Colegiul național „Sf. Sava” din București. Născut la Siliște, cum arăta G. Barițiu ³⁵, în anul 1801, acest dascăl ardelean va trăi pînă în anul 1852 ³⁶, aflîndu-se la București înainte în orice caz de 1 iunie 1831, cînd era angajat în Colegiu ³⁷, în noua formă de organizare, alături de mai vechii dascăli: frații Ion, George și Alecu Pop, ardeleni și ei, E. Poteca, C. Moroiu, S. Marcovici și alții. Participant la opera de reorganizare a învățămîntului, în condițiile prevăzute de Regulamentul Organic, sprijinind în acest sens pe Poenaru, după ce acesta a preluat conducerea școlii, Iosif Genilie s-a afirmat ulterior ca unul dintre dascălii de prestigiu ai Colegiului. Cunoscător de limbi străine, clasice și moderne, el a predat de-a lungul anilor, cu multă competență, geografia, pe care o corela cu istoria patriei; pasionat om de carte, a îndeplinit în același timp pentru mulți ani și funcția de bibliotecar al Colegiului ³⁸, aducîndu-și contribuția la punerea în folosință a uneia dintre cele mai mari biblioteci a epocii, cuprinzînd, între altele, o serie de cărți cu caracter revoluționar ³⁹.

³⁴ Cf. N. Iorga, *Istoria presei românești de la primele începuturi pînă la 1910*, București, 1922, p. 78.

³⁵ Cf. G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1883, p. 564.

³⁶ Vezi Necrologul din „Echo eclesiastic”, 1852, nr. 4, p. 16. Cf. și C. Dima-Drăgan, *Contribuții la istoria Bibliotecii naționale de la Colegiul „Sf. Sava”*, în „Revista arhivelor”, VIII, 1965, nr. 2, p. 275; 278.

³⁷ Cf. Arh. St. București, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească, dosar 6056/1838, f. 130. Nu este exclus ca acest dascăl să fi venit la București încă din anii 1827—1828, odată cu alți dascăli ardeleni; îl găsim de fapt în bugetul școlii pe anul 1830—1831 alături de acești mai vechi dascăli, cu o leafă de 1250 lei pe lună. Cf. V. A. Urechea, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, vol. IV, p. 237.

³⁸ Preluă conducerea bibliotecii în anul 1843 de la un alt dascăl-cărturar, profesorul de greacă de la „Sf. Sava”, Gh. Ioanid. Cf. C. Dima-Drăgan, *loc. cit.*, p. 274.

³⁹ Vezi, între altele, în *Catalogul Bibliotecii Colegiului național*, lucrare întocmită de G. Ioanid și completată de I. Genilie, figurînd, între altele, lucrarea lui Jean Paul Marat, *Les chaines de l'esclavages* (Lanțurile sclaviei), a cărei existență stîrnea, cum s-a scmalat, indignarea autorităților. Cf. *ibidem*, p. 277—278.

Contribuția lui Iosif Genilie la îmbogățirea ideologiei social-politice din epoca pașoptistă a fost remarcabilă, cum s-a arătat ⁴⁰, și ea s-a oglindit nu numai în excelențele sale manuale de „geografie istorică” ⁴¹, ci și în numeroasele articole cu care a umplut paginile „Universului” în anii 1845—1848 ⁴².

Așa cum subliniază subtitlul lui, *Noutăți din toată natura, cultura, literatura*, pe care îl găsim consemnat în primul număr, acest ziar poate fi caracterizat în primul rând ca o publicație de informare științifică ⁴³, de larg orizont, care-și propune să lupte împotriva superstițiilor și obscurantismului. Progresul științelor naturii pe care ziarul își propune să-l urmărească este raportat întotdeauna la stadiul de evoluție socială și politică a diferitelor societăți. Scopul ziarului, a fost și va fi — scria Genilie — să înștiințeze iubitorilor de științe ce înaintări face omenirea în cunoștințele naturii, culturii și literaturii, cele ce caracteră deferirea dintre un învățat și un neînvățat” ⁴⁴.

Rubricile din această gazetă privind „cerul-pământul-atmosfera oceanelor” sau cele privind „continentele-omenirea” sînt alcătuite întotdeauna de redactor; la rubricile de „literatură-lingvistică-memorabile” apar, din cînd în cînd, și numele unor colaboratori. Remarcabil este interesul pe care redactorul îl acordă lumii și culturii extracropene. Știrile privind țările din Asia-China ⁴⁵, în primul rând —, Africa și America sînt numeroase.

Cînd „Universul” — scrie Genilie într-unul din ultimele numere ale anului 1846 — ar avea un număr mai mare de abonați, el ar putea să realizeze întocmai scopul propus: „el ar înfățișa un tablou deplin despre toate pasurile ce fac națiunile în cultură și în civilizație, din zi în zi; ar spune amănunt toate triumfurile ce face geniul omenesc străbătînd în secretele naturii precum și toate acele fapte ilustre și minunate ce se află străbătînd în secretele inimii sau în împărăția minții, ori în soțietatea omenirii: căci, sfera științei, firești și omnești, este nemărginită ca și sfera cerească; amîndouă sînt universale, una cu realitatea, alta cu idealitatea” ⁴⁶. Titlul pe care Genilie l-a dat ziarului său, reluat apoi mai tîziu de alte gazete, exprima, de fapt, în bună măsură concepțiile sale despre natură și societate.

Un spațiu larg a acordat Genilie în rubricile ziarului traducerilor sau prelucrărilor din literatura străină ⁴⁷, elaborate de el sau de unii cola-

⁴⁰ Vezi studiul nostru, *Ideile social-politice ale lui Iosif Genilie, profesor la Colegiul național „Sf. Sava” (1831—1852)* în „Studii” t. 26, 1973, nr. 6, p. 1251—1276.

⁴¹ Vezi mai ales primul din seria acestora, *Geografie istorică, astronomică, naturală și civilă a continentelor în general și a României în parte*, Tipografia lui Heliade, București 1835, receditat în 1855.

⁴² Vezi articolul nostru, *Un ziar din anii premergătorii revoluției de la 1848: „Universul” lui Iosif Genilie*, în „Presa noastră”, nr. 4 (203), 1973, p. 38—40.

⁴³ În lucrarea sa privind istoria presei românești, N. Iorga, deși dedică prezentării acestui ziar doar o singură frază, semnalează caracterul de „organ de informație științifică” al ziarului (Cf. *Istoria presei românești de la primele începuturi pînă la 1916*, București, 1922, p. 82).

⁴⁴ „Universul”, II, 1846, nr. 49, p. 196.

⁴⁵ Vezi, de pildă, „Universul”, II, 1846, nr. 21, p. 84. Nu lipsese nici unele prelucrări din literatura chineză („Universul”, III, 1847, nr. 49, p. 193—195).

⁴⁶ „Universul”, II, 1846, nr. 50, p. 200.

⁴⁷ Vezi, de pildă, la rînd, de la nr. 41 la 48, din 1847; între altele, „Guilcm Tell”, „Uger Danezul”, etc.

boratori. Remarcabile sînt articolele publicate pe teme din istoria României⁴⁸ sau articolele cu caracter filozofic propunîndu-și să popularizeze marile figuri ale gîndirii antice⁴⁹. Referințele din ziar la marii iluminiști francezi din secolul al XVIII-lea, Voltaire sau Rousseau⁵⁰, completează această preocupare a gazetei în direcția cultivării gustului pentru marile valori ale gîndirii universale.

Cu o tematică atît de variată, ziarul lui Genilie a cîștigat aprecierea contemporanilor, atît în Țara Românească, cît și în celelalte provincii românești, spre care redactorul își îndreptase, de asemenea, atenția. Primind părerile lui Dim. Pop, profesor la Academia Mihăileană, asupra ziarului său, nu ca o laudă, ci „ca pe o sinceră critică a bravilor Moldoveni”, Genilie publică scrisoarea din 17 martie 1846 a acestuia, un om care „știe prețui cele ce se lucrează pentru cultura spiritului român”⁵¹. D. Pop, în numele profesorilor Academiei Mihăilene, apreciază că „Universul” este una din cele mai interesante foi a României, pentru că cuprinsul ei este folositor românului, nu numai în privința imaginației și a literaturii, dar totdeodată și în privința minții și a inimei”⁵². Văzînd în noul ziar „un adaos așa de însemnat foilor folositoare literaturii noastre”, el îl felicită pe redactor pentru această „întreprindere adevărat patriotică”⁵³. „Albina românească” a lui Asachi salutase, la 6 februarie 1846, noul ziar din Țara Românească, apreciînd că are un caracter „de tot științific” și un cîmp „întins și frumos”⁵⁴. Totodată, ea îndemna „pe toți Moldo-românii a ajuta o asemenea folositoare foaie”⁵⁵. La rîndul ei, „Gazeta de Transilvania”, prin condeiful lui G. Barițiu, a primit favorabil noul ziar și a sprijinit publicarea lui⁵⁶.

Aprecierea viza și atenția pe care ziarul lui Genilie o acorda celorlalte provincii românești. La redacția sa din colegiul Sf. Sava, printre altele, se primeau abonamente pentru „Gazeta Transilvaniei”, pentru „Organul luminării” sau pentru lucrarea lui Șincai *Cronica Românilor*⁵⁷. Redactorul încurajează dorința de colaborare a unor scriitori din celelalte

⁴⁸ În afară de articolul citat, vezi : „Testamentul politic al lui Ștefan cel Mare, prințul Moldovei” („Universul”, III, 1847, nr. 51, p. 201—204); „Temiașana”, un serial încheiat cu ultimul număr din viața ziarului (1848, nr. 18, p. 141—142) și altele. În privința redactării onora din articolele de istoria României ar fi de presupus în afara colaborării lui Aaron Florian, și colaborarea lui August Tr. Laurian.

⁴⁹ Vezi serialul început cu nr. 2 din 1847, care tratcă — acest prim număr — problema elementului fundamental al lumii în cadrul filozofiei antice (p. 14—15). I. Popescu Teiușan studiînd manuscrisele lui August Treboniu Laurian găsește într-unul din acestea atestată colaborarea profesorului de filozofie la „Universul”; presupunerea că Laurian este autorul articolelor la care ne referim este astfel întemeiată. Din același manuscris I. Popescu-Teiușan deduce și colaborarea lui I. Măiorescu. Cf. I. Popescu-Teiușan, V. Netea, *August Treboniu Laurian*, p. 79.

⁵⁰ Vezi, de pildă, „Universul”, I, 1845, nr. 4, p. 16; nr. 5, p. 19; an. II, 1846, nr. 14, p. 54 și altele.

⁵¹ „Universul”, II, 1846, nr. 12, din 17 martie, p. 48.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Articolul este republicat în „Universul”, an. II, 1846, p. 22—23.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Vezi „Gazeta de Transilvania”, 1946, p. 64, col. II (anunț pentru abonamente la „Universul”); de asemenea, elogiul făcut de G. Barițiu cu prilejul împlinirii a trei ani de la apariția „Universului”, în „Foaie pentru minte”, 1848, p. 46—47.

⁵⁷ „Universul”, III, 1847, nr. 2, p. 16.

provincii românești⁵⁸, după cum încurajează colaborarea unor tineri, elevi sau absolvenți de la Sf. Sava⁵⁹.

Dat fiind caracterul cuprinzător al ziarului, pentru redactarea sa, Genilie face apel la compatrioți „să binevoiască a trimite la redacție orice minunate înștiințări vor afla de prin patria noastră”⁶⁰, astfel încît cu toții — scria el — să contribuim la deșteptarea publicului nostru, fiecine cu cît o putea să-l ajute”. Numai în acest fel, continuă el, „vor triumfa înțelepciunea, știința și virtutea, asupra neomeniei, neștiinței și a vitiilor, asupra cruzilor tirani ai fericirii: ignoranța, superstiția, barbaria”⁶¹.

Străduința depusă de redactor pentru a scoate regulat ziarul a cerut, — dacă avem în vedere și celelalte obligații, ale lui Genilie, de profesor și director al bibliotecii colegiului —, un deosebit efort. Mulți dintre cititorii ziarului, mărturisește el, „nu s-au socotit niciodată, ca să vadă cîte ostenele și cîte ceasuri trebuiesc să se jertfească pe toată ziua, ca să se culeagă și să se compue cu articole interesante, o foaie asemenea pe care lesne o ar fi putut împlena cu de alte nimicuri sau copieri, ori dacă s-ar fi putut înjosi să întine caracterul cel filosofic al seriozității docte și literare”⁶². Pe lângă „neconținuta oboseală” — mărturisește el în ultimul număr din anul 1846 — a întâmpinat „și o mare stavilă la alte îndeletniciri și mai serioase, drept care o încetase, i-ar fi negreșit încă și de folos și sănătății și ocupației lui”⁶³.

Greutățile întâmpinate de Genilie în vederea redactării ziarului, datorate în primul rînd lipsei de abonați, nu au fost deloc ușoare. Desele apeluri făcute de el pentru a ridica numărul abonaților sînt o mărturie în această privință. Voind să scoată, începînd cu luna martie 1847, un supliment lunar intitulat „Mondul”⁶⁴, după apariția primului număr este nevoit să renunțe, din lipsă de abonați.

Dacă „Universul” a reușit să reziste totuși vreme de trei ani⁶⁵, aceasta s-a datorat, așa cum lasă Genilie să se înțeleagă, în primul rînd, confrăților săi dascăli dela Sf. Sava. Primul dintre cei care l-au sprijinit, arată Genilie, a fost Petrache Poenaru, „generosul director al învățăturilor publice, fără a cui maritimă ajutorință și încoragiare ar fi și încetat „Universul”⁶⁶. Este evident, ziarul, altfel, redactat în tipografia colegiului Sf. Sava, a exprimat, de fapt, în linii generale, direcția de conduită politică și socială a corpului profesoral de la S.f. Sava și a directorului

⁵⁸ Vezi, în acest sens, de pildă, materialele publicate de Dim. Gusti sau N. Istrati („Universul”, II, 1846), nr. 50, p. 200; an. III, 1847, nr. 30, p. 120 ș.a.).

⁵⁹ Este cazul lui A. Krețescu, autor, printre altele, a unor interesante observații de caracter filozofic (vezi, de pildă, „Universul”, IV, 1848, nr. 17, p. 136) sau N. Capeleanu, autor de poczii („Universul”, III, 1847, p. 32 — greșit numerotat 31).

⁶⁰ „Universul”, I, 1845, nr. 24, p. 96.

⁶¹ Ibidem.

⁶² „Universul”, an. II, 1846, nr. 52 (anexa nr. 52).

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Acest număr, unic, cuprinde pe 16 pagini doar primul articol din sumarul anunțat („Rozalina, novellă morală”). Alte două puncte din sumar cuprindeau „o minunată istorie despre eroismul moldo-român, pe niște timpuri, care ni se par uitate și despoiate de virtuți patriotice”, precum și „România și statistica lor”.

⁶⁵ Ultimul număr, 18, este din 2 mai 1848.

⁶⁶ „Universul”, III, 1847, nr. 7, p. 28.

P. Poenaru. Ziarul a urmărit, pas cu pas, evoluția procesului de învățămînt de la Sf. Sava și evenimentele din viața acestei instituții⁶⁷. Discursul lui Petrache Poenaru, prilejuit de moartea, în 1847, a lui C. Moroiu, a fost publicat, ca și cel din partea elevilor, în „Universul”⁶⁸, ca semn de omagiu adus vechiului profesor de drept roman dela Sf. Sava⁶⁹.

Unul dintre aceia care l-au încurajat pe Genilie, tot un dascăl de la „Sf. Sava”, cu care apucase să fie coleg, cel puțin în anii 1831—1832, a fost Eufrosin Poteca. Apreciind „planul și stilul” redactorului, acesta îl sfătua, la câteva luni de la apariția „Universului”, să adauge la fiecare număr „pomenire de cite o carte tipărită românește, arătîndu-i pe scurt și efectul, și influența ei, spre civilizația și binele de obște”⁷⁰. Postului profesor de filozofie de la Sf. Sava, Genilie îi aduce, la rîndul său, un frumos și binemeritat elogi în paginile „Universului”, drept unuia care fusese sprijinitorul lui Gheroghe Lazăr, care demonstrase prin faptele sale „dumnezeiasca putere a filosofiei, ce ai profesat — i se adresează Genilie — atît cu blîndețe în acest Colegiu național”⁷¹.

Un coleg și colaborator al lui Iosif Genilie a fost învățatul August Treboniu Laurian, ardelean și el, cel care în anul 1842, ocupa catedra de filozofie, în urma demersurilor făcute de directorul Eforiei, Petrache Poenaru⁷². Inițiativa lui P. Poenaru de a aduce în Colegiul de la Sf. Sava la catedra de filozofie pe Laurian, unul dintre învățații de la Blaj, viitorul colaborator al lui N. Bălcescu la „Magazin istoric pentru „Dacia”, este semnificativă pentru spiritul de unitate națională pe care îl întîlnim în rîndurile dascălilor de la Sf. Sava, pe care îl găsim și la Iosif Genilie.

Contribuția dascălilor ardeleni de la Sf. Sava la introducerea în această școală, în perioada premergătoare evenimentelor dela 1848, a unui spirit de unitate națională a fost remarcabilă⁷³. În afară de Poenaru și Poteca, Genilie s-a bucurat, fără îndoială, de încurajarea lui Aaron Florian, profesor de istorie în colegiu⁷⁴, din 1831, viitor participant la revoluția de la 1848⁷⁵, sau, în anii premergători revoluției, a lui August Treboniu Laurian⁷⁶. S-au aflat, probabil, printre încurajatorii săi, cei mai vechi dascăli ardeleni din colegiu, cei trei Pop. Pledează pentru această colaborare același spirit

⁶⁷ Vezi, de pildă, relatara festivității împărțirii premiilor de la Sf. Sava, din 29 iunie 1846, Cf. „Universul”, II, 1846, nr. 28, p. 112.

⁶⁸ „Universul”, III, 1847, nr. 16, 20 aprilie, p. 61—62 (anexa nr. 51).

⁶⁹ Pentru această disciplină îl găsim încadrat pe Moroiu de la 1 iulie 1831. Cf. *Arh. St. București, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Țara Românească*, dosar 6056/1838, f. 130 v. Alți trei profesori, de drept civil, Ștefan Ferechide, de drept criminal, C. Brăiloiu, de drept „comercial”, Al. Racoviță, figurau în lista profesorilor pentru clasele umanioare, de la 29 august 1838. Cf. *Ibidem*; pentru înființarea acestor trei catedre, vezi și dosar 6049/1838.

⁷⁰ „Universul”, I, 1845, nr. 21, p. 88.

⁷¹ „Universul”, II, 1846, nr. 17, p. 68.

⁷² Despre acest moment, vezi I. Popescu-Teiușan, V. Netca, *August Treboniu Laurian*, p. 39—40. În anexă se publică discursul inaugural la cursul de filozofie (p. 257—282).

⁷³ Între altele, *Ibidem*, p. 5—23.

⁷⁴ Vezi Pompiliu Teodor, *Contribuția lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naționale*, în „Acta Musci Napocensis”, 1968; de asemenea, V. V. Cristian, *Activitatea istoriografică a lui Aaron Florian*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza, Iași, S. II, Istorie, t. XVI, 1970, fasc. 1.

⁷⁵ Vezi acest aspect la M. Regleanu, *Aaron Florian, participant la revoluția de la 1848 din Țara Românească*, în „Revista arhivelor”, 1958, nr. 2, p. 32—50.

⁷⁶ Ajuns profesor la Sf. Sava, acesta enunță, ca și Poteca, același scop utilitar al pre-

patriotic și militant care străbate activitatea și lucrările tuturor acestor dascăli ⁷⁷.

Cel mai vechi din grupul dascălilor adeleni, Ion Pop, ca să dăm încă un exemplu — și pentru că el este mai puțin cunoscut — prin ideile enunțate în manualul său de gramatică ⁷⁸, deși este vorba de un manual de nivel elementar, ne oferă aceeași pildă de moralitate și patriotism, pe care am întâlnit-o la Genilie în manualele sale de geografie sau în paginile „Universului”. Manualul său, *Lecții de analiză logică*, apărut în anul revoluției, cuprinzând lecțiile ținute de el în cadrul orelor de gramatică, începute încă din 1825, conceput ca un manual elementar de gramatică pentru școlari, este, înainte de toate, un manual de educație etică și civică. În cea mai mare parte, el cuprinde, sub formă de propoziții sau fraze, enunțate în vederea analizelor gramaticale cu elevii săi, tot felul de idei social-politice sau morale, unele culese din lucrările autorilor străini ⁷⁹, altele emanând numai de la el, toate exprimând însă concepțiile proprii ale autorului.

Fără a fi fost, propriu-zis, o publicație cu caracter revoluționar, „Universul” lui Iosif Genilie a contribuit în anii premergători lui 1848 la cultivarea spiritelor în direcția receptării ideilor înaintate ale epocii. Răspîndirea cunoștințelor științifice, relevarea unor strălucite pagini de luptă pentru libertate ale poporului nostru, cultivarea gustului pentru capodoperele literaturii universale, îndemnul la luminare prin școală și studiu, toate acestea înscriu gazeta „Universul” în seria publicațiilor din epoca pașoptistă care au contribuit la opera de renaștere socială și națională a poporului român.

dării filozofiei. Vezi A. T. Laurian, „Cuvîntu Academicu pronunțiat de . . . , Profesor de filosofie în Colegiul Național în București, cu prilejul examenului public și al împărțirii premiilor în 1-ia Iulie 1845”, p. 5, 11, 12—13, 14—15. Vezi și cele două lucrări „Manual de filosofie”, București, 1846, IV + 217 p., traducere după A. Delavigne și „Manual de Filosofia și literatura filosofică”, București, 1847, XXII + 248 p., traducere după W. Traug.

⁷⁷ Despre Eftimie Murgu s-a scris că a fost profesor de logică și drept roman la Sf. Sava în anii 1837—1839 (Vezi, între altele, Eftimie Murgu, *Scrisori*, Edit. pentru literatură, 1969, ed. I. D. Suci, p. 20—21; 85—86; din introducerea editorului); în monografia recentă, dedicată lui Laurian, I. Popescu-Teiușan și V. Netea arată pe baze de documente că E. Murgu nu a fost profesor în colegiu (*August Treboniu Laurian*, p. 38—39). Oricum, influența lui Eftimie Murgu asupra dascălilor dela București nu se poate nega; între altele, acesta a avut un rol important în cadrul mișcării revoluționare dela 1840. (Cf. C. Zanc, *Mișcarea revoluționară dela 1840 din Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. III, 1963, p. 191—192).

⁷⁸ Vezi *Lecții de analiză logică*, cuprinzînd : 1. Învățăture asupra meșteșugului d-a analizi; 2. Esercîții și subjețe de analiză logică; culese și așezate în românește după alte asemenea lucrări pentru trebuința școalelor elementare, de D. Ioan Pop, profesor de gramatică în Colegiul „Sf. Sava”, București, 1848, 183 p.

⁷⁹ Sursa unora dintre „exemplc” sale gramaticale — unele dintre ele, pilde vii de patriotism — , o găsim în primul rînd, cum indică o comparație de texte, în opera marelui gînditor iluminist francez, cu preocupări pedagogice, Marc-Antoine Julien de Paris, *Essai sur l'emploi du temps*, ediția 1829, p. 430—438; I. Pop citează altfel pe Benjamin Franklin, Bossuet, Racine, precum și pe clasicii antici, între care Tacit și Tit Liviu, „cei mai mari istorici romani” (p. 107).

SIMPOZIONUL DEDICAT ÎMPLINIRII A 150 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA MUZEULUI NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI — INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

La 26 octombrie 1984 Institutul de Arheologie a aniversat întemeierea uneia dintre cele mai vechi instituții de cultură ale țării, a cărei creare în 1834 și ulterioară dezvoltare au fost nemijlocit legate de numele unor pasionați iubitori ai istoriei naționale, ca Mihalache Ghica, Al. Odobescu, V. Alexandrescu-Urechia, A. Treboniu Laurian, Cesar Bolliac, D. Berindei, M. C. Sutz, N. Mavros, M. Kogălniceanu, N. Bassarabescu, Spiru C. Haret, Gr. Tocilescu, G. Murnu, V. Pârvan, I. Andrieșescu și urmașii acestei ilustre pleiade.

Momentul aniversar a fost precedat de publicarea unei serii de studii care, întemeindu-se în cea mai mare parte pe documente inedite de arhivă, au reconstituit pentru prima dată istoria acestor 150 de ani de eforturi și progrese în slujba descoperirii, conservării și valorificării științifice a patrimoniului arheologic al țării, de o inestimabilă valoare istorică (cf. SCIVA, 35, 1984, 1—3).

Festivitatea a început printr-o ședință plenară, prezidiul fiind alcătuit din directorul Institutului, dr. C. Preda și din precedenții directori, prof. Vl. Dumitrescu, acad. prof. Em. Condurachi și prof. D. M. Pippidi. Ședința a fost onorată de asemenea de oaspeți de la Universitatea din București și de la instituțiile de profil — Facultatea de Istorie-Filozofie, institute de cercetare, muzee —, cit și de foști și actuali membri ai Institutului de Arheologie.

Dr. C. Preda în comunicarea intitulată *Istoricul Muzeului Național de Antichități — Institutul de Arheologie*, a evocat înființarea Muzeului de Istorie Naturală și Antichități din București la 3 noiembrie 1834, prin decretul domnitorului Alexandru Ghica și pe baza Proiectului și a donației înaintate de banul Mihalache Ghica. Acest prim muzeu public din capitală a fost instalat la Colegiul „Sf. Sava”, fiind tutelat de Eforia Școalelor și sprijinit în activitatea sa de săptămânalul „Muzeu Național” și de „Curierul Românesc”. Încă din 1839 colecțiile sale au beneficiat nu numai de donații și achiziții, ci și de dispoziția oficială care obliga organele județene să asigure depunerea la Muzeu a tuturor obiectelor nou descoperite care prezentau interes istoric, această dispoziție fiind întărită și dezvoltată ulterior de Regulamentele din 1874 și 1893 referitoare la explorările și obiectele arheologice. Amplificarea colecțiilor arheologice și numismatice. În special după importanta donație din 1862 a generalului N. Mavros, a impus separarea acestora de cele de științe naturale, separare sancționată prin decretul domnitorului Alexandru Ioan Cuza din 25 noiembrie 1864, care aproba „Regulamentul pentru administrarea și organizarea Muzeului de Antichități din București”. Devenit astfel autonom, Muzeul se instala în același an în noul edificiu al Universității, fiind dirijat de un Comitet arheologic. Etape importante în dezvoltarea Muzeului Național de Antichități, nu numai sub raportul îmbogățirii rapide a patrimoniului, ci și sub acela al apariției și accentuării funcțiilor sale de cercetare, protejare și valorificare a vestigiilor arheologice, au fost marcate în perioada direcției lui Gr. Tocilescu (1881—1909), în aceea a direcției lui V. Pârvan (1910—1927), cit și în anii interbelici, prin colaboratorii și elevii lui Pârvan. Intensificarea progresivă a funcției de cercetare, în mod deosebit în cadrul dezvoltării impetuoase pe care a cunoscut-o arheologia românească după 1949, a condus la transformarea Muzeului Național de Antichități în Institutul de Arheologie, aprobată în 1956 prin Hotărâre a Consiliului de Miniștri, Muzeul continuând să funcționeze ca secție a Institutului. Comunicarea dr. C. Preda a evocat, de asemenea, personalitățile științifice de prestigiu care au ilustrat activitatea instituției și a pus în evidență problemele majore ale istoriei naționale a căror cunoaștere a beneficiat în mod hotărâtor prin cercetările complexe ale Muzeului Național de Antichități și Institutului de Arheologie, cercetări concretizate în special în ultimele decenii în sute de publicații — volume periodice, monografii, sinteze — editate în țară și în străinătate.

În continuare au luat cuvîntul, în ordinea cronologică a exercitării mandatelor de directori, prof. Vl. Dumitrescu, acad. prof. Em. Condurachi și prof. D. R. Pippidi. Prof. Vl. Dumitrescu a insistat asupra eforturilor pline de abnegație ale colectivului MNA pentru reorganizarea colecțiilor și a expoziției în urma transferării Muzeului din localul Universității în acela actual din str. I. C. Frimu nr. 11, în anul 1931. Acad. prof. Em. Condurachi a evidențiat însemnata realizare a membrilor Muzeului și Institutului din generația elevilor lui Pârvan și din generațiile mai tinere, din perspectiva ideii că importanța unei națiuni pe plan internațional este de apreciat în funcție de valoarea aportului ei la cultura universală. Prof. D. M. Pippidi s-a referit la colecțiile arheologice, la colectivul de cercetători și la publicațiile Institutului de Arheologie în perioada 1971—1981.

A urmat alocuțiunea prof. dr. N. Boboc, din partea Rectoratului Universității din București, care a subliniat importanța cercetării istorice și arheologice pentru cunoașterea trecutului, dar mai ales pentru înțelegerea prezentului și scrutarea viitorului. P. Opreșcu a dat citire mesajului adresat în numele Institutului de Istorie „N. Iorga” de către directorul acestuia, prof. dr. Șt. Ștefănescu, exprimînd cu căldură prețuirea realizărilor instituției sărbătorite. Dr. Panait P. Panait, directorul Muzeului de Istorie și Artă al Municipiului București, a evocat colaborarea îndelungată și fructuoasă ce leagă acest muzeu de MNA — Institutul de Arheologie, al cărui membri au participat activ la dezvelirea unor importante vestigii arheologice pe teritoriul capitalei.

Cu același prilej a avut loc și vernisajul unei deosebit de interesante expoziții de documente, materiale arheologice și publicații, organizată în mare parte prin eforturile dr. Al. Păunescu. Expoziția prezintă fotocopiile a numeroase documente legate de istoria Muzeului, între care se află Proiectul de înființare redactat de banul Mihalache Ghica, decretul lui Alexandru Ghica din 1834, numere ale revistei „Muzeu Național”, decretul din 1864 al lui Alexandru Ioan Cuza, legile și regulamentele din 1874 și 1893 referitoare la explorările arheologice și obiectele antice, acte relative la cele mai importante colecții din țară și din străinătate donate sau achiziționate (D. C. Butculescu, M. Kogălniceanu, N. Beldiceanu, Gr. Butureanu ș.a.), procese verbale, rapoarte asupra cercetărilor sistematice inițiate de MNA, memorii și corespondență oficială legate de săpăturile arheologice, de protecția monumentelor și de activitatea membrilor instituției, cît și fotografiile foștilor ei directori.

Expoziția de materiale arheologice și fotografii este edificatoare pentru importanța și varietatea descoperirilor realizate în ultimele decenii pe șantierele Institutului de Arheologie, acoperind cultura materială și spirituală a marilor epoci ale istoriei noastre, plină în evul mediu : paleolitic — prin descoperirile de la Valea Dirjovului, Valea Oltului, Saligny-Făclia, Peștera, Castelul, Ripiceni, Românești-Dumbrăvița, Tincova, Coșava ; neolitic — prin șantierele de la Cernica, Glăvăneștii Vechi, Ghigoești, Vădastra, Radovanul, Drăgușeni, Căscioarele ; perioada de tranziție la epoca bronzului — săpăturile de la Ostrovul Corbului ; epoca bronzului — prin șantierele mai vechi și mai noi de la Montecoru, Năeni, Bistreț și Odaia Turcului ; prima epocă a fierului — prin vestigiile civilizației tracice descoperite la Bogdan Vodă, Babadag, Insula Banului, Mediaș ; epoca geto-dacică — prin cercetările de la Coțofenii din Dos, Zimnicea, Satu Nou, Cirolomnești, Piscu Crăsani, Popești, Dinogeția, Boroșești — și raporturile cu civilizația greacă atestată la Histria, Argamum, Nuntași ; epoca romană, atît în provinciile Imperiului — prin cercetările de la Tropacum Traiani, Noviodunum, Dinogeția, Enisala, Piatra Frecăței, Alba Iulia —, cît și în teritoriile dacilor liberi, prin descoperirile de la Poienesti, Poiana Dulcești, Mătăsaru, Șirna ; epoca medievală, de la începuturi pînă în secolul al XV-lea, prin șantierele de la Bratei, Piatra Frecăței, Ionești, Galații Bistriței, Șirna, prin cercetările de la Izvoru, Dervent, Canlia, Păuleasca, Bucov, Radovanul, Slon, Alba Iulia, Ungra, Păciul lui Soare, Sănnicolau de Beiuș, Dinogeția, Voivozi, Nufărul, cît și prin descoperirile de la Curtea de Argeș, Zimnicea, Tirgoviște, Enisala, Coconi, Dealul Cornet, Vorniceni Mari, Suceava, Frumoasa, Humor.

În sfîrșit, expoziția de cartă prezintă publicațiile periodice ale MNA și ale Institutului de Arheologie și o parte din cele mai importante lucrări de sinteză, monografii și studii de arheologie și istoric antică publicate în țară și peste hotare, din secolul trecut și pînă astăzi, făcînd evidente cîștigurile științifice majore pe care istoriografia noastră le datorează activității îndelungate și susținute a Muzeului Național de Antichități și Institutului de Arheologie.

Simpozionul a constituit astfel un moment de bilanț și un important prilej de nouă subliniere a misiunii pline de răspundere ce revine Institutului de Arheologie al Universității din București, pe de o parte ca datorie de onoare față de prestigioasa tradiție pe care a moștenit-o, iar pe de altă parte în fața sarcinilor sporite ce îi stau în față în condițiile actuale, pentru cercetarea cît mai complexă și accelerată, pentru protejarea și pentru valorificarea riguroasă științifică a patrimoniului arheologic al țării, în scopul îmbogățirii progresive a bazei documentare a istoriei naționale.

Alexandra Ștefan

SIMPOZION OMAGIAL CONSACRAT CENTENARULUI NAȘTERII dr. PETRU GROZA (1884—1984)

În organizarea Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Hunedoara și a Muzeului județean Hunedoara-Deva, în ziua de 7 decembrie 1984 a avut loc, la Deva, în sala de festivități a Comitetului județean Hunedoara al Partidului Comunist Român, un simpozion consacrat împlinirii a 100 de ani de la nașterea eminentului om de stat și patriot înflăcărat — dr. Petru Groza. Au participat activiști de partid și de stat, reprezentanți ai organizațiilor de masă și obștești, lucrători din domeniul învățămîntului și culturii, oameni ai muncii din întreprinderile și instituțiile orașului.

După cuvîntul de deschidere rostit de Rafila Iacob, președinta Comitetului Județean Hunedoara al culturii și educației socialiste au fost prezentate următoarele comunicări: Maria Mitrofan, secretar al Comitetului Județean Hunedoara al P.C.R., *Dr. Petru Groza personalitate marcantă a vieții politice românești*; prof. univ. dr. Marin Voiculescu de la Academia „Ștefan Gheorghiu”, *Dr. Petru Groza, și marca unire de la 1 Decembrie 1918*; dr. Mircea Valea, *Activitatea organizației democratice țărănești Frontul plugarilor sub conducerea dr. Petru Groza între anii 1933—1944*; dr. Gheorghe Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., *Rolul hotărîtor al maselor populare în instaurarea regimului revoluționar-democrație din 6 martie 1945*, dr. Maria Crețu, *Conduita politică a dr. Petru Groza după 23 August 1944*; dr. Ioan Oprea, *Cîteva date despre dr. Petru Groza și ocrotirea monumentelor istorice*; prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță, *Dr. Petru Groza și istoria*.

Comunicările prezentate au relevat figura luminoasă a dr. Petru Groza de luptător înflăcărat pentru libertatea, progresul și înflorirea patriei; pentru întărirea prieteniei și colaborării cu țările socialiste, pentru pace și conlucrare cu toate țările lumii.

În continuarea Simpozionului, la Muzeul Județean din Deva s-a deschis o expoziție documentară cu privire la viața și activitatea politică a dr. Petru Groza.

În cursul după amiezii, la căminul cultural din comuna Băcia în care s-a născut, la 7 decembrie 1884, dr. Petru Groza a avut loc o evocare a vieții și activității prodigioase desfășurate de acesta. După cuvîntul de deschidere rostit de primarul comunei, prof. univ. dr. Marin Voiculescu și prof. univ. dr. Gh. I. Ioniță au evocat momentele esențiale ale vieții și activității marelui fiu al Băciei, al melcagurilor hunedorene și al României, dr. Petru Groza.

Gh. I. Ioniță

AL PATRULEA COLOCVIU ROMÂNNO-ENGLEZ DE ISTORIE

În zilele de 27—29 septembrie 1984, s-au desfășurat la Londra lucrările celui de al patrulea colocviu româno-englez de istorie avînd ca temă relațiile dintre România și Marea Britanie în perioada interbelică. Patronat de British Academy, unde a și avut loc deschiderea lucrărilor, colocviul a fost apoi găzduit de cunoscuta School of Slavonic and East European Studies (SSEES) de pe lângă Universitatea din Londra.

Delegația română, condusă de profesorul Camil Mureșan de la Universitatea din Cluj-Napoca a prezentat următoarele comunicări: dr. Gheorghe Buzatu (Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” — Iași) *(Relații politice și diplomatice româno-engleze înainte de cel de al doilea război mondial*; dr. Fl. Constantiniu (Institutul de Istorie „N. Iorga”): *Politica României de apărare a independenței naționale și a integrității teritoriale în perioada interbelică*; dr. Valeriu Dobrinescu (Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” — Iași); *Evoluția relațiilor economice româno-engleze între cele două războaie mondiale*; dr. Alexandru Duța (Institutul de Studii Sud-Est Europene), *Relații istoriografice româno-engleze între cele două războaie mondiale*; prof. Camil Mureșan (Universitatea din Cluj-Napoca), *Imaginația Marii Britanii și a culturii engleze în perioada interbelică*; prof. Vasile Vesa (Universitatea din Cluj-Napoca), *Relațiile româno-engleze în contextul primejdiei revizionismului și războiului în Europa interbelică*.

Delegația britanică, avîndu-l în frunte pe prof. Hugh Seton-Watson, a prezentat comunicările: dr. Dennis Deletant, *Archie Gibson, corespondentul ziarului „Times” în România, 1928—1940*, Harry Hanak (SSEES), *România și sfîrșitul politicii engleze de appeasement*; dr. Maurice Pearton (Richmond College), *Politica britanică față de România în anii 1938—1941*; prof. Hugh Seton-Watson, *Aspecte ale corespondenței lui R. W. Seton-Watson cu V. V. Tîlea*; prof. Eric Tappe (Universitatea din Londra), *Relații între Biserica ortodoxă română și Biserica angli-*

cană între cele două războaie mondiale ; dr. David Turnock (Universitatea din Leicester), *Dezvoltarea rețelei de căi ferale din România în perioada interbelică*.

Comunicările prezentate și discuțiile ce le-au urmat au adus un șir de elemente noi — atât sub aspectul documentării cât și al interpretării — pentru reconstituirea și interpretarea unor aspecte fundamentale ale relațiilor dintre Marea Britanie și România în perioada interbelică și la începutul celui de al doilea război mondial. Eforturile României de a-și apăra suveranitatea națională și integritatea teritorială, „incidentul Tilea”, care continuă să prezinte unele obscurități, raporturile culturale între Marea Britanie și România, în special, imaginea societății britanice și a englezului în România s-au aflat în centrul unor discuții, caracterizate prin competență și sinceritate.

Excelenta organizare — în care contribuția lui Dennis Deletant a fost decisivă — a asigurat un cadru favorabil schimbului de păreri pe cât de intens pe atât de constructiv.

O excursie la Oxford — prilej de a întâlni câțiva dintre eminenții membri ai corpului didactic al acestui frumos centru universitar, printre care marele bizantinist Dmitri Obolensky — și o vizită la Palatul Blenheim, locul de naștere al lui Winston Churchill au întregit în chip instructiv și agreabil o fecundă întâlnire cu istoricii britanici.

Florin Constantiniu

VICTOR V. GRECU, *Revoluția, Unirea, Independența în Transilvania*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, 213 p.

În etapa actuală de dezvoltare a istoriografiei noastre, când se pune un accent deosebit pe elaborarea și publicarea de monografii și studii istorice care au ca obiect reflectarea celor mai semnificative evenimente și a problemelor fundamentale ale trecutului poporului român, a văzut lumina tiparului lucrarea cu titlul de mai sus datorită istoricului sibian Victor V. Grecu.*

Evenimentele abordate în lucrare au fost și continuă să fie o temă majoră pentru investigația istoriografică și de aceea autorul își propune „să surprindă modul în care aceste evenimente care au implicat voința și acțiunea românilor de pretutindeni, au fost gândite, pregătite și sprijinite în Transilvania, consecințele pe care desfășurarea lor le-a generat aici, integrarea lor organică în structura și perspectivele evoluției unui proces istoric unitar” (p. 6).

Retrospectiva istorică întreprinsă de autor, desfășurată în spirit de obiectivitate științifică reliefează că revoluția, unirea, independența reprezintă trei momente, cronologic succesive, dar care aparțin unuia și aceluiași proces istoric evolutiv, fiind menite să statornicească temeiurile fundamentale fără de care națiunea nu își putea asigura emanciparea, nu se putea dezvolta liber pe făgașul destinului său istoric.

Victor Grecu relevă faptul că cele trei mari procese istorice au răscolit adânc și au

* Volumul analizat cuprinde în structura sa studiile: Nicolae Bălcescu, gânditor revoluționar; Alexandru Papiu Ilarian și Avram Iancu; Unitatea națională și politică în concepția și activitatea lui Nicolae Bălcescu; Ideea unirii la intelectualii transilvăneni din secolul trecut; Ecouri ale Unirii Principatelor în Transilvania; Un precursor al desăvârșirii unității statale: Alexandru Papiu Ilarian; Unitatea limbii și unitatea națională în Transilvania în secolul trecut; Unitatea și independența națională — deziderate inseparabile în gândirea revoluționarilor români din secolul trecut.

ridicat la luptă masele populare din Transilvania sub conducerea fruntașilor lor, exponenți devotați și înflăcărați ai intereselor acestora.

Cercetările întreprinse de autor contribuie la dezvoltarea și valorificarea unor direcții noi, mai puțin cunoscute sau neglijate până acum din gândirea și activitatea unor fruntași ai revoluției de la 1848 (Nicolae Bălcescu, Avram Iancu, Alexandru Papiu Ilarian, George Barițiu, Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu, Axente Sever etc.).

Unirea Principatelor a revitalizat aspirațiile la unirea politică deplină, a fortificat conștiințele și energia națională a românilor din Transilvania. Se relevă că Unirea prin ecurile ei adânci în rindurile tuturor păturilor sociale din Transilvania, a ridicat pe o treaptă superioară acest deziderat fundamental al maselor.

De asemenea autorul demonstrează că în mijlocul entuziasmului general ce cuprinsese masele, revoluționarii transilvăneni s-au înregimentat în lupta pentru unire, sprijinind-o prin toate mijloacele prin funcțiile pe care le îndeplineau în Principate, prin presă, prin lucrările lor, prin corespondența cu frații de peste munți. Această acțiune a constituit un factor mobilizator ce a alimentat în permanență conștiința unității naționale.

Războiul pentru cucerirea independenței de stat a României va mobiliza forțele românilor din toate provinciile românești, care au acționat, cum era și firesc, ca un singur tot, ca o singură voință. Cucerirea neatârării a constituit o mărturie exemplară a frăției și solidarității românilor de pretutindeni, a unității lor în lupta comună pentru apărarea ființei naționale, solidaritate care va caracteriza toate frământările următoare până la unificarea politică deplină de la începutul secolului nostru.

Pe bună dreptate Victor V. Grecu consideră că liantul care a reprezentat firul conducător, forța propulsivă, dinamizatoare și mobilizatoare a tuturor luptelor, a fost dezideratul unității naționale și politice.

În jurul acestuia vor gravita toate preocupările și acțiunile, de înlăptuirea acestuia erau legate toate celelalte aspirații. Nu întâmplător în șirul acestora se individualizează ca un domeniu de sine stătător, de proporții impresionant general și consecvent cultivat, lupta pentru unitatea limbii în perspectiva unificării politice.

Idealurile unirii tuturor românilor într-un singur stat și ale independenței naționale depline, strins legate de cel al emancipării sociale au fost în tot timpul prezente în conștiința și lupta poporului român în gândirea și activitatea luptătorilor revoluționari

din secolul al XIX-lea, alcătuiind o unitate indisolubilă.

Volumul prezentat în condiții grafice meritabile se încheie cu rezumatele în limba franceză ale celor 8 studii, cu un indice de persoane utile în orientarea cititorului în ansamblul informației prezentate.

Cu lucrarea la care ne-am referit, Victor Grecu se apropie precis, exact, dar și cu înțelegere de o temă a cărei rezolvare presupune spirit critic, dar și comprehensiune patriotică.

Aurel Cernea

* * * *N. Iorga și marea răscoală țărănească din 1907. Mărturii documentare, volum întocmit și îngrijit, studiu introductiv și note de Nicolae Liu, Edit. Junimea, Iași, 1984, 300 p.*

Marca răscoală din primăvara anului 1907 — moment culminant al neînțelegerilor mișcării țărănești din ultimele decenii ale veacului trecut și de la începutul veacului nostru pentru o viață mai bună și mai demnă — a constituit una dintre paginile cele mai reprezentative din istoria marilor bătălii sociale din România. Răscoala a reliefat, odată mai mult, atât marile resurse revoluționare ale maselor populare, cât și năzuința lor fierbinte spre o viață demnă, omenească.

Asupra marii ridicări la luptă a țărănimii din 1907 s-au scris unele lucrări monografice, s-au publicat numeroase studii și articole, inclusiv volume de documente, reliefând amploarea ei. Cu toate acestea, memorabilul eveniment de acum aproape 78 de ani continuă să rețină atenția cercetătorilor, care dau la iveală noi și noi mărturii documentare. O dovadă în acest sens o constituie și recentul volum, intitulat: *N. Iorga și marea răscoală țărănească din 1907, Mărturii documentare, întocmit și îngrijit de Nicolae Liu, care scemnează și un important studiu introductiv.*

Volumul reproduce, în prima parte, mărturii documentare reprezentative, legate de acțiunea politică din 1907 a lui N. Iorga în favoarea țărănimii, începând din prețuia marii răscoale plină țirziu după singeroasa ei reprimare. Articolele, intervențiile parlamentare ale marului savant, care pătrundea pentru prima dată în Parlamentul țării, și în general luările de atitudine politică în chestiunea țărănească relevau poziția patriotică și democratică a lui N. Iorga față de situația grea în care se aflau masele largi ale țărănimii — principala forță socială și de progres, aceea care a asigurat (cum se afirmă la p. 11) „libertatea țărilor române și a dus greul luptei împotriva cotropitorilor străini”.

Sint ilustrative articolele datorate marului cărturar și publicate în revista „Neamul românesc”, unele devenite celebre în conștiința contemporanilor, ca *Ascundeți țăranii* (p. 59—60), *Neam de săraci* (p. 67—69), *Dumnezeu să-i Ierte* (p. 70) etc.; tot atât de revelatoare sint și selecțiunile din discursurile rostite de la tribuna Parlamentului de N. Iorga, referitoare la viața social-politică a României din timpul desfășurării marii răscoale (*Răscoalele țărănești și partidele politice* (p. 71), *Fiți drepti* (p. 75), *13 martie 1907 în România și 4 august 1789 în Franța* (p. 78), *Alegeri, partide și candidaturi* (p. 86), *Noul parlament — ce este și ce poate fi* (p. 91), *Discuția legii agrare în Cameră* (p. 103) etc. și cu deosebire cele privind procesul redeschis de singerosul eveniment (*Cu privire la măcelurile criminale ale țăranilor în mart 1907* (p. 103), *În chestia măcelurilor* (p. 111), *Omorurile din 1907 înaintea judecării lumii* (p. 112) etc. ca de altfel și interpelările în problema despăgubirilor, precum și numeroasele note, articole și alte materiale informative similare transmise de corespondenții voluntari ai revistei „Neamul românesc”, toate reliefând odată mai mult nu numai amploarea luptei țărănimii pentru un trai mai bun dar și profundul sentiment de compasiune față de truditarii ogoarelor, pe umerii cărora se sprijinea întregul edificiu al României moderne.

Partea a doua a volumului realizat de Nicolae Liu reprezintă, cum afirmă însuși autorul „o selecție documentară înedită asupra cauzelor și urmărilor marii răscoale țărănești din 1907 ” (p. 47), incluzând materiale din vasta corespondență primită personal de marul istoric sau pentru redacția revistei „Neamul românesc”, atât din țară, cât și din peste hotare. După cum precizează

autorul, N.Iorga a luat, încă din 1935, hotărârea de a aduna la un loc materialul epistolar sosit pe adresa sa, constituind volume de corespondență originală, aflate astăzi în păstrare în colecția de manuscrise și documente a Bibliotecii Academiei R.S.România. — Materialele din această a doua parte a volumului au, după opinia noastră, o valoare deosebită, ele constituindu-se, pe deo parte, în noi mărturii autentice la dosarul de acuzare a claselor conducătoare din România, pe de alta, relevând interesul major al diferitelor categorii sociale, sentimentul lor adinc, patriotic și de solidaritate, față de suferințele maselor largi ale țărânimii, ca și protestul lor vehement împotriva nedreptăților sociale și a măsurilor de reprimore a răsculașilor.

Din numeroasele scrisori adresate lui N.Iorga și redacției revistei „Neamul românesc”, provenite de la reprezentanții diferitelor categorii sociale (învățători, elevi, studenți, profesori, oameni de literă, medici, ofițeri și soldați, avocați, ingineri, actori, funcționari, proeți, muncitori și țărani) rezultă cu claritate resentimentul profund al celor mai diferite categorii și pături sociale față de reprimirea întreprinsă de cercurile politice conducătoare ale burgheziei și moșierimii. Printre acestea semnalăm scrisorile venite din partea unor scriitori ca I.Agirbiceanu, scriitor și prozator transilvănean, care, referindu-se la desfășurarea răscoalei în Moldova, nutrea speranța că „trebuie să se schimbe soarta acestei nații de pe întregul pământ românesc” (p.155), Elena Farago, Al.Vlahuță, G.Sandu Aldea, George Ranetti, Octavian Goga, profesorii universitari ca N.Bănescu, V.Mihăilescu, C.Pârvan, C.Drăghiceanu, C.Giurescu, C.Moisil, I.Ursu, I.Lupaș, G.Opreșcu, medici ca Dr.I.Cantacuzino, Gh.Marinescu, precum și oameni politici ca Spiru Haret, autorul *Chestiunii agrare*, publicată în 1905 și republicată în 1907, C.Stere dr.C.I.Radovici, Dr.N.Lupu, I.Mihalache, și alții care au fost alături de marele istoric în acțiunea sa de sprijinire a țărânimii, exprimându-și, totodată, profunda compasiune sau punctul lor de vedere în favoarea acesteia. La rindul său,

actorul Petre Liciu, expediindu-i lui N.Iorga ajutoare bănești pentru familiile țăranilor uciși în urma reprimării, exprima admirația față de activitatea desfășurată de marele istoric în favoarea țărânimii (p.261).

Sentimente profunde față de cauza țărânimii din România sînt exprimate și în numeroasele scrisori datorate unor țărani simpli (multe semnate *un ardelean*), ca și unor intelectuali ca Partenie Cosma, Miron Cristea, C.Tăslăuanu și alții din Transilvania și Bucovina, care-și exprimau durerea față de nenorocirile ce se abătuseră asupra țărânimii de dincoace de Carpați și nutreau speranța într-o situație mai bună în viitor.

În general, corespondența adresată lui N.Iorga, provenită de la martorii oculari ai evenimentului memorabil din primăvara anului 1907, este importantă nu numai prin aceea că prezintă noi mărturii autentice, dar în același timp și pentru faptul că ea oferă cercetării valențe noi, întregesc imaginea referitoare la lupta țărânimii pentru o viață mai bună, pentru libertate și drepturi sociale. În al doilea rînd, demn de remarcat este și studiul introductiv în care N.Liu evidențiază poziția lui N.Iorga față de marca ridicare la luptă a țărânimii din 1907, fără, bineînțeles, a trece cu vederea peste limitele de ordin reformist ale acestuia în rezolvarea spinoasei probleme agrar-țărănești. Un aspect care ridică valoarea volumului publicat de N.Liu îl constituiesc și interesantele note și comentarii înfîlțite pe tot parcursul cărții. Poate că volumul ar fi cîștigat și mai mult în valoare dacă, pe lângă indicele cronologic analitic (lista regestelor), autorul ar fi alcătuit și un indice al persoanelor, ceea ce ar fi oferit lectorului posibilitatea identificării mai rapide a aceluia cu care N.Iorga a întreținut în timpul răscoalei un permanent dialog.

Volumul lui Nicolae Liu se impune oricum atenției, nu numai prin interpretarea judicioasă a faptelor, cît mai ales, și prin noutatea mărturiilor documentare rezultate din vasta corespondență primită de N. Iorga și de publicația sa „Neamul românesc”, el interesînd deopotrivă nu numai pe istoric dar și publicul larg cititor.

Mircea Iosa

ANDREI PIPPIDI, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1983, 274 p.

- Volumul lui Andrei Pippidi se integrează într-o arie mai largă de cercetări dedicate conexiunilor dintre istoria românească și cea bizantină, cercetări inițiate de Institutul de

studii sud-est europene și materializate în seria „Bizațului și Țările Române”, serie care își cucerește tot mai mult un prestigiu bine meritat prin nivelul științific deosebit

de ridicat al lucrărilor publicate. Rod al unei îndelungi gestații, volumul de față sintetizează preocupări susținute ale autorului pe durata a mai mult de un deceniu. Conștient de persistența încă a multor necunoscute, autorul își propune să realizeze „un nou examen critic al cunoștințelor acumulate până în prezent” (p.5). Departe de a fi un simplu bilanț, volumul lui Andrei Pippidi cuprinde pe lângă un apreciazabil spor de informație, o serie de interpretări înnoitoare, cu privire nu numai la componenta bizantină, ci la ansamblul gândirii și acțiunii politice românești în perioada de înflorire și destrămare a feudalismului.

Rigoarea cercetării se observă din faptul că încă din introducere, autorul își propune să definească conceptul de tradiție politică: „calitatea de tradiție politică poate fi acordată acelor principii de conducere a statului cărora o largă azeziune a clasei dominante, prelungită timp de câteva generații, le-a dat consistența unui corp de doctrină” (p.6), ca și problemele în a căror soluționare intervine această tradiție: „forma de guvernământ, concepția autorității centrale (de care depind și elementele de prestigiu ce o întăresc), raporturile dintre puterea civilă și biserică, relațiile dintre puterea executivă și diferitele „stări”, mai mult sau mai puțin corespunzătoare, ca interese social-economice, claselor din societatea feudală, în sfârșit caracterul funcției externe a statului” (p.6). Pentru a distinge specificitatea receptării românești a tradiției bizantine, sint prezentate câteva exemple din alte arii geografice („imperiul” hispanic al regilor castilieni, ca și perpetuarea elementelor bizantine în Etiopia și în Georgia). Deși aceasta ar fi depășit tema lucrării, nu putem să nu remarcăm în perspectivă utilitatea unui studiu comparativ al moștenirii bizantine în diferitele țări. Trecind succint în revistă concepția generațiilor succesive de istorici cu privire la rolul Bizanțului, este subliniat rolul decisiv al lui Nicolae Iorga în „reabilitarea” acestui aspect al istoriei poporului nostru.

Analiza propriu-zisă este realizată în două părți distincte, intitulată sugestiv „Idealul” respectiv „Realitățile”, marcând două unghiuri de vedere diferite asupra unei realități unitare în multilateralitatea ei.

Partea dedicată doctrinei începe cu analiza instituției domniei studiată în multitudinea formelor ei de manifestare: titulatură, disputa în jurul caracterului puterii domnești, ceremonialul aulic, încoronarea, miruirea, confirmarea episcopilor, simboluri (scutul, crucea, spada, lancea, coroana, lanțul de aur purtat la gât, tronul), costum etc. Este reliefată și originea bizantină a pedepselor pentru lezmajestate. Autorul încearcă să discerne

în ce măsură poate fi vorba de adoptarea unei „doctrine imperiale” de tip bizantin. Concluzia sa este că deși are loc o afirmare a caracterului autocratic al domniei, în a căruia fundamentare tradiția bizantină a jucat un rol însemnat, deși domnii români tin să-și afirme egalitatea cu ceilalți suverani (sugestiv este dublul ascuțit, intern și extern, al atributului de „autocratic” sau „samodirjeț” din titulatură), lipsesc elemente indispensabile unei doctrine imperiale. Cel mai însemnat dintre acestea ar fi preocuparea pentru stabilirea unei ierarhii riguroase a suveranilor în cadrul „familiei de regi”, distincția dintre diferitele trepte ale acestei ierarhii fiind prezentă în documentar „cu o înconsecvență ce rezistă încadrării într-o schemă teoretică” (p.25). De altfel, autorul nu neglijează să ne arate că permanenta confruntare cu o realitate deseori defavorabilă a cenzurat drastic orice veleitate imperială.

Analizând căile de transmitere a tradiției bizantine în mediul românesc, Andrei Pippidi reliefează rolul emigrației sîrbești și mai ales al celei grecești, precum și cel al legăturilor ecleziastice, manifestate deseori prin închinări de fundații religioase sau danii, îndeosebi cu Athos-ul, dar și cu mănăstirile din Sinai și de la Methora sau cu patriarhia ecumenică de la Constantinopol. O atenție deosebită este acordată literaturii parentetice, studiindu-se filiația acesteia atît la nivelul lucrărilor care au circulat în epocă, cît și la cel al valorilor promovate. Credem că în acest capitol și-ar fi găsit locul și subcapitolele privind literatura populară și cea istorică, prezentate în cadrul capitolului dedicat luptei antiotomane.

În ceea ce privește caracterul luptei antiotomane, autorul observă judicios că acesta se înscrie pe linia „cruciadei permanente”, specifică și lumii bizantine. Studiind ansamblul de acte și obiceiuri menite să valorizeze această luptă, ca și răspîndirea profesiilor cu privire la sfîrșitul dominației otomane, Andrei Pippidi conchide, cu o cumpătare care caracterizează majoritatea afirmațiilor sale, că „pe planul atitudinilor mentale și al stărilor afective, ipoteza că masele populare înțelegeau, în felul lor, ideea de cruciadă și că adevrau la ea, mi se pare, pentru secolele al XV-lea și al XVI-lea, îndreptățită” (p.71). Sint prezentate și doctrinele care contravin cruciadei antiotomane, precum considerarea sultanului ca successor al împăraților bizantini, concepții care, în ciuda unor fluctuații inerente, se consolidează treptat. Se observă o mutație semnificativă de la smerenia „autocratică” a formulilor de genul „pentru păcatele noastre...”, la o nouă formă de fatalism, mediat de viziunea ciclică asupra istoriei. Interesantă este și încercarea de apli-

care a normelor europene ale legitimității, evidentă la un Radu Popescu, care afirmă „Putem zice în orice chip că cu dreptate țin turcii împărăția Tarigradului, fiind a lor de la Comnini împărății” (p.76). Deosebit de sugestive în susținerea afirmațiilor autorului sînt și ilustrațiile 5 și 6 (p.126). Este evidențiată concurența diferitelor state străine în vederea restaurării Imperiului bizantin, ca și inconsecvențele care au marcat politica lor. Autorul reliefează dilema factorilor politici români, și în general balcanici, atît între aceste state, cit și în fața concesiilor pe plan religios sau politic pe care le implica colaborarea cu ele, indispensabilă însă realizării idealului bizantin.

Raporturile dintre domnie și biserică sînt urmărite sub două aspecte: acela al luptei pentru întietate în stat, cunoscînd forme deosebit de violente în secolul al XV-lea, și acela al patronatului și — indisolubil legat de acesta — controlului pe care îl exercită în cea mai bună tradiție a bazileilor bizantine unii domnitori ca Vasile Lupu sau Constantin Brîncoveanu asupra întregii biserici ortodoxe.

Studiînd relațiile dintre domnie și boierime, autorul surprinde cu precădere mutațiile survenite la nivelul concepțiilor boierești. Impactul unci noi boierimi, de origine sîrbă și mai ales greacă, și concurența acerbă pe care aceasta o face boierimii autohtone duc la apariția unor fenomene de respingere a tradiției bizantine, pe care noii veniți o transformaseră tot mai mult în armă de justificare ideologică. Andrei Pippidi face o observație de finețe: dacă în izvoarele destinate străinătății grecii, și în deosebi Cantacuzinii, încearcă să-și alcătuiască genealogii ilustre, în sursele destinate mediului românesc efortul este centrat spre a demonstra asimilarea cu boierimea autohtonă și cu interesele țării (înțelesă în sens feudal). Se observă deci că în contestarea tradiției bizantine se întîlnesc atît opoziția față de domnia autocratică, cit și o notă xenofobă determinată de concurența grecească. Această contestare va genera în mod firesc căutarea unci noi legitimități, ancorată firesc în conștiința originii romane; disjunția ideii bizantine în componentele ei romană și grecească va fi marcată de opțiunea tot mai hotărîtă a românilor pentru Roma, opțiune conturată și în contextul în care ideea restaurării Imperiului bizantin era tot mai mult masca planurilor expansioniste ale Rusiei țariste.

Dacă în prima parte au fost prezentate separat diferitele componente ale tradiției politice bizantine, în partea a doua se urmărește în succesiune cronologică modul cum această tradiție este confruntată cu realitățile politice concrete. În cadrul acestei analize autorul aduce, pe lîngă o informație

extrem de bogată, o viziune largă a problemelor de politică internațională și un echilibru salutar în evaluarea proporțiilor exacte ale diferitelor evenimente.

Realismul și discernămintul proprii lui Andrei Pippidi, ca și faptul că fenomenele istorice sînt privite din acest unghi mai puțin uzitat al tradiției politice bizantine au generat o serie de nuanțări și teze care îmbogățesc și limpezesc cunoașterea istorică. Nu ne-am propus — și densitatea de idei a volumului nici nu ne îngăduie — realizarea unui inventar al tuturor punctelor de vedere noi pe care le aduce Andrei Pippidi. De altfel, unele dintre acestea — ca cele despre rolul bătăliei de la Lepanto în izbucnirea luptelor antiotomane de la sfîrșitul secolului al VI-lea, despre reacțiile anturajului balcanic al lui Mihai Viteazul la opțiunea românească a acestuia, sau cu privire la instaurarea regimului fanariot (considerată ca avînd loc sub principalele aspecte în 1659) — au fost expuse pe larg în studii separate ale autorului și au intrat deja în circuitul științific.

Perspectiva temporală permite autorului urmărirea modului treptat și selectiv în care este adoptată tradiția bizantină. Astfel, dacă Ștefan cel Mare duce o politică antiotomană în cea mai bună tradiție a cruciadei bizantine (defensive), iar Neagoe Basarab este „principalul autor al unci teorii defensive elaborate în Țara Românească sleită de conflicte interne și de un veac de luptă antiotomană” (p.154), nici unul dintre ei nu manifestă aspirații imperiale de factură bizantină. De asemenea, pentru un Petru Rareș tradiția bizantină era „un pretext ideologic atît pentru eforturile sale de centralizare a statului cit și pentru lupta antiotomană în care s-a angajat...” (p.165). De altfel, valabilitatea acestei aprecieri nu se limitează la domnia lui Petru Rareș. Abia sub Alexandru Lăpușeanu, în condițiile specifice ale ascensiunii sale la tron și ale efortului de legitimare a domniei, a avut loc adoptarea și promovarea hotărîtă a tradiției bizantine, cunoscută în Moldova secolului al XVI-lea îndeosebi prin filiera sîrbă. Această orientare este evidentă atît în tonul apologetic al istoriografiei oficiale, în patronatul așezămintelor religioase din țară ca și din întreaga lume ortodoxă, din Galiția pînă la Ierusalim, cit și în influența puternică exercitată în celelalte state românești. Sînt astfel surprinse elementele de continuitate dintre politica lui Lăpușeanu și cea a lui Despot, Andrei Pippidi apreciînd că „terenul fusese pregătît de înaintașul moldovean al Heraclidului ” (p.166).

Este de altfel remarcabilă consecvența cu care Andrei Pippidi evită capcana maniheis-

mului facil, analizând minuțios și cu discernământ faptele. Sugestivă pentru acest spirit al demersului istoric este aprecierea sa cu privire la figura lui Mihnea al III-lea, care în urma unui asemenea examen critic „poate pierde din pitorese, dar câștigă în autenticitate” (p.215): O analiză similară este rezervată politiciii lui Ieremia Movilă, considerată a fi o alternativă viabilă a celei a lui Mihai Viteazul, atât pe planul unității românești (prin proiectele sale dinastice), cit și pe cel al continuității statale și al patronatului bisericii ortodoxe. Interesante sînt și nuanțările cu privire la componentele orientală-bizantină și occidentală în personalitatea și politica unui Petru Cercel sau Radu Mihnea. De altfel, ponderca crescîndă a componentele occidentale este vizibilă și în afara spațiului românesc, în frământările declanșate de activitatea clocotitoare a lui Chiril Lukaris.

Cu toate acestea distanțarea de tradiția bizantină nu este la noi rodul unor influențe contrare din afară, ci în primul rînd al faptului că această tradiție nu mai corespunde aspirațiilor societății românești. Semnificativ în acest sens este faptul că, în opoziția sa structurală față de un Vasile Lupu ostentativ atașat de tradiția imperială bizantină, Matei Basarab răspunde prin promovarea unei culturi umaniste care „în haină slavonă afirmă semnificativ unitatea poporului român și străvechea sa origine” (p.209).

Studiind destrămarea tradiției bizantine, fenomen în cadrul căruia componentele neasimilate de către mediul românesc sînt treptat abandonate, autorul face observația pertinentă că „ea tinde să devină apanajul exclusiv al unei familii, a Cantacuzinilor, care apelează la modelul îndepărtatilor strămoși imperiali” (p.217). În consecință ca arc o rezonanță tot mai redusă în mediul românesc

iar proiectele ambițioase ale lui Șerban Cantacuzino păstrează doar o valoare episodică. Printre cauzele destrămării idealului bizantin este subliniat contrastul crescînd dintre dependența domnilor români față de sultan, care cunoaște forme de manifestare umilitoare, și tradiția imperială, alături de rolul contactelor sporite cu cultura occidentală, în deosebi în mediul polonez sau al universităților italiene, dar și prin intermediul cărților tipărite. În fine, o pondere însemnată este recunoscută fenomenelor de respingere pe care le-a generat asocierea tradiției bizantine cu elementele fanariote care invadaseră Țările române. În acest context Roma ia definitiv rolul Bizanțului ca reper inspirator al spiritualității românești.

Apreciind însemnătatea tradiției bizantine o lungă perioadă a istoriei românești, Andrei Pippidi arată că „românii au văzut-o ca un mijloc de a-și păstra identitatea politică. Aceasta a fost cauza eficacității ei istorice” (p.237).

Argumentația autorului, mereu interesantă și aproape întotdeauna convingătoare, este susținută de un fastidios aparat critic (peste 1000 de note ample la subsol), ca și de 45 de ilustrații deosebit de sugestive. Volumul mai cuprinde un post-scriptum cu aprecieri asupra ultimelor contribuții la studiul problemei tratate, un indice alfabetic al personajelor menționate și un rezumat în limba franceză.

Sinteză de un înalt nivel științific, lucrarea lui Andrei Pippidi reprezintă un moment de referință în cercetarea problemelor moștenirii bizantine în Țările Române și o sursă indispensabilă oricui studiază cvul mediu românesc.

Bogdan Murgescu

VASILIJE DJ. KRESTIĆ, *Istorija srpske štampe v Ungarskoj. 1791—1914. (Istoria presei sîrbești din Ungaria. 1791—1914)*. Novi Sad, 1980, 506 p.

Lucrarea istoricului iugoslav V. Krestić reprezintă prima sinteză istorică majoră asupra fenomenului presei sîrbești. Se cuvine însă o precizare: sinteza aflată în atenția noastră abordează problematica vieții publicistico-publice la sîrbii de la nord de Dunăre și Sava (din hotarele Imperiului Habsburgic — dualist de mai tîrziu).

Ea ni se înfățișează drept rod al unei munci asidue asupra multor mii de file îngălbenite de ziar, al unei aprofundate și complexe documentări — la instituțiile specializate din

Belgrad, Srmski Karlovci, Budapesta, Viena și Praga și al unei pătrunzătoare, intuitive cunoașteri a epocii — cernînd din curgerea vremelniceului cotidian certitudinile istorice, urmele durabile ale trecerii națiunii prim-vreme.

Faptul prezintă un spor de interes pentru istoricul de la noi, românii transilvăneni și bănățeni viețuind în epocă în același context politico-instituțional. Epoca a ridicat imperative comune, ce au imprimat deziderate similare în istoria ambelor popoare.

Cap. I *Începuturile presei sîrbești (1791—1848)*. Primul ziar sîrbesc „Serbskija novini” („Jurnalul sîrbesc”) a apărut la 3/14 martie 1791 la Viena, departe de nucleul etnic al poporului. Inițiatorii vieții publicistice sîrbești au fost grecii Publios și Markides Pouly. În împrejurări care au favorizat și activitatea Congresului național-confesional sîrbesc de la Timișoara (din 1790), solicitarea celor doi frați a intrunit aviz favorabil; aviz refuzat din rațiuni de stat în cazul cu obiect similar, venind de la Novi Sad. Acest ziar se culegea în tipografia Kurtzbeck, care deținea și monopolul editării cărților în limbile română și sîrbă.

Curînd după această primă inițiativă elenă, slujbașul curial St. Novaković achiziționează tipografia Kurtzbeck. Beneficiind și de sprijinul ierarhiei clericale, el editează „Slaveno — serbskija vjedomosti” („Priveliști slavo-sîrbe” — 1792) într-o limbă mai accesibilă. Spiritul legitimist al primelor încercări publicistice, apoi lipsa unui auditoriu suficient de instruit, le-au condamnat la o existență vremelnică limitată.

În deceniile 2—3 ale secolului al XIX-lea se reînnoadă firul prin „Novine serbske” („Jurnalul sîrbesc”). Acum încolțeau în spiritualitatea sîrbă ideile panslavismului, primele defecțiuni la politica alică, care „înăbușă cultura sîrbă și valahă, înfrîind emanciparea poporului sîrb și a celui valah”. (p. 33).

Procedînd după cum îi dicta conștiința, redactorul Dimitrije Davidović a părăsit Austria în favoarea Serbiei, cu aceasta luînd sfîrșit „etapa vieneză” a istoriei presei sîrbești. Pînă la 1848, ziarele sîrbești au apărut la Budapesta („Serbski narodni list” — „Foaia populară sîrbească” și „Serbske narodne novine” — „Jurnalul popular sîrbesc”), în îngrijirea lui Teodor Pavlović, destoinic discipol al iluministului Dositej Obradović și-n aceeași măsură precursorul lui Svetozar Miletić, prin tendința novatoare — de a imprima orientare laică mișcării naționale.

Cap. II *În vîltoarea revoluției (1848—1849)*. Zilele agitate ale lui martie 1848 au determinat substanțiale schimbări și-n istoria presei sîrbești. Tînăra și entuziasta generație a revoluției, abandonînd Budapesta, va activa în mediu național, făcîndu-și acum apariția ziarelor în Novi Sad, Sremski Karlovci și Zemun. În cfervescența evenimentelor, presa s-a emancipat de amprenta străină, primînd trăsături cu adevărat naționale.

Tonul l-a oferit organul Consiliului național general sîrbesc „Vestnik” („Vestitorul”), devenit în 1849 „Vestnik Vojvodstva Srbije” („Curierul Voevodatului Serbiei”), editat de figuri remarcabile ale revoluției sîrbe — C-tin Bogdanović, Iacob Ignjatović, Danilo Medaković. Organul de presă al revoluției oferă o

veridică imagine asupra cadrului ideologic, frămîntărilor și prefacerilor revoluționare — de la desolidarizarea cu exclusivismul kossuthist, la abandonarea cauzei habsburgice — evoluînd de la calitatea oficială la cea de purtător al celor mai largi opinii naționale. Paginile sale sînt pline de atacuri vehemente la adresa ierarhiei clericale (simbolizată de patriarhul Iosif Rajačić), a pactizării nedemne cu reprezentanții autorității imperiale, prin deplina sacrificare a prerogativelor autorității populare și a aspirațiilor naționale; motive mai mult decît suficiente pentru oprirea organului revoluției (12 iunie 1849) și întemnițarea redactorilor.

Organul burghezei democratice era „Napredak” („Progresul”), scos la Sremski Karlovci de către D. Medaković. Periodicul are semnificație aparte, fiind primul care a promovat principiile novatoare ale lui Vuk Stefanović Karadžić în scriere.

„Pozornik” („Atenționatorul”), redactat în spirit legitimist, era purtătorul de cuvînt al ierarhiei conservatoare. În paginile sale se revendica Vojvodina — pe baza privilegiilor și a meritelor sîrbești față de tron.

Cap. III *În chingile absolutismului (1849—1859)*. Scurta existență a Voevodatului sîrbesc și a Banatului timișean se caracterizează, cu privire la problematica în discuție, prin încercări de a se iniția periodice în orașul reședință, Timișoara. În anul 1850 frații Danilo și Milorad Medaković au încercat imposibilul: obținerea avizului de a scoate un organ de presă, oficial, la Timișoara, în limbile română, sîrbă și germană. D. Medaković urmărea să reinvie pe această cale ziarul său „Napredak”, fără succes însă, deocamdată.

Profitînd de numirea contelui Coronini în calitate de guvernator al provinciei nou-instituite (1851), M. Medaković a obținut aprobarea de a publica la Timișoara „Južna pčela” („Albina sudului”), organ politic, însoțit de un supliment literar. S-a optat pentru Timișoara, în speranța unei mai rapide și temeinice informări a cititorilor, din mijlocul evenimentelor de politică majoră. Medaković spera ca pe această cale să realizeze atributele de organ politic central.

Din start, s-au ridicat piedici insurmontabile: lipsa caracterelor chirilice la cele trei tipografii locale, ba chiar a și unui culegător care să cunoască limba sîrbă. De aceea „Južna pčela” abunda în greșeli de tipar. Însă cea mai mare dificultate se resimțea prin absența colaboratorilor; puțina intelectualitate sîrbă din oraș (funcționari ai aparatului administrativ) proba o conduită rezervată față de organul național de presă. (p. 98). Starea de fapt l-a determinat pe redactor ca numai după două luni, să ceară avizul în vederea transferării publicației la Novi Sad, oraș

„cu simțăminte vii... și mediu patriotic, național”, resimțit pozitiv asupra volumului, tirajului și calității ulterioare a acestei publicații.

Tot la Novi Sad a apărut, sub îngrijirea lui D. Medaković „Srbski dnevnik” („Jurnalul sârbesc” — 1852). Acest organ de presă în scurt timp a dobândit un mare prestigiu, reprezentând unul dintre cele mai bine îngrijite ziare sârbești: ancorat în miezul celor mai importante evenimente naționale, a fost purtătorul de opinie „al majorității imense a poporului sârb”.

Dintr-o inițiativă a cercurilor funcționărești din Timișoara, s-a pornit „Svetovid” (nume mitologic), publicație literară, în spirit moderat, legalist și conciliatorist. Din lipsă de colaboratori precum și din cauza cheltuielilor de tipar foarte ridicate, după cinci luni ziarul a fost transferat la Viena, menținându-se în Timișoara doar un corespondent permanent. „Svetovid” devine purtător de opinie al ierarhiei conservatoare, intrând într-un inevitabil conflict cu organul de opinie națională al lui D. Medaković.

Cap. IV *Cu Miletić în frunte (1859—1884)*. După criza lombardă, Curtea s-a văzut obligată la concesii în favoarea Budapestei. În consecință, interesele naționalităților au fost sacrificate în favoarea criteriului integrității teritoriale a coroanei Sf. Ștefan.

Ca și în cazul mișcării naționale românești, se impunea cu necesitate reprezentarea și apărarea în fața opiniei publice a intereselor naționale sârbești. Acest rol pe moment i-a revenit organului „Srbski dnevnik”, căruia Svetozar Miletić i-a imprimat program politic adecvat, axat pe ideile libertății constituționale și ale naționalității, a colaborării cu cercurile progresiste maghiare și naționalitățile, a reorganizării țării pe principii federative. În jurul „Dnevnikului” și a ideologului său s-a concentrat nucleul militanților din care va genera Partidul Național Sârb.

Poziții cu totul opuse vedea „Srbobran” („Apărătorul sîrbilor”) organ conservator — clerical ce-și lega speranțele de Viena. Reprezentantul tipic al acestei orientări oportunist-conciliatoriste era fruntașul pașoptist Djordje Stratimirović, care trăia momente de involuție politică, egocentrismul și labilitatea morală îndepărtându-l tot mai mult de crezul propriului popor. În anul 1863 D. Medaković a inițiat un nou ziar, „Napredak”, reluând titlul organului din perioada revoluției. Dar cum vremurile noi au ridicat și oameni noi, acest ziar a pierdut pasul cu timpul, îndepărtându-se de aspirațiile naționale ale tinerei generații.

După încetarea „Dnevnikului”, Sv. Miletić s-a decis să pornească un nou ziar, „Zastava” („Drapelul” — 1866). Împotrivindu-se cu ve-

hementă ideii „unității poporului politic maghiar”, „Zastava” a reprezentat interesele grupării Junimii unite sârbe (Ujedinjena omladina srpska) și ale Partidului Național Sârb (Srpska narodna slobodoumna stranka). Partidul Național Sârb a fost întemeiat în ianuarie 1869, pe baza programului de la Becicherec, avind puncte comune, derivând dintr-o bază ideologică similară (nerecunoașterea dualismului și a sistemului politic instituit de acesta) cu programul de la Timișoara, al Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria. Comuniunea de idei i-a și apropiat pe cei doi fruntași naționali, Alexandru Mocioni și Svetozar Miletić, rezultatul fiind lupta comună româno-sârbă împotriva temelilor juridice, instituționale și politice ale dualismului.

Revenind la „Zastava”, aceasta a fost decenii întregi „cel mai important ziar sârbesc, citit ca o evanghelie politică”. (p. 185).

Un ziar de scurtă viață, însă de interes special în viața politică sârbă a fost „Narodni glasnik” („Curicul național”), organ de presă al grupării dinastice din emigrație, tipărit la Timișoara. Exploatarea situația internă dificilă din principatul Serbia (vlăguită de prelungitul război antiotoman) precum și revolta anti-dinastică de la Topola (finele anului 1877), emigrația, grupată în jurul cnezului Petru Karadjordjević, a reactivat, puternic sprijinită de Austro-Ungaria. De la început, ziarul acesta, „apărut numai pentru a semăna discordia între sîrbi” (p. 250) a fost privit cu ostilitate de fruntașii mișcării naționale și organul lor, „Zastava”. După Congresul de la Berlin, când Serbia „a pornit să navigheze în apele austro-ungare”, s-a tocit și virulența acestui instrument de presiune asupra politicii de la Belgrad, care se va stinge în tăcere și uitare.

Cap. V *În umbra „Zastavei” și a „Branik”-ului (1884—1914)*. În timp ce persoana conducătorului era supusă unor permanente hărțuiri, unci detențiuni prelungite, Miletić îmbolnăvindu-se psihic, în sînul mișcării naționale s-a produs o sciziune; o grupare de dreapta, a așa-numitelor „notabilități”, tîndea la revizuirea programului de la Becicherec al luptei naționale, în sensul unei politici oportuniste, de conciliere.

Dacă în cazul mișcării naționale românești tendințelor oportuniste (generos încurajate de autorități) li s-a curmat existența din fașă, prin energica companie a presei și a fruntașilor mișcării naționale în perioada electorală a anului 1884, la sîrbi consecințele au fost mult mai grave; „notabilitățile” au încercat să pună mîna pe redacția „Zastavei” și să o adapteze în organ de politică oportunistă — fapt ce a stîrnit puternice ecouri critice și în presa românească din Banat.

Împotriva programului oportunist de la Kikinda (1884) s-au ridicat reprezentanții „noii Junimi” de la Virșet, conduși de Jaša Tomić. Aceasta, căsătorindu-se cu fiica lui Miletić, a preluat și redacția, „Zastava” redevinând stindardul luptei intransigente împotriva dualismului. „Noii juni” au evoluat spre radicalism, în timp ce „vechea jună” (Miša Dimitrijević, Mihailo Polit-Desančić), consecventă și ea principiilor luptei anti-dualiste, devenea tendința liberală a mișcării naționale sârbești.

Ruptura în sinul Partidului Național al lui Miletić s-a produs în anul 1887, radicalii manifestându-se prin „Zastava”, iar liberalii printr-un nou organ național, „Branik” („Bastionul”).

Liberalii (pătura de mijloc), deși tot timpul în minoritate față de radicali (mica burghezic), au reușit prin organul lor să imprime o notă distinctă mișcării. Polit-Desančić, în mai mare măsură diplomat decât războinic, se manifesta fără zgomot, mai decent și demn „înlinzind punți de colaborare și înțelegere radicalilor”. (p. 285). Nu întâmplător — comentează V. Krešić — în situații concrete autoritățile „au manifestat mai multă intoleranță față de „Branik” decât față de „Zastava”. (p. 285).

Cap. VI *Sub patronajul Budapestei (1867—1914)*. Un capitol întunecat, dar real, l-a reprezentat activitatea „colaboraționiștilor” și a gazetelor subvenționate de guvernul dualist. Precursor într-o asemenea conduită de subminare a intereselor naționale, prin exploatarea propriei reputații din anii tinereții, a fost George Stratimirović. Manipulând încrederea și patriotismul autentic al maselor, creștându-se în mediator între propria națiune și guvern în schimbul recompenselor materiale, Stratimirović a decăzut într-o unealtă „foarte scumpă, însă deosebit de folositoare”, cum îl caracteriza omul politic Benjamin Kállay. (p. 387).

Pe această cale a degradării moral-politice au apărut și cîțiva „discipoli”, care și-au depășit „maestrul” în perseverența probată prin „ură și răutate”. (p. 373). Germeni, din care a încolțit înainte-pomenita politică a „notabilităților” de la 1884.

Tendența oportunistă în viața politică a sîrbilor din Vojvodina, dincolo de manifestările individuale, are și motivații mai adînci. Le explică în felul său T. Bekić, în tinerețe combatant înflăcărat în tăbăra lui Miletić, rățâcit apoi pe cărările pierdute ale oportunistului. La finele secolului al XIX-lea constata, obiectiv, că sîrbii numai erau pe plan militar și implicit material și moral-politic, ceea ce fuseseră cîndva; de la des-

ființarea administrației grănicerești, înregistrau un regres continuu, pierzînd și acea coeziune morală care-i unca în lupta anti-dualistă a deceniilor 7 și 8. Pornind de la premise obiective, oportuniștii s-au grăbit să afirme că orice perseverare „în această luptă inegală în care era atras întregul popor sîrb, era inutilă și dăunătoare”. (p. 409). Pasivitatea principală a radicalilor și liberalilor o apreciau ca semn de neputință și periculoasă pentru un popor mic, ca cel sîrb, pe care-l condamna la letargie; această politică națională era și dăunătoare — afirmau oportuniștii — deoarece li expunea pe fruntași represaliilor din partea adversarului mai puternic (al cărui statut legal era negat). O situație obiectivă grea, a devenit pretext facil pentru orientarea „conservatoare, reacționară, clericală, de orientare maghiarofilă”, fapt care a abătut oprobiul public asupra acestor „maghiaroni” renegați. (p. 418).

Cap. VII *Presa socialistă (1870—1914)*. Dacă în privința curentelor politice de inspirație și orientare burgheză existau diferențe sensibile între Vojvodina și principatul (regatul) Serbia, acestea dispar în presa socialistă, tribună deschisă spre promovarea aceluiași ideal de o parte și de alta a Dunărei și Savi. Ideile socialistilor sîrbi (Sv. Marković, V. Pelagić) au găsit largă audiență în presa socialistă din monarhie, contribuind la conturarea programului ei de luptă. O constantă definitorie a fost tendința de „naționalizare” a gazetelor ce apăreau în limba sîrbo-croată, ca suplimente ale organelor social-democrate de orientare maghiare; prin organele de presă pe care le redacta la începutul secolului XX, Vitomir Korać a depus susținute strădanii de a emancipa aripa sîrbă a mișcării social-democrate de conducerea centrală a partidului.

Să amintim că lucrarea este bogat și foarte sugestiv ilustrată, reliefîndu-se și pe această cale momentele importante ale cîntinutului.

Un indice complex, de nume de locuri, persoane și periodice, completează fericit ținuta științifică a textului, precum o fac și cele două rezumate, în limbile germană și maghiară.

În concluzie, avem în față o realizare reprezentativă a istoriografiei iugoslave contemporane, o carte corectă, obiectivă, cu foarte multe elemente noi, importante și interesante chiar pentru o mai sensibilă înțelegere a problematicii mișcării naționale românești anti-dualiste.

Miodrag Milin

JUAN PEREZ DE LA RIVA, *La isla de Cuba en el siglo XIX vista por los extranjeros*, Editorial de Ciencias sociales, La Habana, 1981, VIII + 265 p.

Secolul al XIX-lea reprezintă pentru Cuba o perioadă de reviriment economic și cultural, de convulsii sociale și naționale care au urmat un curs ascendent, în paralel cu articularea într-un sistem coerent a fizionomiei națiunii cubaneze. Eliminarea ultimelor reziduuri de fidelitate față de descendența peninsulară s-a produs prin războiul de 10 ani din 1868—1878.

Antologia semnată de regretatul istoric Juan Perez de la Riva, mult timp director la „Revista de Biblioteca Nacional—José Martí”, încearcă să surprindă aceste mutații economice și sociale care au atras atenția imperialismului incipient. Principalul rival al Spaniei în direcția Cubei erau S.U.A. care, de la începutul secolului al XIX-lea au manifestat tendințe anexioniste, prima intenție de acest gen datînd din 1803¹.

Volumul, după cum indică titlul, cuprinde relatările unor străini, care în calitate oficială sau neoficială au vizitat Cuba. Contrar uzanțelor, schițăm de la început unele rețineri asupra criteriilor care au stat la baza editării (care este postumă) cit și asupra principiilor care au guvernat sistematizarea conținutului. În primul rînd, titlul nu reflectă realitatea cărții, deoarece este inclusă o relatare a unui celebru globe-trotter italian de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Mai mult prezentele biografică a italianului Gemelli Careri nu aparține semnatarului cărții ci profesorului francez Jean Pierre Berthe care a oferit o ediție franceză a unui fragment din jurnalul de călătorie al italianului referitor la Nueva España (Mexic) și din care editorii cubanezi au selectat paginile care narau trecerea călătorului prin Havana. La mai bine de un secol de la relatarea lui Careri, peisajul economic, social și politic cubanez se modificase structural și se oferă astfel termenii cei mai sugestivi de comparație. Totuși această intenție laudabilă grevează asupra unității interne a antologiei. O ultimă observație se axează pe principiile de editare care ar trebui statuate și respectate în plan mondial, în cazuri similare. Editarea integrală în forma concepută de autor, cu distanțările de rigoare efectuate de editori ar constitui succint modelul oricărei întreprinderi identice. Intervenția res-

trictivă în text, dispunerea fragmentelor după o tematică actualizantă sînt tot atîtea renunțări la valoarea de sursă a acestor izvoare istorice. Antecedente în Cuba există și menționăm excelentele traduceri *La Isla de Cuba* de Richard R.Madden (1964) și *Cartas* de Abiel Abbot (1965). Remarcăm însă un element compensatoriu și anume notele din aparatul critic care poartă amprenta de absolută erudicie a lui Juan Peréz de la Riva.

Primul autor este englezul Francis Robert Jameson care făcea parte din comisia mixtă hispano-engleză care urma să pună în practică tratatul din 1817 prin care se abolea „trata”. Englezul sosește în Cuba în 1820 și își publică luarea la Londra în 1821, insinuant interpolată de francezul Huber în 1826 care i-a dat o tentă imperialist-publicitară. În acest din urmă an Alexander von Humboldt publică prima geografie științifică a Cubei.

Fragmentele traduse în prezentul volum surprind toate compartimentele vieții publice și private din epoca respectivă și detașează explicit credo-ul abolitionist al autorului. Se fac aprecieri pertinente asupra demografic cubaneze, asupra situației sclavilor și a oamenilor de culoare care totalizau un număr de 370.000 de persoane în timp ce alții erau doar 250.000 de persoane. Autorul este indignat de atmosfera fetidă din La Habana intramurală, propice epidemiilor, în special a febrei galbene. Adăugăm că în acest timp activa în capitală Tomas Romay² (1764—1849) medic și animator al „Sociedad Económica de Amigos del País”, pionierul vaccinului antivariolic, în Cuba, din 1804 și adept al medicului englez Edward Jenner (1749—1823). În fine este de reținut aprehensiunea sa față de sclavie, el investindu-și speranțele în dezvoltarea capitalistă a Cubei și este atras de mirajul prognozei, după care, peste 50 de ani insula va deveni o națiune înfloritoare și urmîndu-și strîns logica sa europocentristă, supralicitează rolul populației albe.

Pe o poziție politică diametral opusă se situează următorul „străin” columbianul Nicolás Tanco Armero, mort în 1890 și care ajunge în Havana în 1853, aleasă ca loc de exil la care a fost constrins de liberalii columbieni iritați de truculența sa conservatoare. El a organizat odiosul trafic de *coolies*

¹ Antonio Riccardi, *Cuba: la presa siempre codiciada por los Estados Unidos* în „Bohemia”, nr. 52, 25 de diciembre de 1970, p. 101—103.

² Salvador Bueno, *Figuras cubanas del siglo XIX*, La Habana, 1980, p. 263—267.

indieni care trebuiau să suplinească negrii, deveniți, datorită vigilenței Angliei atât de prețioși. Se estimează că Tanco Armero a adus în Cuba și Peru circa 200.000 de chinezi, până în 1874 când oneroasa acțiune este blocată. Relatările lui Tanco aversează o malițiozitate drapată de ingenuitatea noului venit, un sarcasm motivat poate de studiile sale în S.U.A. și Franța. În descrierea unei vizite la o familie aristocrată, cititorul român realizează proximitatea tonalităților columbianului cu ironia caragaliană. Alături de descrieri veridice ale vieții cotidiane, Tanco constată coexistența celor 2 elemente fundamentale ale civilizației insulare: spaniol și american.

Editorul nu face aici o necesară intervenție corectivă în sensul că elementul american component al civilizației cubaneze este vizibil numai la unii reprezentanți ai burgheziei zahărului în timp ce masle populare își construiesc pentru intervalul evocat, lent, profilul cultural, etic și comportamental valorificând cesențele stratului iberic și infuzii africane, la care participă contribuții europene și nordamericane, dar mai pregnant spre finalul secolului. Deși sclavagist prin acțiunea practică, Tanco condamnă poate fariseic, sclavia negrilor.

Aproximativ pe aceleași coordonate se găsește și francezul Duvergier de Hauranne când condamnă într-un registru urban, sclavia și constată că tratamentul sclavilor în Cuba era mai bun decît în S.U.A. Aceste idei sînt susținute într-un articol apărut în 1866 în „Revue des deux Mondes” rezultat al experienței trăite de autor în Cuba în februarie-martie 1865. De Hauranne s-a născut în 1813, a fost rănit în campania din 1870, a susținut promulgarea constituției republicane din 1875 și a murit în 1877. Așadar spre deosebire de ceilalți călători De Hauranne beneficiază de importante informații biografice. Sfera observațiilor sale este relativ restrînsă deoarece substanța amintitului articol o formează constatările pe care le face la ingenio-ul „Las Canas” proprietatea lui Juan Poey y Aloy (1800—1876), membru al marii burghezii cubaneze. Termenul de ingenio³, în accepțiunea dată de context este intraductibil și desemnează complexul social-economic al producerii zahărului în Cuba. În acest ingenio lucrau 400 de negri și 200 de chinezi, ultimii fiind utilizați la muncile calificate reclamate de utilajul industrial englez cu care era dotat stabilimentul. Producția anuală era de 1470—2200 tone de

zahăr rafinat. Francezul insistă asupra legislației care favoriza eliberarea individuală a sclavilor dar care rămînea inaplicabilă datorită ignoranței negrilor, perpetuată în mod deliberat de proprietari.

H.B.Auchinloss, după presupunerile lui Juan Perez, scoțian de origine, este autorul unui articol despre ingenio-ul San Martin publicat în 1865 într-o revistă americană. Descrierea procesului tehnologic de fabricare a zahărului este preponderentă în economia articolului și prezintă o importanță specială pentru istoria economică și tehnică a insulei, dar Auchinloss se declară printre rinduri un convins abolitionist și incriminează tratamentul inuman suportat de lucrătorii chinezi în rindul cărora se înregistra morbul sinuciderii. Ingenio-ul San Martin cel mai mare din Cuba a luat ființă în 1851 și dispare treptat mai ales după desființarea sclaviei în 1886. Poseda mașini moderne pentru acele momente și după recomandarea autorului avea cel mai bun spital din insulă. Observatorul scoțian înregistrează fără să comenteze o realitate subliniată și de alți călători și anume absența religiozității în rindul populației de culoare.

În fine ultimul călător străin este Gemelli Careri (1631—1725) care a circumnavigat Terra în anii 1693—1698 și și-a publicat memoriile în 1699—1700 la Napoli. Semnalăm cu titlu de curiozitate că italianul supus spaniol, a participat la campaniile de la Buda (1686) și Mohacs (1687) despre care a publicat alte relatări care pot interesa istoria românească. El a stat în Havana la începutul anului 1698 așteptînd plecarea spre Cadiz și a surprins în citeva pasaje lentoarea orașului care la acea dată avea 4000 locuitori, anemica cultivare a zahărului și tutunului, citeva aspecte din viața cotidiană a aristocrației havaneze a cărei axă era participarea la slujba religioasă. În plus este primul care menționează un carnaval al negrilor în februarie 1698, cunoscut mai tirziu sub numele de „dia de reyes”. Discrepanța dintre languarea capitalei cubaneze la sfîrșitul secolului al XVII-lea și dinamismul aceluiași oraș din secolul al XIX-lea derulat după formulele capitaliste ale dezvoltării, devine un truism omniprezent în demersurile studiilor de sinteză ale istoriei cubaneze.

Prin intermediul acestui volum sînt oferite în premieră texte valoroase pentru studierea istoriei Cubei în secolul al XIX-lea, care se adaugă numeroaselor izvoare cunoscute din aceeași categorie. Calitatea lucrării după cum am menționat este dată și de notele explicative abundente precum și de unele dintre studiile introductive. Sînt argumente suficiente care obligă parcurgerea acestui volum pentru specialiștii în istoria universală.

Ovidiu Bozgan

³ Ovidiu Bozgan, *Istoriografia cubaneză despre fenomenul revoluționar în Cuba în a 2-a jumătate a secolului al XIX-lea*, Facultatea de istorie și filozofie, București, 1981, p. 9—10, dactilo.

JACQUES DUPÂQUIER, *Pour la démographie historique*. Préface de Pierre Chaunu, Presses Universitaires de France, Paris, 1984, 260 p.

Autorul este cunoscut istoricilor români nu numai prin bogata și importanta sa activitate științifică, ci și prin participarea la Colocviul internațional de demografie istorică de la Cluj-Napoca (septembrie 1977) și la cel de-al XV-lea Congres internațional de științe istorice de la București (august 1980), precum și prin recenziile dedicate unor cărți precedente, cea din 1979 (teza de doctorat) fiind de evidentă importanță europeană¹. De data aceasta avem de-a face cu „o istorie critică a disciplinei...” (p. 163, n.152), care are în centrul atenției creația franceză, fără a neglija ceea ce se face în multe alte țări. „...Producția demografiei istorice a devenit atât de amplă..., încât chiar pentru un specialist este greu de a o cunoaște exhaustiv. Pe pragul anului 1983 este deci înțelept de a observa liniile mari — metodologic și rezultate — și de a recunoaște fronturile, deschise între demografia istorică și disciplinele vecine, pentru a ne prepara în vederea misiunilor, ce ne așteaptă la sfârșit de secol XX” (p. 126). Este ceea ce determină construirea cărții pe orientări esențiale, urmărite cu mare competență și seriozitate științifică, servite de o enormă literatură.

Se discută înainte de toate destinele demografiei vechi. În măsura înșă în care cercetările precedente au adus lumini, se depășește pragul amintitului domeniu, de caracter mai tehnicist, pentru a se surprinde sistemul de funcționare a populațiilor rurale sau urbane (reconstituit prin cuplarea datelor cunoscute asupra regimului demografic: fertilitate, nupțialitate, mortalitate, migrații), în condițiile domniei a ceea ce s-a numit „vechiul regim demografic” (adică „al populațiilor europene înainte de generalizarea contracepției”; p. 72); pentru a se ajunge și la cunoașterea istoriei populației în ansamblu, lărgindu-se viziunea de la istoria ei demografică la complexul celor trei dimensiuni ale spațiului demografic (biologică, teritorială și emanațională socială), punindu-se chiar probleme interpretative (cauzele și implicațiile unor fenomene din acest spațiu). Se promovează o concepție științifică înaintată; se fac punctări antineomalthusiene (p. 48—49, 176,

178—179), în care sens de altminteri grăiește însăși importanta descoperire a autorului: „mecanismul autoregulator” (p. 49, 77—78; p. 142, n. 66; p. 179)².

★

Cap. 1 („Naissance d'une discipline”; p. 19—59) prezintă eforturile cercetării în demografia veche, realizate în multe țări, cu începere de la mijlocul secolului al XVII-lea și pînă către 1950. Ele n-au fost puține, dar se dovedesc doar episodice și lipsite de procedee de mare eficiență pentru cercetarea surselor. Reala constituire, pe baze tehnice înaintate, a disciplinei s-a petrecut în anii 1950: elaborarea procedurii reconstituirii familiilor, aproape simultan de către Louis Henry și Pierre Goubert (primele publicații: 1953—1954; cel dintîi manual, elaborat de L. Henry și M. Fleury: 1956); editarea primei monografii, bazate pe aplicarea lui (E. Gautier, L. Henry, *La population de Crulai, paroisse normande. Etude démographique*, Paris, 1958); apariția tezei lui P. Goubert (*Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730. Contribution à l'histoire sociale de la France du XVIIe siècle*, Paris, 1958), care punea în contact capitolele demografice cu cele ale unei istorii economice și sociale reinnoite. ...*Crulai*... devenea un model pentru alte peste 550 de monografii franceze, ce urmau a se construi în cele două decenii următoare.

Cap. 2 („Les retombés”; p. 61—90) subliniază aportul demografiei vechi la dezvoltarea demografiei, precum și a cercetărilor istorice. Ea aduce acestora instrumentele de măsurare a fenomenelor sociale; reprezentativitatea a devenit, ca urmare, în toate domeniile, o exigență generală. Datorită demografiei istorice s-a ajuns și la o lărgire a viziunii istoriografice.

Cap. 3 („Les doutes”; p. 91—121) cuprinde o impresionantă investigație critică a reconstituirii familiilor, în lumina a tot ceea ce s-a creat pe baza ei, precum și a observațiilor pertinente ale unor istorici. Cele mai multe rezultate, obținute în calculele fertilității, se bazează pe efective reduse (chiar numai câteva nașteri), ceea ce împiedică pe autori să abordeze probleme de mai larg orizont. Aproape toate monografiile abordează

¹ J. Dupâquier, *Introduction à la démographie historique*, „Gamma”, Paris—Tournai—Montréal, 1974 („Revista de istorie”, 31, 4, 1978, p. 729—733); idem, *La population rurale du Bassin Parisien à l'époque de Louis XIV*, Edition de l'EHESS, Paris, 1979 („Revue Roumaine d'histoire”, XXI, 3—4, 1982, p. 452—456).

² Despre care: „Revue Roumaine d'histoire”, XXI, 3—4, 1982, p. 454—455.

anii 1670—1792, dar prea puțin sînt cele ce investighează veacurile precedente și ulterior. Limitarea la registrele cnotiale aduce după sine ignorarea mișcării migratorii, ajungîndu-se astfel la concluzii necrealiste. Familiile reconstituite adesea nu sînt reprezentative în comparație cu ansamblul comunității, iar parohiile studiate — în raport cu zone mai largi. Însuși modelul monografic are infirmități: pus la punct în vederea studierii fertilității legitime și mortalității juvenile, nu permite totuși concluzii cu referire la evoluția reducerii voluntare a nașterilor; acordă prea puțin loc căsătoriilor și recăsătoririi; autorii adesea nu pun problema articulării fertilității legitime cu alte aspecte ale regimului demografic, în vederea exprimării funcționării sistemului demografic al satului. Ne găsim deci în prezența crizei modelului monografic.

Cap. 4 („Le second souffle”; p. 123—163). Din anii 1960 s-au întreprins însă acțiuni care urmau să permită ieșirea din criză. S-au creat mari centre de cercetare: în Franța, cel mai important este Laboratoire de Démographie Historique de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (1972); Marea Britanic — Cambridge Group for the History of Population and Social Structure (1964); Canada — Département de Démographie de l'Université de Montréal; Italia — Istituto di Ecologia e Genetica, Università di Parma; etc. S-au construit două Comisii importante: a Comitetului Internațional de Științe Istorie și a Union Internationale pour l'Etude Scientifique de la Population, Liège (1963). S-au fondat Société de Démographie Historique la Paris (1963; o bună parte din membrii săi sînt corespondenți străini), Società Italiana di Demografia Storica ș.a. Măsurii organizatorice de sens similar s-au aplicat în România și în alte țări socialiste. S-au organizat colocvii și seminarii pe teme importante pe plan național și internațional, prilej de dezbateri și de strîngere în volum a numeroase lucrări. S-au introdus cursuri în universități, alte activități desfășurîndu-se în vederea specializării unor cercetători. S-au inițiat reviste și colecții de studii. S-au întreprins mari anchete tematice. Se editează — cu începere din 1978 — „Bibliographie Internationale de la Démographie Historique”. În condițiile acestei efervescențe, este de reală însemnătate perfecționarea procedurii de reconstituire a familiilor (căci necmiloasa critică operată în carte urmărește nu desființarea unei cuceriri științifice, ci evidențierea aspectelor ci ineficiente, în vederea ameliorării modalităților de lucru); de mare viitor este, de asemenea, aplicarea informației la prelucrarea datelor (în 1980, M. Hainsworth și J.-P. Bardet au pus la punct programul de alcătuire automată a tablourilor statistice,

pornind de la fișele de familie³; în 1982, J.-P. Péllissier a elaborat programul de utilizare a micro-informației în demografie și genealogie). Un rol de seamă revine contactelor interdisciplinare: cu istoria medicinei, biologia, antropologia culturală, genealogia ș.a. Este de tot interesul apelul la tineret, la pasionații din țara dată: cele mai multe din monografiile parohiale franceze au fost realizate de studenți; în Marea Britanic s-au întocmit 530 de scrii statistice de botezuri și decese de către corespondenții voluntari ai lui Cambridge Group ș.a.m.d.

Concluziile (p. 165—179) militează deci pentru o renovare a modalităților de cercetare în demografia veche⁴: aplicarea tehnicilor sofisticate — folosite în Marea Britanic, mai ales de către E. A. Wrigley și R. S. Schofield — la micro-analiza practică în Franța, îndeosebi la studiile nominative; introducerea în cercetarea vechilor populații a unor procedee, folosite azi de specialiști în acele țări în curs de dezvoltare, în care statisticile populației sînt incomplete sau imperfecte; recursul mult mai frecvent la construcția modelelor (bazîndu-se pe modelele populației stabile, elaborate de A. Coale și P. Demeny, s-au aplicat la populațiile trecutului metode de analiză contemporană în cadrul marii anchete asupra fertilității europene, întreprinse în S.U.A. de Office of Population Research, Princeton University, M. Livi-Bacci cu referire la Portugalia și Italia, J. Knodel despre Germania, E. Van de Walle asupra Franței). Se propune și o lărgire a cîmpului de cercetare în demografia veche: cronologică (reconstituirea familiilor în veacul al XVI-lea și prima jumătate a celui următor, precum și în secolul al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea); geografică (studierea în Franța a regiunilor rurale neglijate pînă acum, precum și lărgirea cercetării orașelor; aplicarea reconstituirii familiilor în acele țări, în care documentele de stare civilă s-au găsit pînă acum în prea mică măsură în atenție; utilizarea altor procedee de lucru, conform specificului izvoarelor existente într-o țară sau alta); informațională

³ Irina Gavrilă, *CASOAR — un sistem de programe pentru demografia istorică*, în „Revista de Istorie”, 37, 5, 1984, p. 466—467.

⁴ Se folosesc adesea — și nu numai în cartea de față, și nici numai doar în literatura străină — termenii „metodă”, „metodologic” cu referire la tehnicile de lucru aplicate. Apare însă necesară o disjuncție clară între *metodă* (de amploă semnificație filosofică) și *procedee*, *modalități* de lucru (de valoare tehnică).

(a consulta o multitudine de izvoare, abandonând practica recurgerii la un singur tip: vechile registre de stare civilă, spre pildă); interdisciplinară.

Se consideră necesar a se depăși calculul valorilor medii și mediane, pentru a se cerceta îndeaproape distribuția datelor, deschizându-se astfel calea analizei tipologice, demografiei diferențiale, dar și a reconstituirii sistemului de funcționare a vechilor populații. Se vor contura astfel noi evoluții în investigarea istoriei sociale, unde se constată și slăbiciunea cercetărilor speciale (refuzul unor autori de a integra fenomenele demografice), dar și lacuna demografilor (în ultima jumătate de veac, mulți tind să abordeze faptele de populație independent de contextul economic, social și cultural). Nici o serie de lucrări de vechie demografie nu s-au putut sustrage unei aservențe orientări; or, aportul istoricilor demografici la construirea unei noi istorii sociale trece prin analiza diferențială, pe clase și grupuri sociale, devenită posibilă odată cu constituirea de mari fișiere în cadrul anchetelor, efectuate la scara întregii Franțe (lansate de L. Henry în 1958 și desfășurate de Institut National d'Etudes Démographiques, creat în 1963⁵), în Bordeaux (J.-P. Poussou), Geneva (A. Perrenoud), Reims (A. Fauve-Chamoux), Rouen (J.-P. Bardet), Vexin français (J. Dupâquier) etc.

Bibliografia selectivă (p. 181—183: 54 titluri; se înserează și vol. III—IV din *Populație și societate*, ed. St. Pascu, „Dacia”, 1980, cuprinzând lucrările colocviului clujean din 1977) și un *Index* antroponimic (p. 185—188) încheie interesanta și incitanta carte, cu autorul căreia cititorul măsoară — pentru a repeta frumoasa recomandare a lui P. Chaunu — „cit de mult istoria, cea adevărată, este îndisociabilă de crudiție, cit de mult busculează, inovcăză ea...” (p. 9).

★

Multe notații ale autorului merită atenția noastră.

1. „*Teoria crizelor de subzistență*”, elaborată de J. Meuvret (1946)⁶ s-a dovedit o falsă pistă, dar — aduțată și respinsă — a îndeplinit un rol important: a sedus mulți tineri cercetători, i-a chemat la descoperirea registrelor parohiale, la aprofundarea noțiunii de criză, la introducerea celei de conjunctură în demografia istorică, la perfecționarea analizei mișcării naturale lunare și anuale a populației și, mai ales, a dus la apariția

tezei strălucite a unui susținător de marcă al teoriei, P. Goubert (*Beauvais et le Beauvaisis...*), datorită cărei cărți demografia istorică n-a rămas numai apanajul demografilor (p. 42—45). Și istoria altor postulate (p. 45—49, 83—90) evidențiază dialectica devenirii științifice, în cadrul căreia confruntările de idei se dovedesc unica modalitate de a se ajunge la adevăr.

2. Evoluția spectaculară a vechii demografii a deschis porțile către un nou domeniu științific: *istoria familiei*, anulindu-se ideea sociologiei tradiționale despre înlocuirea generală a familiei patriarhale cu cea nucleară, ca urmare a urbanizării și industrializării moderne. Peter Laslett (creatorul lui Cambridge Group) a constatat predominanța familiei nucleare în Anglia înainte industrializării (1969). Ideea, preluată de cercetători din diferite țări, a fost apoi înfățișată în tonuri exclusiviste (1972). Între timp însă, observațiile directe au demonstrat existența a multiple forme de comunități familiale în multe părți ale continentului (p. 84—87). Astfel încît concluzia, pe care autorul acestei recenzii o face publică, în cadrul Laboratorului bucuștean de Demografie Istorică, începînd din 1981, se situează într-un context general european adevărat: dacă satul devălmăș (liber sau aservit) a alcătuit cadrele fundamentale ale vieții rurale în cvul mediu în țara noastră, *ceala* — fenomen de caracter general-romănesc — a fost forma principală de viațuire a țărănimii, constituită totuși în familii conjugale.

3. Cartea prezintă și alte probleme de răsunset istoriografic. Demografia veche a creat instrumente de măsurare a *influenței practicilor religioase și a luptei maselor împotriva lor*, datorită analizei mișcării sezoniere a căsătoriilor și nașterilor. Interdicția bisericească făcea, de exemplu, ca — în perioada postului Paștilor și a celui al Crăciunului — căsătoriile să fie foarte rare. În timpul dictaturii iacobine însă — cînd bisericile erau închise sau transformate în „temples de la Raison” — postul Crăciunului a încetat peste tot de a mai fi respectat, iar căsătoriile în perioada dinaintea Paștilor deveniseră mai frecvente, prezentînd însă mari diferențe regionale (p. 87—90). Se dovedește astfel că religiozitatea avea în țară incomparabil mai puțină reală influență, decît vroiau să dea a se crede anumite cureuri; gradul împotrivririi în masă față de vechile prejudecăți se poate analiza acum zonal și — de ce nu? — diferențial, pe grupuri sociale. *Istoria alfabetizării* a început și ea a dispune de instrumente precise prin cuantificarea semnăturilor pe actele de căsătorie (p. 80). Etc.

4. Subscriind cu toată căldura la marel efort al autorului — plăcut răsplătit prin frecvente reușite — de a ajunge la înțelegerea superioară, social-istorică, a fenomenelor de-

⁵ Despre ancheta INED: „Revista de Istoric”, 31, 4, 1978, p. 730.

⁶ Asupra „teoriei crizelor de subzistență” am mai relatat: *ibidem*, p. 731—732.

mografice, mărturisesc totodată că propriile-mi cercetări conduc la *Încheieri instructive diferite pe alocuri*. Se crede astfel că obiectul demografiei se găsește într-o „relativă izolare în raport cu alți factori sociali...” (p. 72); deși „ar fi absurd a nega interacțiunea fenomenelor economice și demografice” (p. 177), totuși populația „nu este la remorca economiei, ci constituie probabil — cel puțin într-o perioadă timpurie (un premier temps) — o variabilă independentă...” (p. 176). Se consideră de aceea că nu progresele agrare și despăduririle din evul mediu timpuriu au determinat o creștere mai însemnată a stocului demic, ci mai curînd invers se prezintă lucrurile (p. 177). Constatîndu-se că, în secolul al XVIII-lea, n-a avut loc o „revoluție agrară” (M. Morineau, 1971), se neagă punctul de vedere — adesea împărțit de istoricii economiști — după care rata demografică franceză mai ridicată din acel veac s-ar datora unei evoluții mai rapide a agriculturii, cînd de fapt aceasta din urmă a fost precedată de grăbirea ritmului de creștere a populației (p. 48, 139, 176—177).

Problema pusă se dovedește foarte complicată⁷. Este însă de observat, înainte de toate, că într-adevăr nu se poate acredita ideea că dezvoltarea economică ar determina, în mod automat, creșterea demică. Să reamintim celebra punere la punct, de către Engels, a unei asemenea tentative: nu este realistă ideea că „factorul economic este *singurul* hotărîtor”, cînd de fapt „factorul în *ultimă instanță* hotărîtor în istoric este producerea și reproducerea vieții reale”⁸.

Apoi faptul că un reputat specialist demografic, cu o concepție înaintată, este înclinat să atribuie populației valoarea unei variabile relativ independente nu se poate respinge de *plano*. Căci se constată existența unui *ce*, susceptibil a conduce — în cazul în care nu-i conturăm corect natura — la o asemenea concluzie: populația constituie un important factor al proceselor istorice, unul din curentele de adîncime care pun în mișcare societatea, și aceasta datorită faptului că spațiul demografic este parte constitutivă a vieții materiale a societății. Nu trebuie însă uitat nici că elementul decisiv în complexul vieții materiale îl constituie producția socială; nici că, drept

urmare, factori de mai mare profunzime decît cei demic acționează în istorie; nici faptul că n-avem de-a face cu acțiunea izolată a caracterelor demografice ale populației, ci că ele se manifestă în strînsă împletire cu factori de alt ordin; dar nici că fenomenele demografice înseși nu sînt autonome, ci se află în multiple interdependențe cu dezvoltarea socială.

Trecînd la aspectele concret-istorice, este de observat, de exemplu, procesul important, general-european, de creștere mai rapidă a populației cu începere din veacul al XVIII-lea. Care să fi fost cauzele, cînd nu s-a petrecut o „revoluție agricolă”, iar progresele contemporane ale medicinei n-au putut da efecte practice substanțiale în acest sens (J.-N. Biraben, 1973; p. 46, n. 70; p. 48)? Se admite, în general în literatură, acțiunea probabilă a scăderii mortalității (p. 46)⁹, dar dacă se analizează mai îndeaproape resorturile demografice se găsește deosebiri esențiale atît în regîmul demografic — dacă în Franța poate fi pusă sub acuzare înainte de toate într-adevăr evoluția mortalității¹⁰, pe primul plan în Anglia este așezată nupțialitatea (E. A. Wrigley, R. S. Schofield, 1981; p. 145) —, cit și sub raport cronologic: perioadele de foarte înaltă mortalitate mai pătrund în angrenajele sociale pînă la termene diferite în Transilvania, în Principatele extracarpătice și în Dobrogea¹¹. Constatările sînt valabile de altfel și la scara întregului continent, impunînd tocmai concluzia că specificul fenomenelor demografice nu evoluează izolat de alți factori sociali: desfășurările istorice în diferite țări și provincii impun, într-un loc sau altul, anumite caracteristici demografice. Altfel spus, asupra acestora din urmă își pune pecetea conjunctura social-istorică în ansamblu un întreg complex factorial, în care însă rolul decisiv revine, în ultimă instanță, modului de producție.

⁹ M.-R. Reinhard, A. Armengaud, J. Dupâquier, *Histoire générale de la population mondiale*, Montchrestien, Paris, 1968, p. 197—240, 253—259; P. Guillaume, J.-P. Poussou, *Démographie historique*, A. Colin, Paris, 1970, p. 153—158; Fr. Lebrun, *Les crises démographiques en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, în „Annales ESC”, Paris, 35, 2, 1980, p. 233—234, n. 154.

¹⁰ J. Dupâquier, *La population française aux XVIIe et XVIIIe siècles*, PUF, Paris, 1979 (apud H. Le Bras, în „Population”, Paris, 35, 2, 1980, p. 475—476).

⁷ Cele ce urmează dezvoltă o discuție mai veche: „Revista de Istoric”, 31, 4, 1978, p. 732.

⁸ Fr. Engels c. J. Bloch, 21 septembrie 1890, în K. Marx, *Scrisori alese*, I, Edit. P.C.R., 1945, p. 452—453.

¹¹ L. Roman, *Implicații istoriografice ale cercetării demografice*, în „Revista de Istoric”, 37, 5, 1984, p. 457—458.

Din faptul că avântul demic în secolul al XVIII-lea l-a precedat pe cel agricol nu se poate induce obligatoriu existența unor rapo-rturi de la cauză la efect: ar însemna să ne reîntoarcem la scolasticul „Post hoc, ergo propter hoc”. Mărirea populației, evident, n-a putut să nu concure la accelerarea creșterii producției alimentare, dar grăbirea ritmului acestuia s-a petrecut nu numai sub impulsuri de ordin demografic, ci și — iar uneori mai ales — în puterea unor transformări în struc-turile sociale și în cele tehnico-productive.

5. Poate că meritul cel mai de seamă al sintezei, asupra căreia se stăruie aici, constă în faptul că face foarte concrete însemnătatea general-istorică a demografiei istorice, com-plexitatea problemelor pe care le ridică dis-ciplina, precum și necesitatea acută a unei *vaste munci organizatorice* — susținute de o bază tehnică, de învățământ și de cercetare adecvată — pentru a-i optimiza implicațiile benefice. Este ceea ce interesează în cel mai înalt grad știința românească.

Louis Roman

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile înfrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea, ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. .

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Coroșpondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se vor trimite pe adresa Comitotului de redacție, B-du! Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST-EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE—CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

- Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.
Reevaluarea concepției despre om, natură și societate în evul mediu.
Imaginea Spaniei în cultura medievală românească.
Prezidentul Negru „Vodă”, fiul lui „Basarab voevod” (1633—1644).
Relațiile lui Francisc al II-lea Rakoczi cu Spania.
Ideea de patrie în cultura medievală românească.
Înființarea consulatelor franceze în țările române și impactul asupra spiritului public românesc.
Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).
Trăsături liberale ale revoluției române de la 1848.
Politica economică a Partidului Național Liberal în deceniul de după cucerirea independenței.
Reflectarea vieții sociale în literatura secolului al XIX-lea.
Aspecte ale genezei „noului activism” al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).
România și țările balcanice în perioada 1900—1911.
Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.
„Noaptea cuțitelor lungi” în viziunea diplomației românești și americane.
Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).
Curenți social-economice românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului.
Aspecte ale procesului de creare a Frontului Național Unit Antijaponez al poporului chinez.
Contribuția Americii Latine la victoria Națiunilor Unite în cel de-al doilea război mondial.
Partidul Comunist Român — forța politică mobilizatoare a întregului popor în lupta împotriva ocupanților hitleristo-horthyști pentru obținerea victoriei finale asupra fascismului.

RM ISSN 567 — 630

